

4

ANA - BABA TUTUMLARI FARKLI LİSE ÖĞRENCİLERİNİN SALDIRGANLIK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

73 627

Meliha TUZGÖL

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Psikolojik Danışma ve
Rehberlik Bilim Dalı için öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

T 73627

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Ankara
Nisan, 1998

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Yasemin AKMAN

Üye

Doç. Dr. Fidan KORKUT (Danışman)

Üye

Yrd. Doç. Dr. Filiz BİLGE

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

26.12.1998

Prof. Dr. Hüsnü ARICI
Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Bu araştırma birçok kişinin yardım ve desteği ile gerçekleşmiştir. Öncelikle araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve sonuçlanmasında en büyük desteği aldığım, çalışmalarımda bana sabır ve hoşgörüyü yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Sayın Fidan KORKUT'a teşekkür ederim. Nitelikli bir eğitim aldığımı düşünmemde en büyük pay sahibi olan bilim dalı hocalarımın hepsine teşekkür ederim.

İstatistikle ilgili sorunlarda yardımlarına başvurduğum Prof. Dr. Sayın Hüseyin TATLIDİL ve Yrd. Doç. Dr. Sayın Selahattin GELBAL' a; araştırmanın farklı boyutları ile ilgili olarak yardımlarını aldığım Hakan GÜNDOĞDU'ya Nedret GÜNER'e, Rıdvan KORKUT'a, Hatice TUZGÖL'e; uygulama yaptığım liselerin idareci ve öğretmenlerine, uygulamaya katılan sevgili öğrencilere teşekkür ederim.

Son olarak da çalışmalarımı her zaman destekleyen, sabır ve anlayış gösteren aileme teşekkür ederim.

Meliha TUZGÖL

ÖZET

Bu araştırmada ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin cinsiyet, yaş, okul türü (genel ve süper lise), anne-babanın öğrenim durumu ve ailenin gelir düzeyine göre saldırganlık düzeyleri incelenmiştir.

Araştırmanın örneklemini, 1996-1997 eğitim-öğretim yılında Ankara'nın Yenimahalle ilçesinde bulunan Alpaslan Süper Lisesi, Batıkent Süper Lisesi, Mobil Lisesi, Kaya Bayazıtöğlü Lisesi (süper ve genel kısımları), Mustafa Kemal Lisesi ve Şentepe Süper Lisesi'nin hazırlık, 1. ve 2. sınıflarında okuyan 465 öğrenci oluşturmaktadır.

Öğrencilerin saldırganlık düzeyleri, araştırmacı tarafından Kocatürk (1982)'ün geliştirdiği Saldırganlık Envanteri'nden yararlanılarak hazırlanan Saldırganlık Ölçeği; anne-baba tutumları, "Ana-Baba Tutum Ölçeği" (Bilal 1984) ile ölçülmüştür. Öğrencilerin kimlikleri ve aileleri ile ilgili bilgileri öğrenmek için ise Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Denencelerin sınanmasına ilişkin öğrenci grupları arasında anlamlı düzeyde bir fark olup olmadığını saptamak amacıyla varyans analizi uygulanmıştır. Sonucun anlamlı çıktığı durumlarda farkın hangi gruplararası farktan kaynaklandığını anlamak için çoklu gruplarda Scheffé testi uygulanmıştır. Hata payı 0.05 olarak alınmış ancak anlamlılık düzeyinin daha yüksek çıkması halinde, hata payı ayrıca belirtilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular kısaca şöyle özetlenebilir:

Ana-baba tutumu ve cinsiyet değişkenlerinin saldırganlık düzeyine ortak etkileri anlamlı olmamakla beraber cinsiyetin saldırganlık düzeyine temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Farkın kaynağının hangi cinsiyet olduğunun in-

celenmesi sonucu, erkeklerin saldırganlık düzeylerinin kızlarınkinden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ana-baba tutumu ile yaş ve anne-babanın öğrenim durumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyine ortak ve temel etkileri anlamlı bulunmamıştır.

Ana-baba tutumu ile okul türü değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı olmamakla beraber okul türünün saldırganlık düzeyine temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Farkın kaynağının hangi okul türü olduğunun incelenmesi sonucu genel lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin süper lise öğrencilerinininkinden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Ana-baba tutumu ve ailenin gelir düzeyi değişkenlerinin saldırganlık düzeyine ortak etkileri anlamlı bulunmamakla beraber, ailenin gelir düzeyinin saldırganlık düzeyine temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Farkın hangi gruplararası farktan kaynaklandığı incelendiğinde, farklı gelir düzeylerine sahip gruplar arasında saldırganlık düzeyleri açısından anlamlı fark bulunmamıştır.

Bulguların değerlendirilmesinde elde edilen sonuçlara göre yorumlar yapılmış, alanda çalışanlara ve benzer konularda çalışma yapacak araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

SUMMARY

In this research, aggressiveness levels of high school students whose parents have different attitudes were examined in terms of sex, school type (General public high school and so-called super section of these schools), education level of parents and level of family income.

The sample of the research has been formed with 465 1st and 2nd grades and preparatory class students from the following schools in the borders of Ankara Yenimahalle Municipality in 1996-1997 term: Super sections of Alpaslan, Batıkent, and Şentepe High Schools; general sections of Mobil and Mustafa Kemal High Schools; and general and super section of Kaya Bayazıtöğlü High School

The students' aggressiveness levels were measured using Aggressiveness Scale developed by the researcher with inspiration of Aggressiveness Inventory by Kocatürk (1982); parents' attitude levels were measured using "Parents Attitude Scale" (Bilal, 1984). Personal Information Form was used to gather identity and family information of the students.

When testing hypothesis, in order to find out whether there is a meaningful difference between the students groups, variance analysis was applied. In the cases where the results were meaningful, in order to find out which inter-group difference brought about this difference Scheffé test was applied for multi groups. Significance level was taken .05, but when the meaningfulness level was higher, significance level indicated separately.

Findings of the research can be summarised as follows:

Although the common effect of the parents' attitude and the sex variables on aggressiveness level was not meaningful, main effect of sex on aggressiveness level was found meaningful. When searching for the source

of the difference, it was found that aggressiveness levels of males were higher than females.

Common and main effects of the parents' attitude, age and education level of parents variables on aggressiveness levels found not being meaningful.

Although it was found that the common effect of the parents' attitude and the school type variables on aggressiveness level was not meaningful, main effect of school type on aggressiveness levels was found meaningful. When examining of which type of school the results are in favour, it was found that aggressiveness levels of the students from general public high schools were higher than those from super sections.

Though it was found that the common effect of the parents' attitude and the level of family income variables on aggressiveness level was not meaningful, main effect of the level of family income on aggressiveness levels was found meaningful. When the source of the difference was examined, in terms of aggressiveness level, no meaningful difference was found among the income groups.

According to the results gathered after the evaluation of findings, some interpretations were done and some suggestions were put forward about implementation field and for those who are planning to carry out further research on the same subjects.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

TEŞEKKÜR	I
ÖZET	II
SUMMARY	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	VIII

BÖLÜM I

GİRİŞ	1
Problem	5
Alt Problemler.....	5
Denenceler	6
Sınırlılıklar	6
Tanımlar	7
Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi	8

BÖLÜM II

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR	10
A. KURAMSAL BİLGİLER	10
Ana-Baba Tutumlarına İlişkin Kuramsal Bilgiler	10
Saldırganlık İle İlgili Kuramsal Bilgiler	17
Saldırganlığı Açıklayan Kuramlar	20
I. İçgüdüsel ve Biyolojik Kuramlar	21
II. Engellenme-Saldırganlık Kuramı	26
III. Sosyal Öğrenme Kuramı	30
Saldırganlığı Etkileyen Diğer Etmenler	36
Saldırganlığı Kontrol Yollarına İlişkin Görüşler	42

B. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	45
Ana-Baba Tutumları İle İlgili Yapılmış Araştırmalar	45
Saldırganlık İle İlgili Yapılmış Araştırmalar	49
Ana-Baba Tutumları İle Saldırganlığın İlişkisini İnceleyen Araştırmalar	59
 BÖLÜM III	
YÖNTEM	60
Evren ve Örneklem	60
Veri Toplama Araçları	61
(1) Ana-Baba Tutum Ölçeği	62
(2) Saldırganlık Ölçeği	64
(3) Kişisel Bilgi Formu	66
Verilerin Toplanması ve Uygulama	66
Verilerin Analizi	67
 BÖLÜM IV	
BULGULAR	68
 BÖLÜM V	
TARTIŞMA VE YORUM	81
 BÖLÜM VI	
VARGI VE ÖNERİLER	87
KAYNAKÇA	91
EKLER	103

TABLO VE ŞEKİLLER

<u>Tablo No</u>	<u>Sayfa No</u>
TABLO A	Buss (1973)'a Göre Çeşitli Saldırgan Davranışların Sınıflandırılması 20
TABLO B	Bandura (1983)'ya Göre Saldırganlığın Kaynakları, Belirleyicileri ve Düzenleyicileri 31
ŞEKİL 1	Saldırganlığın Alternatif Güdüsel Analizinin Şeması 35
TABLO C	Örnekleme Giren Öğrencilerin Cinsiyet, Okul Türü, Anne-Babalarının Öğrenim Durumu ve Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Dağılımları 61
TABLO 1	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarına ve Cinsiyetlerine Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları 68
TABLO 2	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Cinsiyetlerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerinin Gösteren Varyans Analizi Sonuçları 69
TABLO 3	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarına ve Yaşlarına Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları 70
TABLO 4	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Yaş Gruplarının Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları 71
TABLO 5	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarına ve Okul Türlerine Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları..... 72
TABLO 6	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Okul Türlerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları..... 73

TABLO 7	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarına ve Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları	74
TABLO 8	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Annelerinin Öğrenim Durumlarının Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları	75
TABLO 9	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları...	76
TABLO 10	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Babalarının Öğrenim Durumlarının Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları.....	77
TABLO 11	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Ailelerinin Gelir Düzeylerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları	78
TABLO 12	Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Gelir Düzeylerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları	79
TABLO 13	Lise Öğrencilerinin Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarının Scheffé Çoklu Karşılaştırma Tekniği İle Karşılaştırılması	80

BÖLÜM I

GİRİŞ

İnsanoğlu varolduğundan beri bulunduğu dünyanın gizemini çözmeye çalışmıştır. Dünya ile beraber kendi özelliklerini de çözmek ve anlamak için uğraş vermiştir. İnsanoğlunun bugün geldiği noktada keşfettiği birçok olay bulunmasına rağmen ondan çok daha fazla bilinmeyen vardır. Bu bilinmeyenler içinde belki de en önemlisi insan davranışları ve bunların nedenleridir. Dünyada birbirinden çok farklı özelliklere sahip insanların bulunması, sorunların farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Saldırganlık da insanoğlunun sebeplerini henüz tam olarak açıklayamadığı ve kişilerarası ilişkilerde sorun yaratan özelliklerinden biridir.

Saldırganlık ister ikili ilişkilerde birinin diğerine aşağılayıcı sözler söylemesi, ister binlerce kişinin savaşlarda katledilmesi biçiminde ele alınsın dünya tarihi kadar eskidir. Dünya varolduğundan beri bütün kültürlerde ve düşünce sistemlerinde pek çok değişme olmuştur ancak saldırganlık ve şiddet her zaman varolmuştur. Değişen sadece saldırganlık ve şiddetin yaşanış biçimleridir. Günümüzde de durum farklı değildir.

Fromm (1982) "İnsanlık tarihi kanla yazılmıştır; insanın istemini kırmak için şiddetin şaşmaz bir biçimde uygulandığı bir tarihtir bu." demektedir. Yazara göre insanın insana karşı saldırganlığına her yerde -acımasız savaşlarda, cinayet ve ırza geçmelerde, güçlünün güçsüzü sömürmesinde, işkence gören, acı çeken canlıların inlemelerine kimsenin kulak vermemesinde, bunlara herkesin yüreğini kapamasında- tanık olunabilmektedir.

Bütün bunlar Hobbes gibi düşünenleri "homo homini lupus" yani "insan insanın kurdudur" inancına götürmüştür (Fromm 1982). Bilgin (1988)'e göre

Hobbes'un, insanoğlunu "herkese karşı savaş" durumu içinde tanımlamasına ve insanların birbirini yok etmesini engelleyecek tek gücün "Lviathan", ya da "süper devletin gelişmesi" olduğunu belirtmesine şaşmamak gerekir.

Köknel (1996)'e göre durum odur ki, insanlık sözel saldırıdan yakmaya, yıkmaya, yok etmeye varan saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleriyle birlikte iç içe yaşamaktadır. Üstelik bu durum günlük yaşantının bir parçası olarak kabul edilmekte, duyarsız ve tepkisiz hale gelinmektedir. Yazara göre doğal ve evrensel olduğu ya da doğuştan geldiği veya sonradan kazanıldığı şeklinde farklı şekillerde açıklanan saldırganlık davranışı, toplumsal biçim ve renk kazanmadan; baskı, denetim, engel tanımadan; yakan, yıkan, yok eden yönleriyle toplumlara egemen olmuştur.

İnsan yaşamını bu denli olumsuz etkileyen bir davranış biçimi olan saldırganlık için birçok tanım ortaya atılmıştır. Bu tanımlar genelde savundukları kuramların savlarını yansıtmaktadırlar. Örneğin Freud tarafından geliştirilen psikoanalitik kuram, saldırganlığı esas olarak içten gelen ve dışa vurulması zorunlu olan bir dürtü olarak tanımlamaktadır. Hayvanların doğal ortamlarındaki davranışlarını inceleyen dal olan etiyolojideki çalışmaları ile tanınan Lorenz saldırganlığı, "bir canlıdaki, aynı cinsten olan diğer canlılara yöneltilen sataşma ve kavga etme içgüdüsüdür" diye tanımlamaktadır. Davranışçılar bunun tersine, saldırganlığı içsel dürtülerle değil, dışa dönük davranışlarla tanımlamaktadırlar. Genel olarak, saldırgan davranış tanımı, gözlenebilir davranışlara karşı güdülerin ve niyetlerin vurgulandığı, kısa ya da uzun vadeli sonuçların ön plana alındığı psikolojik ve fiziksel etkilerin de işin içine katıldığı tanımlara dek uzanan geniş bir yelpazede değişik boyutlarda farklılık göstermektedir (Baron 1977; Krebs ve Miller 1985). Bununla birlikte saldırganlığın birçok sosyal psikoloğun kabul ettiği şekliyle tanımı şöyledir: saldırganlık, canlı bir varlığa yöneltilen zarar vermek amacı güden davranışlardır (Akt. Deaux, Done ve Wrightsman 1993).

Bu tanım saldırganlığı sadece canlı varlıklara yöneltilen bir davranış olarak sınırlamıştır. Oysa saldırganlık, bir eşyayı kırmak, fırlatıp atmak gibi davranışlarla da kendini göstermektedir. Diğer taraftan insanın kendini suçlama ve kendi bedenine zarar verme şeklinde kendine yönelik saldırganlığı da söz konusudur.

Bunlar gözönüne alındığında daha kapsamlı bir tanıma gerek olduğu ortaya çıkmaktadır. Mustonen ve Pulkinen (1991)'in tanımında bu eksikliklerin büyük oranda giderildiği görülmektedir. Yazarlara göre saldırganlık, bir kişinin bir diğerine, kendine, hayvana ya da cansız bir nesneye kazara ya da niyetli bir biçimde fiziksel ya da psikolojik zarar vermeye neden olabilecek herhangi bir davranıştır (Akt. Korkut 1995b). Bu tanıma fiziksel ve psikolojik zararın yanısıra sosyal olarak zarar verme de eklenebilir. Örneğin birini toplum içinde küçük düşürmek, sosyal anlamda zarar vermeye neden olan saldırganlıktır.

Saldırganlık sözel ya da fiziksel saldırganlık olarak sınıflanabileceği gibi düşmanlık içeren saldırganlıkla (hostile aggression) araçsal saldırganlık (instrumental aggression) şeklinde de farklı boyutlarda ele alınabilir. Sözel saldırganlık aşağılama, küçük düşürme şeklinde sözel ifadelerle gerçekleşir. Fiziksel saldırganlık vurma, dövme şeklinde fiziksel bir eylem içerir. Düşmanlık içeren saldırganlık, saldırganın hedefi sevmemesi ya da nefret etmesinden kaynaklanan ve temel amacı zarar vermek olan bir saldırganlıktır ve saldırgan davranışın daha "saf" bir biçimi olarak tanımlanmaktadır. Araçsal saldırganlıkta zarar verme niyeti bulunmasına karşın, ana amaç kendini koruma ya da kendini güçlü gösterme isteği olabilmektedir (Bilgin 1988).

Bu noktada saldırganlıkla birlikte şiddet kavramından da söz etmekte yarar vardır. Saldırganlık ve şiddet kavramları, çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılsa da aralarında farklılıklar olan kavramlardır. Saldırganlık basit bir küfürle sözel nitelikte ya da dolaylı biçimlerde olabilirken, şiddet, fiziksel ö-

ğeleri ağır basan, zarar verme oranı çok yüksek bir saldırganlık boyutudur (Korkut 1995a).

Saldırganlığa neden olan etmenler konusunda pekçok ayrı görüş vardır. Kimi kuramcılar saldırganlığın doğuştan gelen bir içgüdü olduğunu ve bu davranışı önlemenin mümkün olmadığını düşünürken kimi kuramcılar ise, sonradan çevresel faktörlerle edinilen ve önlenabilir bir davranış olduğunu savunmaktadırlar. Kişilik gelişiminde etkili olan en önemli çevresel faktörlerden biri ana-baba tutumlarıdır. Dolayısıyla ana-baba tutumlarının saldırganlık davranışının gelişiminde ne yönde etkisinin olduğu merak konusu olmaktadır. Yavuzer (1991) aşırı baskıcı ve otoriter tutum ile dengesiz ve tutarsız ana-baba tutumları ile yetiştirilen çocuklarda saldırgan davranışlara daha fazla rastlandığını belirtmiştir.

Ana-baba tutumları ve saldırganlıkla ilişkili olarak McCord, McCord ve Howard (1972), 174 suçlu olmayan erkek çocuk ve aileleriyle 5 yıl boyunca çalışmışlardır. Irk olarak farklı gruplardan gelen saldırgan, atılgan ve saldırgan olmayan erkek çocuklar incelenmiştir. Saldırgan olan erkek çocukların ana-babalarının çocuklarına karşı genelde reddedici, cezalandırıcı, tutarsız kendileri ile kavgalı ve diğerlerinin değerlerini çürütme çabasında olan kişiler oldukları görülmüştür. Backman (1972) çocukların saldırgan davranışlarının anne-babalar tarafından ilgisiz karşılanmasının da, aşırı tepki gösterilerek cezalandırılmasının da saldırgan davranışı artırdığını belirtmektedir.

Bandura (1979) saldırgan modellerin günlük yaşantıda ailede, alt kültürlerde ve toplu iletişim araçlarında insanın karşısına çıktığına inanmaktadır. Fiziksel ceza kullanan anne-babaların çocukları, diğerleriyle olan ilişkilerinde de benzer şekilde saldırgan davranışlar kullanma eğilimindedirler. Şiddet kullanan erkek çocukların ve istismara uğramış çocukların anne-babaları kendi anne-babaları gibi fiziksel cezalandırma kullanmış kişilerdir. Suistimal edilmiş çocukların çoğu, ileride suçlu ya da suistimalci anne-baba olmamak-

tadır ancak, %30'u ilerde kendi çocuklarını suistimal etmektedir- ki bu genel oranın dört katıdır. Bandura (1979)'ya göre aile içi şiddet sıklıkla şiddete yol açmaktadır (Akt. Myers 1993). Benzer şekilde Patterson (1974) da saldırganlık ilişkilerinin olduğu aileden çıkan çocukların da saldırgan olduğunu belirtmektedir. Görüldüğü gibi ana-baba tutumlarının saldırgan davranış üzerinde etkileri olabildiğini gösteren görüşler ve araştırmalar bulunmaktadır.

Saldırganlık tüm insanların belli boyutlarda kullandığı ya da sonuçlarından çeşitli şekillerde etkilendiği bir davranış olarak her zaman dikkat çekmiş ve yurtdışında konu ile ilgili yıllardır pekçok araştırmalar yapılagelmiştir. Ülkemizde ise konu ile ilgili çok az sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Bu araştırmada saldırganlığı etkileyebilecek çevresel etmenlerden olan ana-baba tutumları da önemli görülmüş ve saldırganlıkla ilişkisi incelenmek istenmiştir.

Problem

Bu araştırmanın amacı, ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymaktır.

Alt Problemler

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında;

- 1- cinsiyetleri,
- 2- yaş grupları,
- 3- okul türleri,
- 4- annelerinin öğrenim durumları,
- 5- babalarının öğrenim durumları

6- ailelerinin gelir düzeyleri açısından anlamlı farklar var mıdır?

Denenceler

Alt problemlere dayalı olarak geliştirilen denenceler şunlardır:

1. Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri erkek ve kızlarda birbirinden farklıdır.
2. Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.
3. Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri genel ve süper lise öğrencilerinde birbirinden farklıdır.
4. Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri annelerinin öğrenim durumu açısından farklılık göstermektedir.
5. Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri babalarının öğrenim durumu açısından farklılık göstermektedir.
6. Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ailelerinin gelir düzeyleri açısından farklılık göstermektedir.

Sınırlılıklar

1. Araştırmanın örneklemi, 1996-1997 eğitim-öğretim yılında Ankara İli Yenimahalle ilçesindeki genel ve süper lise öğrencilerinden oluşmaktadır. Özel lise, kolej ve meslek liseleri araştırmaya dahil edilmemiştir. Bu nedenle araştırma bulguları farklı gruplara genellenemez.

2. Araştırmada incelenen ana-baba tutumu, Ana-Baba Tutum Ölçeği'nin ölçtüğü maddelerle sınırlıdır.

3. Araştırmada incelenen saldırganlık düzeyi, Saldırganlık Ölçeği' nin ölçtüğü maddelerle sınırlıdır.

Tanımlar

Saldırganlık: Bir kişinin diğerine, kendine, hayvana ya da cansız bir nesneye kazara ya da niyetli bir biçimde fiziksel ya da psikolojik zarar vermeye neden olabilecek herhangi bir davranışıdır (Mustonen ve Pulkinen 1991; Akt. Korkut 1995b).

Otoriter Ana-Baba Tutumu: Otoriter ana-baba, çocuktan mutlak boyun eğme bekler, bunu da bir erdem olarak kabul eder. İstek ve emirlerinin tartışılmadan yerine getirilmesini ister, aksi taktirde cezaya başvurur. Sıkı ve katı disiplin kuralları uygular. Her türlü kararı kendisi verir. Çocuğun neyin doğru olduğu konusunda kendi söylediği şeyi kabul etmesi gerektiğine inanır ve sevgiyi pekiştireç olarak kullanır. Yani, çocuk kendi isteğine uygun davrandığı zaman ona sevgisini gösterir (Bilal 1984).

Demokratik Ana-Baba Tutumu: Demokrat tutumdaki ana-baba, çocuğa karşı içten bir ilgi ve sevgi duyar ve bu sevgiyi ona koşulsuz olarak gösterir. Bir insan olarak çocuğa saygı duyar, görüşlerine değer verir, fikirlerini paylaşmasına olanak tanır ve onu yaşına göre kendisiyle ilgili kararlar almaya ve bu kararların sorumluluğunu üstlenmeye özendirir. Özerk bir benlik iradesi geliştirebilmesi için çocuğa iyi bir rehber ve destek olmaya çalışır. Çocuğu cezalandırmak yerine meseleleri onunla tartışır, kuralların nedenlerini ona açıklar (Bilal 1984).

Karma Tutum: Anne ya da babadan birinin otoriter diğzerinin demokratik tutuma sahip olması. Ana-Baba Tutum Ölçeğı, anne-baba otoriter; anne-baba demokratik; anne demokratik baba otoriter ve anne otoriter baba demokratik olmak üzere dört ayrı durum vermektedir. Bu araştırmada son iki grup ayrı ele alındığında istatistik incelemelerde yeterli grup sayılarına ulaşamadığından "karma grup" adı altında birleştirilmiştir.

Okul Türü: Araştırmada genel ve süper lise olmak üzere iki okul türü söz konusudur. "Okul türü" ifadesi bu iki okul için kullanılmıştır.

Süper Lise: Yabancı Dil Ağırlıklı Lise. Bu okulların hazırlık sınıflarına ortaokul, ilköğretim okulu ile liselerin orta kısımlarından ders kesiminde mezun olan ve diploma notu en az 3.50'den yukarı olan öğrenciler ön kayıt için başvurabilmektedirler (M.E.B. Yönetmeliğı 1994).

Ailenin Gelir Düzeyi: Ailenin gelir düzeyi aylık net gelirleri baz alınarak belirlenmiştir. Bu bilgi Kişisel Bilgi Formu'nda açık uçlu soru olarak sorulmuş ve bilgiler öğrencilerden alınmıştır. Alınan bilgilere göre en düşük ve en yüksek gelir düzeyi belirlenmiş ve buna göre ailesinin aylık gelir düzeyi 50 Milyon TL. ve altında olanlar, 51-75 Milyon TL. arasında olanlar ve 76 Milyon TL. ve üstünde olanlar şeklinde üç farklı gelir düzeyi grubu oluşturulmuştur.

Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi

Lise öğrencileri arasında sözel ve fiziksel saldırganlık davranışına sıklıkla rastlanmaktadır. Özellikle sözel ya da dolaylı saldırganlık olarak adlandırılabilir küçük düşürme, aşağılama ve arkadaşlarının özellikleri ile alay etme davranışlarına sıkça başvurmaktadırlar. Birbirlerine yaptıkları şakalarda bile saldırganlık ögesinin bulunduğu gözlenmektedir. Ayrıca okullarda, özellikle de liselerde öğrencilerin saldırgan davranışlarını okul eşyalarına

zarar vermeye yönelttikleri de yine gözlemler arasındadır. Liselerde bu tür olaylar disiplin kurulları ve rehberlik servislerinin sürekli gündemini oluşturan konular olmaktadır.

Lise dönemi gençlerin kimlik arayışı içinde oldukları, arkadaş ilişkilerinin önem kazandığı, kendilerini ve diğer insanları tanımaya başladıkları ve kişilerarası iletişimin yoğunlaştığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde gençlerin saldırganlığa başvurmadan isteklerini elde edebilmeyi öğrenmeleri gerekmektedir. Ancak bu konuda yeterli rehberliğin yapılabilmesi için öncelikle saldırganlıkta önemli olan etmenlerin bilinmesi gerekmektedir.

Araştırma lise öğrencilerinin saldırgan davranışları ile ilişkili olabilecek bazı değişkenleri incelemeye yöneliktir. Elde edilen bulgulara dayalı olarak ana-baba eğitim programlarının gerekliliği ve önemi gündeme gelebilir. Yine bulgular, saldırganlığın önlenmesi için iletişim becerilerinin geliştirilmesi amacıyla verilecek eğitim ve atılacak eğitimin içeriği ve yönünü belirlemede yardımcı olabilir. Bulgular, liselerde okul idaresi, rehberlik servisi ve disiplin kurullarınca değerlendirilerek gerekli önlemler alınabilir. Okullarda çalışan ders öğretmenleri ve rehber öğretmenlerle, gençlerin başvurduğu ruh sağlığı merkezlerinde bulunan ya da suçlu çocuklarla çalışan psikolog ve psikolojik danışmanlar araştırma sonuçlarından yararlanabilirler.

BÖLÜM II

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde araştırmanın bağımsız değişkeni olan ana-baba tutumları ve bağımlı değişkeni olan saldırganlık ile ilgili kuramsal bilgiler ve her iki konuda yapılmış araştırmalar sunulmuştur.

A. KURAMSAL BİLGİLER

A 1. ANA-BABA TUTUMLARINA İLİŞKİN KURAMSAL BİLGİLER

Bilindiği gibi insan davranışlarının oluşumunda kalıtım ve çevrenin hangi oranlarda pay sahibi olduğu henüz kesinleşmiş bir konu olmamakla beraber, insanların doğuştan genlerle birtakım eğilimlere sahip olarak dünyaya geldikleri, bu eğilimlerden hangilerinin ne oranda gerçekleşeceğini ise çevre faktörleri tarafından belirlendiği kabul edilmektedir.

Dünyaya gelen bebeğin ilk bulunduğu ortam ailedir ve ilk ilişkilerini ane-baba ile kurar. Aile çocuğun hem beslenme, korunma gibi fiziksel; hem de sevgi, güven gibi duygusal ihtiyaçlarını karşılar. Çocuğu yetiştirme tarzı ve ona takındığı tutumla kişiliğinin gelişimini büyük ölçüde etkiler.

Genellikle çocuğun ilk öğretmeni ana babasıdır. Ana-babanın tepkileri bazı davranışları pekiştirirken, diğer bazıları için cesaret kırıcı özellik taşıyarak çeşitli alışkanlıkların, amaç ve değerlerin belirlenmesinde yardımcı olmaktadır (Morgan 1988). Ana-baba, bazen çocuğa çok şey vererek onun kendi gelişimine yön vermesini engeller, bazen ise çok az şey vererek ona gerekli desteği sağlayamaz ve uygunsuz tepki örüntülerinin gelişimine neden olurlar (Geçtan 1989).

Mischel (1971) anne-babanın çocuğun yaşamında en güçlü model olduğunu belirtmektedir. Çünkü anne-baba genelde çocuğun hayatında etkileşim içinde olduğu ilk modeldir. Ayrıca anne-babalar genelde diğer çevresel faktörlere göre çocukla daha uzun süre birlikte olmaktadır.

Anne-babanın çocuklarına sağlıklı davranışlarda bulunmaları büyük ölçüde onların kişilik özelliklerinin ve birbirleri ile olan ilişkilerinin sağlıklı olmasına bağlıdır. Fakat birçok anne-baba kendi çocukluklarında yaşadıkları sorunların acısını çocuklarından çıkarmakta ve anne-babalarında gördükleri hatalı tutumları kendi çocuklarında da devam ettirmektedirler.

Morgan (1988)'a göre, kendisi uyum yapmış, çocuklarını seven ve sayan ana-babalar, onlara, kendini değerli bulma ve kendine güvenme duygularını verebilirler. Sevgi ve övgüleriyle çocuklarının, istenilen, sevilen kişiler oldukları duygu ve inancını edinmelerinde yardımcı olurlar. Anne-babalar çocukları için saldırganlık modeli de olabilirler. Araştırmalar saldırganlığın öğrenilmesinde modeli örnek almanın etkili bir yol olduğunu göstermiştir. Yine araştırmalara göre saldırganlık davranışı ödüllendirildiğinde meydana çıkma olasılığı artmaktadır. Dolayısıyla anne-baba gösterdiği davranışları ile saldırganlığın artmasına ya da azalmasına neden olmaktadır.

Ana-baba tutumları, kabul edici ve hoşgörülü tutumdan, reddedici tutuma; baskıcı ve otoriter tutumdan, aşırı koruyucu tutuma farklı isimler ve niteliklerde olabilmektedir. Ana-baba çocuğuna karşı her konuda otoriter ya da her konuda aşırı koruyucu olmayabilmekte dolayısıyla verilen isimler genel davranış örüntüsünü anlatmaktadır. Bazı ana-babaların çocuğa davranışlarında birden fazla genel tutum örüntüsü birbirine geçmiş de olabilir.

Ana-baba tutumları çeşitli yazarlarca farklı şekillerde isimlendirilip sınıflandırılrsa da literatürde genel olarak değinilen ana-baba tutumları, özellikleri ve kişiliğe etkileri şöyledir:

Reddedici Tutum: Daha çok istenmeyen bir hamilelik ya da evliliğin sonunda sahip olunan çocuğa karşı takınılan bir tutumdur. Reddetme, bir anlamda, çocuğun sağlık hizmetlerini aksatarak, ona düşmanca duygular beslemek şeklinde tanımlanabilir (Yavuzer 1991).

Geçtan (1989)'a göre, çocuğun benlik kavramı, kendisi için önem taşıyan büyüklerin ona gösterdikleri tutumların bir yansıması olduğundan, ana-babadan gelen itici tutumlar çocuğun kendisini değersiz bulmasıyla sonuçlanmaktadır. İstenilen davranışları gösterdiğinde ödüllendirilmeyen ya da desteklenmeyen çocuk, onaylanan ve onaylanmayan davranışlarının ayrımını yapmada giderek güçlük çeker hale gelmektedir. Sonunda umudunu yitiren çocuk, ana-babasının onayını sağlama çabalarından vazgeçebilmekte ve ana-baba da çocuğun gelişimine rehber olabilmek için gerekli olan denetimi yitirebilmektedir.

Anne-babası tarafından reddedilen çocukta duygusal bozukluklara daha sık rastlanır. Kendini değersiz hisseden çocuk diğer insanlara karşı düşmanca duygular geliştirebilir.

İlgisiz Tutum: İlgisiz tutumda çocuğu ihmal veya psikolojik reddediş, onun ilgi ve ihtiyaçlarından habersiz oluş, çocuğun nerede ne yaptığı ile ilgilenmeyiş, varlığından rahatsız olarak mümkün olduğu kadar onu çevresinden uzak tutuş, çocuğuna sevgi vermeyiş ve onun davranışlarını kontrol etmeyiş bulunmaktadır (Kılıççı 1989).

Açık düşmanlık, annenin ve babanın çocuğunu sevmediğini dile getirmesi, çocuğa hırçın davranma, dayak atma, çocuğu terketme ya da başka yerlere göndermekle tehdit etme, çocuğu kötü sözlerle nitelendirme şeklinde görülmektedir. Bu tutumla yetiştirilen çocuklar kendine güveni düşük, kendini değersiz hisseden bireyler olabilmektedirler.

Mükemmeliyetçi Tutum: Bazı ana-babalar çocuklarından yaş ve kapasitelerinin üstünde beklentilerde bulunmaktadır. Bu maskelenmiş red olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bu tutum içinde olan anne-babalar çocuklarından kusursuz olmalarını beklemekte, okul hayatında üstün başarı beklentisinde bulunmaktadır. Bu tür çocuklar, belirli bir başarı düzeyine sahip olsalar da anne-babalarının beklentisi bunun çok üstünde olduğundan, beklenen davranışları gerçekleştirememekte ve sonuçta kendilerine olan güvenleri azalmakta ve kendi gözlerinde değersizleşmekte, girişim ve çaba güçlerini yitirmektedirler.

Hurlock (1972)' a göre ailenin beklentilerine yetişemeyen çocuk, kavgacı, itaatsiz, sorumsuz ve kıskanç olmaktadır. Böyle eğilimler sonucu okulda çok az başarı göstermekte ve çocukta hayal kurmaya aşırı yatkınlık ortaya çıkmaktadır (Akt. Yücedağ 1994).

Aşırı Koruyucu Tutum: Bu tutuma, tek çocuğu olan veya başka çocuk sahibi olma imkanı bulunmayan ailelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Aşırı koruyuculuk, çocuğa gerektiğinden fazla kontrol ve özen gösterilmesi ve kendi sorumluluklarını yerine getirmesine izin verilmemesi şeklinde olmaktadır. Jersild (1979)'e göre aşırı koruyucu tutumda çocuğa kendi gücünü geliştirme fırsatı verilmemekte, bu nedenle çocukta kendini savunma becerisi gelişmemektedir. Yazara göre aşırı koruma davranışları anneye çocuğun aşırı yakınlığı, bebeklikten sonra da bebeklik işlemine devam etmek, anne-baba denetiminin yokluğu ya da aşırılığı ve çocuğun fiziksel ihtiyaçlarını fazlasıyla gidermek olarak sıralanabilir (Akt.Yücedağ 1994). Aşırı koruyucu tutumla yetiştirilen çocuklar aşırı bağımlı ve kendine güvensiz bireyler olabilmektedirler.

Aşırı Hoşgörü ve Şımartma: Aşırı koruyuculuğun bir sonucu da aşırı hoşgörü ve şımartma olabilmekte (Geçtan 1989) ve bu tutuma genellikle orta yaşın üzerinde çocuk sahibi olan annelerde ya da çocuğun kalabalık yetiş-

kinler grubu içinde yetişen tek çocuk olması halinde rastlanmaktadır (Yavuzer 1991).

Aşırı hoşgörölü ana-babalar çocuğun isteklerini hiçbir denetim ve sınırlama getirmeksizin daima kabul etmektedirler. Araştırmalara göre bu tutumun sürekliliği çocuğun gereğinde duygu, istek ve dürtülerini denetleyebilme yeteneğinin gelişimini olumsuz etkilemekte; vurucu, kırıcı, saldırgan davranışların artmasına yol açmaktadır (Ekşi 1990). Sınırların katı ve dar olması kadar belirsiz ve iyi çizilmemiş olması da doğru değildir. Çocuklar doğruyu yanlış seçmede, karar vermede ana-babalarının rehberliğine ihtiyaç duymakta, bu rehberlikten yoksun çocuklar bencil şımarık ve sorumsuz olabilmektedirler.

Şımartılmış çocuklar büyüdüklerinde okul, iş gibi sosyal ortamlarda dikkat çekmek, övgü almak istemektedirler. Bu gerçekleşmeyince kendilerini huzursuz hissetmekte, aile dışı ilişkilerinde de sömürücü ve otoriteye başkaldıracı davranmaktadırlar.

Tutarsız Tutum: Kimi evde disiplin yok değildir, ancak ne zaman nerede uygulanacağı belirsizdir. Anne-babanın tutumu aşırı hoşgörü ile sert cezalandırma arasında gidip gelmektedir. Bu nedenle çocuk hangi davranışın nerede, ne zaman istenmediğini önceden kestirememektedir. Çocuk bunu anne-babasının ruh durumuna göre anlamaya çalışmaktadır. Çünkü anne-babasının çocuğun davranışlarına vereceği tepki, neşeli ya da öfkeli oluşuna göre değişmektedir. Tutarsızlık, anne-babanın kendi şahıslarında verdikleri tepkiler arasında olabileceği gibi, birbirlerinin davranışları arasındaki tutarsızlık şeklinde de olabilmektedir. Bir evde birgün görmezlikten gelinen yaramazlık ertesi gün ağır bir ceza görüyorsa, annenin yaptığını baba bozuyor ya da babanın verdiği cezaya anne karşı çıkıyorsa, tutarsızlığın olduğu söylenebilmektedir (Yörükoğlu 1991). Böyle bir ortamda büyüyen çocuklarda direnç ve saldırganlık davranışına daha çok rastlandığı görülmektedir. Bu

çocuklar bir süre sonra tutarsızlıklarının farkına varıp, anne-babalarının sözlerini dinlememeye ve kendi bildiklerini yapmaya başlamaktadırlar.

Otoriter Tutum: Otoriter ana-baba tutumunda, çocuğa istenilen şekilde davrandığı sürece sevgi veren, çocuktan mutlak itaat etmesini bekleyen, istek ve emirlerinin tartışmasız bir şekilde yerine getirilmesini isteyen, çocukla ilgili her türlü kararı kendisi veren ana-baba ilişkisi esastır (Kılıççı 1989).

Bu tutumla yetiştirilen çocuk anne-babasının eleştirisini almaktan korkmakta, hareketlerine hep dikkat etmekte, yanlış yapma korkusu fazla olmaktadır. Kendi ihtiyaç ve isteklerine değer verilmediğini hissetmekte ve bunu ifade etme şansı olmamaktadır. Otoriter bir aile ortamında yetiştirilen çocuklarda, anne-babaya sevgisizlik, insanlarla sağlıklı ilişkiler kuramama, kavgacı ve geçimsiz olma, duygularına hakim olamama, alınganlık, birden parlayıverme, güvensizlik, yersiz korku ve kaygılar gibi özelliklere rastlanabilmektedir.

Demokratik Tutum (Güven Verici ve Hoşgörülü Tutum): Anababanın çocuklarına karşı hoşgörü sahibi olmaları, çocukların bazı kısıtlamalar dışında, arzuladıklarını diledikleri biçimde gerçekleştirmelerine izin vermeleri anlamına gelmektedir (Yavuzer 1991).

Maccoby ve Martin (1983)'e göre ılımlı ve kabul eden ana-baba çocuklarına beklentilerinin mantıklı açıklamasını yaptığı için, çocuk kurallara daha fazla uymaktadır. İlimli ana-babanın çocukları, kendileri hakkında olumlu düşüncelere sahip olmakta, kendilerine güvenleri yüksek, kaygı seviyeleri düşük olmaktadır (Akt. Aksaray 1992).

Bu tutumda çocuk koşulsuz olarak sevilmekte, değer verilmekte, onunla devamlı sözel veya sözel olmayan iletişim kurulmaktadır. Fikirleri dinlenmekte, gerektiğinde kararlarını vermesi, problemlerini çözmesi için rehberlik

edilmektedir. Bazı sorumlulukları alması ve bunları yerine getirmesi teşvik edilmektedir. Çocuğun davranışları kontrol edilmekte ama bu ona güvenilmediği izlenimi vermeden dolayı yollarla yapılmaktadır. Demokratik tutumda da çocuk istenmedik bir davranış yaptığında ceza verilmekte ama bu önemli davranışlar için olmakta ve sebebi çocuğa açıklanmaktadır. Bunlar tutarlı kısıtlamalar olmakta, zaman yer ve anne-babanın ruh durumuna göre değişmemektedir. Verilen ceza çocuğun onurunu kırıcı, onu yıpratıcı kötü sözler ya da dayak şeklinde değil, daha çok çocuğun hoşuna giden bir durumdan geçici bir süre mahrum bırakılması biçiminde olmaktadır. Çocuk bu kısıtlamalar dışında özgür bırakılmaktadır.

Demokratik ortamda yetişen çocuk, kendine güvenen, kendini değerli bulan, girişimci, sorumluluk alabilen, gelişmeye açık bir birey olmaktadır. Bu özellikleri sayesinde problemlerinin üstesinden daha kolay gelmektedir.

Görüldüğü gibi, ana-baba tutumları, çocuğun kişiliğinin oluşumunda ve karakterinin biçimlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Ana-baba-çocuk üçgeni, sevgi temeline dayanmalıdır. Özdeşim modeli olan ana-baba bilmelidir ki, çocuğa nasıl bir davranış türü uygularsa, benzer davranışı onda da görecektir (Yavuzer 1991).

Ana-baba tutumları kişiliğin gelişimine etki eden birçok çevresel faktörden en önemlisidir. Çünkü çocuk anne babasının kendisine karşı davranışları ve onu değerlendiriş biçimine göre bir benlik saygısı geliştirmekte, yine kendine güven duygusu da büyük oranda bu faktör tarafından tayin edilmektedir. Bireyin kendini görüş tarzı ise insan ilişkilerini ve hayata bakışını etkilemektedir (Tuzgöl 1996).

A 2.SALDIRGANLIK İLE İLGİLİ KURAMSAL BİLGİLER

Günlük dilde saldırganlık sözcüğü çok geniş bir yelpazedeki davranış, tutum ve hatta duygular için kullanılmaktadır. Örneğin, çok rekabetçi olan bir satıcıya saldırgan denilebilmektedir. Bazen saldırganlığın kızgınlık anında ortaya çıkan duygular için de kullanıldığına rastlanmaktadır. Oysa saldırganlık bir davranış olup, kızgınlık bu davranışa neden olabilen duygudur. Bu konu ile ilgili bir diğer kavram olan öfke ise kızgınlıktan daha güçlü bir duygudur. Net ve belirli bir tanım olabilmesi için araştırmacılar kavramın anlamını "diğerlerine zarar verme amacı güden davranışlar" olarak daraltmışlardır. Dolayısıyla o zaman bu paragrafın başındaki örnek saldırgan olarak nitelendirilememektedir (Perlman ve Cozby 1983).

Diğer bazı kuramcıların da saldırganlığı benzer şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Davranışçı ya da öğrenmeci yaklaşımların yeğlediği, saldırganlığın en yalın tanımı "başkalarını inciten ya da incitebilecek her türlü davranıştır" şeklindedir (Freedman, Sears ve Carlsmith 1989). Ancak bu tanım da saldırgan davranışın amacı boyutuna yer verilmediği görülmektedir. Deaux, Dane ve Wrightsman (1993) ise saldırganlığı "canlı bir varlığa yöneltilmiş zarar verme amacı güden davranışlar" olarak tanımlamaktadırlar.

Görüldüğü gibi tanımlarda görülen ortak noktalar, davranışın canlı bir varlığa yöneltilmesi ve zarar verme niyeti taşımasıdır. Genelde tanımlar saldırganlığı kişinin kurbanına zarar verme niyetinde olduğu davranışlarla sınırlamaktadır. Örneğin bisiklet sürerken kişi eğer yanlışlıkla birisine çarparsa bu saldırgan bir davranış olarak ele alınmaz. Çünkü bu davranışta zarar verme amacı söz konusu değildir. Oysa bazı kuramcılar zarar verici davranışın kazara olması halinde de saldırganlık olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadırlar. Tanımın bir diğer özelliği de birine zarar vermeyi amaçlayan bir davranışın başarısızlıkla sonuçlanması durumunda da, hedefini bulamayan yumruk örneğinde olduğu gibi, saldırgan olarak nitelendirilmesidir çünkü

burada zarar vermeyi amaçlayan bir niyet vardır (Deaux, Dane, Wrightsman 1993). Konu ile ilgilenen kuramcıların birçoğu saldırgan davranışı yapanın niyetine önem vermektedir. Saldırganlığı insanlara zarar veren diğer davranışlardan ayırtedebilmek için bu ölçüt kullanılmaktadır. Oysa kişinin niyetini kesin olarak saptamak olası değildir. Eğer saldırganlık sadece zarar verme amacı güden davranışlarla sınırlandırılırsa, o zaman sosyal birtakım ödüller ya da kendini savunmak için yapılan saldırgan davranışlar tanımın dışında kalacaktır. Diğer taraftan saldırganlık sadece diğer insanlara yönelik değil, insanın kendisine, hayvanlara, eşyalara yönelik de olabilmektedir. Örneğin bir eşyayı fırlatıp atmak, eşyaya yönelik, intihar ise kişinin kendine yönelik saldırganlıktır. Yukarıda aktarılan tanımların bu davranışlara açıklama getirmediği görülmektedir. Dolayısıyla daha geniş kapsamlı bir tanıma ihtiyaç vardır. Mustonen ve Pulkinen (1991)'in tanımında bu eksikliklerin büyük oranda giderildiği görülmektedir. Yazarlara göre saldırganlık, bir kişinin bir diğerine, kendine, hayvana ya da cansız bir nesneye kazara ya da niyetli bir biçimde fiziksel ya da psikolojik zarar vermeye neden olabilecek herhangi bir davranışdır (Akt. Korkut 1995b). Bu tanımın öncekilerden daha kapsamlı olduğu ve kazara yapılan zarar verici davranışları da saldırganlık kapsamına aldığı görülmektedir. Tanıma göre, niyetli olmadan gerçekleştirilen trafik kazasında insanların yaralanma ya da ölümüne neden olmak, ya da kazara adam öldürmek de saldırganlık olarak nitelendirilmektedir.

Freedman, Sears ve Carlsmith (1989)'a göre saldırgan davranışı tanımlama konusunda yaşanan zorluklar kuramcıları saldırgan davranışları çeşitli sınıflara ayırmaya yöneltmiştir. Birçok saldırganlık sınıflaması vardır. Örneğin Sears (1961) saldırganlığı özgeci (prosocial) ve düşmanca (antisocial) olarak ele almıştır. Yazarı bu ayrıma götüren sorun, saldırgan davranışın yaygın olarak kabul edilen toplumsal kuralları çiğneyip çiğnemediği ya da destekleyip desteklemediğidir. Özgeci saldırganlık, grubun moral standartları açısından, kabul edilebilir amaçlar çerçevesinde toplumsal olarak onaylanan saldırganlıktır. Toplumsal olmayan ya da düşmanca saldır-

ganlık ise toplumsal olarak onaylanmaz. Örneğin suçsuz kişileri öldüren ve bazılarını da rehin tutmakta olan bir teröristi vuran bir polisin davranışı toplumca onaylanır ve desteklenir. Oysa suikast, cinayet gibi olaylar toplumsal kuralları çiğnemek demektir ve bu nedenle düşmanca olarak nitelendirilirler. (Akt. Freedman, Sears ve Carlsmith 1989). Saldırganlığı Berkowitz, normative ya da ifade edici; Zillmann ve Canton, kışkırtılmış ya da kışkırtılmamış ve saldırma ya da savunma amaçlı; Schott, kendine ya da başkalarına yönelik olarak sınıflamaktadır. Campbell, Muncer ve Coyle ise saldırganlığı ifade edici ve araçsal olarak ikiye ayıran kuramlara ağırlık vermektedirler. İfade edici saldırganlığa neden olan kızgınlık duygusudur ve bu davranış kavga etmek kadar ağlayıp bağırmayı da içerir. Araç olarak gösterilen saldırganlık ise sosyal ya da maddi bir yarar sağlamak için gösterilen saldırganlığı ifade eder (Akt. Korkut 1995b). Örneğin mafyalar, saldırganlığı maddi yararlar sağlamak ya da insanlara söz geçirerek sosyal bir güç elde etmek için kullanmaktadırlar. Haklı olduğunu kabullendirmek için karısına bağırıp çağıran bir kocanın davranışı da yine araç olarak kullanılan saldırganlığa örnek olarak verilebilir.

Buss (1973)'a göre ise saldırganlık fiziksel ya da sözeldir. Bu iki saldırganlık aktif veya pasif, doğrudan ya da dolaylı olarak kendini gösterebilir. Yazara göre hayvanlar genelde saldırganlığı, aktif fiziksel ve doğrudan gösterirler, oysa insanlar saldırganlığı pasif ve dolaylı bir şekilde de dışa vurabilmektedirler. Kişiler genelde öfke duyduğu hedefi olan kişi ile doğrudan karşı karşıya gelmeyi istemeyebilmekte, hedefi olan kişi ile ilgili hikayeler uydurmak, o kişi hakkında dedikodu yapmak gibi davranışlarla öfkesini gösterebilmektedir. Saldırgan davranışların Buss tarafından yapılan sınıflandırması Tablo A'da gösterilmiştir (Akt. Mihandoust 1989).

TABLO A

Buss (1973)'a göre çeşitli saldırgan davranışların sınıflandırılması.

	PASİF		AKTİF	
	Dolaylı	Doğrudan	Dolaylı	Doğrudan
FİZİKSEL	Gereken görevi yerine getirmemek	Bir başka kişinin yolunu kapatmak	Rahatsız edici şakalar (el şakası yapmak)	Hedefe yumruk atmak
SÖZEL	Onaylamamak (zamana bağlı olarak)	Konuşmayı reddetmek	Kın besleyen dedikodu ve yalan söylemek	Küfür etmek

Buss'un yaptığı sınıflamadan anlaşıldığı gibi saldırgan davranışlarla zarar verme sadece fiziksel boyutta olmamaktadır. Kişi psikolojik ve sosyal olarak da bir diğerine zarar verebilmektedir. Örneğin kişiyi aşağılama, yok sayma psikolojik, hakkında dedikodu yapma ya da toplum içinde onu küçük düşürme ise sosyal olarak zarar vermedir. Dolayısıyla saldırganlık denince ilk akla gelen fiziksel saldırganlık, saldırganlığın boyutlarından sadece birisidir.

SALDIRGANLIĞI AÇIKLAYAN KURAMLAR

Saldırganlık davranışını açıklamaya çalışan birçok kuram vardır. Bu kuramları birbirinden ayıran en önemli nokta, saldırganlığı doğuştan gelen ya da sonradan edinilen bir davranış olarak açıklamalarıdır. Saldırganlığa ilişkin içgüdüsel ve biyolojik kuramlar saldırganlığı doğuştan gelen, insan doğasının doğal bir parçası olarak görmektedirler. Öğrenme kuramları ise saldırganlığın gözlem ve taklit yoluyla sonradan öğrenildiğini savunmaktadırlar. Bu iki yaklaşımı birleştiren engellenme kuramı da üçüncü farklı bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Ayrıca bu bölümde ilgili araştırmalar kısmına konmasındansa kuramların açıklandığı yerlerde bulunmaları kuramları desteklemeleri ya da çürütmeleri nedeniyle daha uygun görülen çalışmaların bazısına da yer verilmiştir.

I. İÇGÜDÜSEL VE BİYOLOJİK KURAMLAR

A. Psikoanalitik Görüş: Freud ve Lorenz gibi bazı kuramcılar, saldırganlığı bir tür enerji olarak düşünmüşlerdir. Bu görüşte saldırganlık, genel olarak "hidrolik madde" olarak anılmakta ve saldırgan enerjinin üzerine baskı yapılan bir sıvı gibi salıverilmesi, dışarı atılması gerektiği savunulmaktadır. Enerjinin dışarı salıverilmesinin yani psikolojik boşalmanın doğrudan ya da dolaylı olarak açığa vurulan saldırganlık sonucu ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Bu görüşteki önemli nokta, saldırgan bir etkinliğe katılımıla ortaya çıkan psikolojik boşalmanın daha sonraki saldırganlıkta azalmaya neden olduğunun varsayılmasıdır (Biass 1976).

Freud insanda yalnızca iki temel dürtünün bulunduğunu ileri sürmüştür: Yapıcı içsel enerji libido ve yıkıcı saldırganlık enerjisi thanatos. Her insanın içinde güçlü kendi kendini yıkıcı içgüdülerin bulunduğunu savunmuş ve bazen içe bazen de dışa dönük olarak etkinleşebilen bu içgüdülere ölüm arzuları adını vermiştir. Bu içgüdüler içe dönük olarak etkinleştiklerinde, insanların enerjilerini kısıtlamalarına, kendilerini cezalandırmalarına, mazohistik olmalarına ve aşırı durumlarda intihar etmelerine neden olmaktadır. Dışa dönük olarak etkinleştiklerinde ise saldırgan, savaşımçı davranışlarında anlatım bulmaktadırlar (Akt. Freedman, Sears, Carlsmith 1989).

Freud saldırganlığa meyilli olmanın doğuştan gelen, bağımsız ve içgüdüsel bir eğilim olduğunu savunmaktadır. Geleneksel psikoanalitik kurama göre, saldırgan enerji insan bedeni tarafından sürekli olarak üretilir. Örneğin, gıdaların bedenimize alınması bir kısmının saldırgan olduğu varsayılan enerjinin üretilmesine yol açar. Saldırganlık bu yüzden içten gelen ve açığa vurulması zorunlu bir güdü olarak tanımlanmaktadır (Akt. Deaux, Dane, Wrightsman 1993). Bu düşünce hidrolik kuramı olarak adlandırılmaktadır. Yani buradaki benzeştirme, suyun kap içinde oluşturduğu basınçtır. Eğer saldırganlığın damla damla dışarı akmasına izin verilmezse, bu bir tür patlamaya neden olacaktır. Freud'a göre, toplumun bu içgüdüü düzenleme ve

insanlara onu dizginlemelerinde yardım etme konusunda -yani insanların yıkıcı enerjiyi kabul edilebilir ve yararlı davranışlara dönüştürebilmelerinde- önemli bir işlevi vardır (Aranson 1980). Saldırgan güdüler, ya toplum tarafından kabul gören, örneğin şiddetli bir tartışma ya da atletik bir etkinlik; ya da kabul görmeyen, hakaret ya da kavga gibi yollarla dışarı atılmaktadır. Saldırgan güdülerin yıkıcı bir şekilde dışarıya vurulması mutlaka diğer insanlara değil, intiharda olduğu gibi kişinin kendisine de yönelebilir.

İnsandaki saldırganlığın değiştirilmesi ile ilgili toplumsal açıklamalar konusunda bu kuramın pek iyimser olmadığı görülmektedir. Freud(1970) Einstein ile insanoğlunun gelecekteki savaşıardan nasıl kurtulabileceğine ilişkin mektuplaşmalarında, yıkımın içgüdüsel bir eğilimi tatmin ettiğini ve bu yüzden saldırganlığı yok etmeye kalkışmanın yararsız olduğu düşüncesini sıkça yinelemiştir. Freud'a göre ne maddi gereksinimlerin karşılanması ve eşitliğin oluşturulması ne de yaşamdaki diğer iyileştirmeler saldırganlığın düzeyini değiştirebilir. Saldırganlık, belli oranlarda yaşamsal içgüdülerin karşı etkisi nedeniyle zayıflatılabilir. İnsanlar arasındaki duygusal bağların geliştirilmesi, Freud tarafından aşırı yıkımcılığı azaltmanın dolaylı bir yolu olarak önerilmektedir. İçimizde doğuştan varolan içgüdüsel saldırganlığın açıkça dışarıya atılması için fırsatların sağlanması da düzenleyici bir araç olarak önerilmiştir.

Kısaca, psikoanalitik kuram saldırganlığı doğuştan gelen bir güdü ve insan bedeni tarafından sürekli üretilen, dışarı atılması zorunlu bir enerji olarak görmektedir. Bu nedenle psikoanalitik kuram saldırganlığın çevresel düzenlemelerle önüne geçilebileceğine fazla inanmamaktadır.

B. Etiyolojik Kuram: Hayvan davranışları üzerine çalışan Lorenz (1970) de saldırgan enerjinin içgüdüsel bir özelliğe sahip olduğunu düşünmektedir. Bu enerji dışarı atılmazsa, bir farenin kapandan kurtulması gibi, birden patlayıncaya ya da uygun bir uyarıcı onu "salıverinceye" kadar büyük olasılıkla birikmeye devam etmektedir. Lorenz, bir organizmanın, kendi tü-

ründeki bireylere karşı, diğer türden olanlara göre daha fazla saldırgan olduğuna inanmaktadır. Bu kurama göre, bu tür bir saldırganlığın temel amacı, o türün üyelerini birbirinden ayrı tutmak, her üyeye yaşamak için belirli bir alan vermektir. Tür içi saldırganlık, cinsel seçim ve çiftleşmeyi de etkilemektedir: güçlünün çiftleşmesi daha olasıdır, ve büyük olasılıkla daha güçlü yavrular yapmaktadır. Bu açıklamaya göre, saldırganlık bir türün en güçlü ve en iyilerinin yaşamasını ve böylece bunların o türü devam ettirmesini garanti altına almaktadır.

Mitchell (1981) hayvanların evrensel süreçte, kendi türünden olan bireylere zarar vermelerine engel olan, saldırganlığı dizginleme özelliği geliştirdiklerini belirtmektedirler. Örneğin, hayvanlar tehlikeli kavgalardan kendilerini korumak için, karşıdaki rakibe bir şekilde bilgi aktaran tehdit edici uyarıcılar sergileyebilmektedirler. Hayvanlar birbirlerine saldırdıklarında, bunu genelde fiziksel zarara neden olmayan ve daha çok tahammüle dayanan belirli kalıplaşmış yollarla yapmaktadırlar. Ek bir koruma olarak da, yenilgiye uğrayan taraflar, kendilerine yönelik saldırının devam etmesini durdurmak için yenen tarafın saldırgan davranışlarını dizginlemek amacıyla yenilgiyi kabul ettiğini gösteren birtakım işaretler göndermektedirler.

Saldırganlığı içgüdü ile temellendirerek açıklamaya çalışan Freud ve Lorenz' in görüşleri karşılaştırılırsa; iki kuram arasındaki ilişki karmaşık bir ilişkidir. Her ne kadar içgüdüyü farklı bir şekilde açıklasalar da, hidrolik saldırganlık anlayışında her ikisi de benzer şekilde düşünmektedir. Buna karşılık Freud yıkıcı bir içgüdü'nün varlığını savunurken, Lorenz bu varsayımın biyolojik bakımdan savunulmaz nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Lorenz'in kuramında saldırganlık dürtüsü yaşama hizmet ederken, Freud'un kuramındaki içgüdü ölüme hizmet eder. Bununla birlikte, Freud ölüm içgüdü'sünün karşısında ona eşit yaşam-cinsiyet gücünün bulunduğunu savunur; oysa Lorenz sevgiyi de saldırganlık dürtüsünün bir ürünü olarak ele almaktadır. Böylece her ikisi de, farklı yollardan giderek, denetimi zor olan kesintisiz bir

saldırganlık enerjisini üreten insanlık görüşüne varmışlardır (Alpagut 1984; Akt. Köksal 1991).

Sosyal bilimciler genellikle, bilimsel ve duygusal nedenlerle, saldırganlığın içgüdü kuramını reddetmişlerdir. Duygusal olarak, saldırganlığın kalıtsal ve kaçınılmaz olduğunu kabul etmek zor gelmektedir. Ayrıca, içgüdü gibi bir kavramın bilimsel sorgulamayı ortadan kaldırdığını öne sürmektedirler: bir davranış "içgüdüsel" olarak tanımlandığı andan itibaren kaçınılmaz olan davranışı engellemek açısından daha fazla açıklama yapmaya gerek kalmamaktadır. Sosyal bilimciler aynı zamanda, Lorenz'in yaptığı gibi alt düzey hayvanların davranışlarından yola çıkarak genelleme yapmanın geçerliliğini de sorgulamaktadırlar. Çünkü evrim ölçeğinde göreceli olarak daha aşağılarda yer alan hayvanlar arasında saldırgan davranışlara neden olmada içgüdü önemli bir rol oynar fakat merdiveni tırmandıkça, içgüdü önemini kaybetmeye başlar. Özellikle insanlarda saldırganlık doğrultusunda içgüdülerin bulunduğu inanmak için ortada yeterli kanıt yoktur (Freedman, Sears, Carlsmith 1989). Benzer biçimde, Freud' un klinik bulgulara sahip orta sınıf hastalarından tüm topluma yönelik genellemelere gitmesi sosyal öğrenme kuramcıları tarafından kuşkuyla karşılanmaktadır (Bilgin 1988).

İçgüdü kuramları saldırganlık davranışını doğuştan gelen içgüdülerle açıklamakta ve saldırganlığın azaltılabileceğine ilişkin bir umut taşımamaktadırlar. Saldırganlığı içgüdülerle açıklamak, kişilerarası ilişkilerde sorun olan bu davranışı olağan görmek anlamına geldiğinden, bu kurama özellikle sosyal öğrenme kuramcıları tarafından yoğun eleştiriler gelmektedir.

C. Biyolojik Kuramlar: Saldırganlığa ilişkin içgüdüsel ve genetik kuramlar, organizmalardaki biyolojik bir mekanizmanın kaçınılmaz bir biçimde saldırgan ve şiddet içeren davranışlara yol açtığını varsaymaktadır. Ancak içgüdü kuramını kabul etmeden de saldırganlığa ilişkin biyolojik bir kuram ortaya konulabilmektedir. Bazı kuramcılar, beynin, merkezi sinir sisteminin ve endokrin sisteminin saldırganlığa yol açtığını öne sürmektedirler (Bilgin

1988). Ayrıca beyindeki tümörlerin saldırgan davranışlara yol açtığı şeklinde açıklamalar vardır. Bazı bilim adamları ise beyinde saldırganlık davranışına neden olan merkezler olduğunu savunmaktadırlar.

Saldırganlığı etkilediği öne sürülen bir diğer faktör de erkeklik hormonu olan androjenlerdir. Androjenin, beyin işleyişini etkilemesinin yanı sıra, kas gelişimini ve fiziksel büyümeyi etkileyerek dolaylı olarak saldırganlığa yol açtığı savunulmaktadır. Bu görüş, genetik ve hormonal bulgular üzerinde yapılan çalışmalarla kanıtlanmıştır. Örneğin, bazı hayvanların çiftleşme dönemlerinde androjen hormon düzeyinin yükselmesi erkekler arasında saldırgan ve kavgacı davranışlara neden olmaktadır. Ancak kültürlerarası çatışmalarda görüldüğü gibi, insanlardaki cinsel tepkiler hormon düzeyinden çok sosyal çevre tarafından belirlenmektedir (Bandura 1973; Akt. Köksal 1991).

Biyolojik kurama ait bir diğer açıklama genlerdeki farklı kombinasyonların saldırganlığa neden olduğu şeklindedir. Her insanın hücreesindeki 23 çift kromozomdan bir çifti cinsiyeti belirler. Kadında cinsiyeti belirleyen kromozom çifti (XX), erkekte ise (XY) biçimindedir. Bu durumda, Y erkekliği belirleyen kromozom olarak düşünülmektedir. Ancak bazı erkeklerde bu kromozomlar XYY şeklindedir. Bazı bilim adamları fazla olan bu Y kromozomunun, erkekte saldırganlığı artırdığını savunmaktadır. Araştırmalar XYY tipindeki kromozomun erkek suçlular arasında normallere göre dört kez daha fazla görüldüğü şeklinde sonuçlanmıştır. Fakat kromozomlarla ilgili bu açıklamayı eleştirenler ve saldırganlığın açıklanması için yetersiz bulanlar da bulunmaktadır.

Bu kuram XYY kromozomu taşımasına rağmen saldırgan olmayan erkeklerdeki ve kadınlardaki saldırganlığın nedenleri için hiçbir açıklama getirmemiştir. Bu nedenle biyolojik kuramın saldırganlığa ilişkin açıklamalarının yeterli ve geniş kapsamlı olduğu söylenemez.

II. ENGELLENME-SALDIRGANLIK KURAMI

Yale psikologlarından Dollard, Doob, Miller, Mowrer ve Sears, Freud'un saldırganlığın "bastırılmış içgüdülerin" bir ürünü olduğu düşüncesine dayanan bir kuram ortaya koymuşlardır. Kuramın iki temel iddiası vardı: "Engellenme her zaman saldırganlığa yol açar ve saldırganlık yalnızca engellenmenin bir sonucudur". Bu basit formülasyon, kuramın sahiplerinden biri olan Miller'ın engellenmenin sıklıkla saldırganlık dışında başka davranışlara da neden olduğunu kabul eden bir açıklamayı yayınlamış olmasına rağmen önemli derecede kabul görmüş ve etkili olmuştur (Miller 1941; Akt. Perlman ve Cozby 1983). Ancak bu iddiaların her ikisinin de tam olarak doğru olmadığı düşünülmektedir. Engellenme genellikle saldırganlığa yol açmaktadır ve pek çok örnekte değişik engellenme biçimlerinin ardından saldırgan davranışlar gelmektedir. Bununla birlikte, engellenme ve saldırganlık arasındaki bağın asıl öne sürüldüğü biçiminden daha zayıf olduğunu iddia eden görüşler vardır: engellenme kaçınılmaz olarak saldırganlığa yol açmamaktadır ve saldırganlıkta her defasında engellenmenin ardından gelmemektedir (Feldman 1985).

Engellenme kuramcılarının engellenme diye etiketledikleri yaşantıların birbirinden farklı olması kuramın bu konuda çelişik açıklamaları olduğu şeklinde eleştiriler almıştır. Perlman ve Cozby (1983) engellenmeyi "beklentinin yerine gelmemesi" olarak tanımlarken, kuram sahiplerinin kafalarında hayvanlarla yapılan deneylerde kullanılabilecek belirli bazı işlemlerin olduğunu ancak, insanlarla yapılan deneylerin çoğunda engellenmenin, çoğunlukla içinde beklenen bir ödülün geri çekilmesi veya bir işte başarısızlık, ya da bazen sözel küçümsemenin de var olduğu değişik biçimlerde tanımlandığını belirtmektedirler. Bu tür engellenmeler insanda saldırganlığa neden olabilir ancak her engellenme ya da zorlanma saldırganlıkla sonuçlanmamaktadır. Keyfi engellenme ya da zorlanmalar, keyfi olmayanlardan daha fazla kızgınlık ve saldırganlığa neden olmaktadır. Eğer engellenme kötü bir niyetin so-

nucu olarak algılanmaz, kaza sonucu, haklı bir nedene dayalı olarak algılanırsa, insanları o kadar kızdırmaz ve saldırganlığa neden olmaz (Freedman, Jonathan, Sears 1989). Kısaca engellenmenin gerekçesi saldırganlığın ortaya çıkıp çıkmayacağını etkilemektedir.

Engellenmenin kişinin amacına ulaşmasına ne kadar yakın bir zamanda ortaya çıktığı da önemli bir diğer etkidir. Engellenme-saldırganlık hipotezini savunan ilk kuramcılar bireyin amaca ulaşmak üzere olduğu sırada engellenmesi durumunda, engellenmenin ve bunu izleyen saldırganlığın, amaca uzak olduğu zamanki engellenmeye oranla daha büyük olacağını öne sürmüşlerdir (Bilgin 1988).

Engellenme kuramı ilk ortaya atıldığında her tür engellenmenin saldırganlığa neden olduğunu savunduğu için çeşitli eleştiriler almış ve bu nedenle kuramın yeniden ele alınması ihtiyacı doğmuştur. Keyfi engellenmelerle hedefe yaklaşma derecesinin engellenmenin saldırganlığa yol açıp açmamasında etkili olacağı şeklindeki açıklamalar ulaşılmıştır.

İpucu Kuramı: Orjinal kuramda engellenme-saldırganlık bağının abartılmış olduğunu düşünerek, Berkowitz (1978) bu bağı yeniden gözden geçirmiştir. Berkowitz, oluşturduğu kuramda engellenmeye yönelik tepkinin yalnızca "saldırgan davranma eğilimi" yarattığını ve daha önceden edinilmiş olan saldırganlık alışkanlıklarının da bu eğilimin gerçekleşip-gerçekleşmeyeceğini etkilediğini savunmaktadır. Bir diğer deyişle Berkowitz saldırgan davranışların ortaya çıkışının yalnızca engellenmeye bağlı olmadığını saldırganlık davranışının ortaya çıkmasını birtakım faktörlerin etkilediğini belirtmektedir. Berkowitz (1973)'e göre engellenme sonucu saldırganlığın ortaya çıkması için kişinin birikmiş öfkesinin olması gerekmektedir. Buna ek olarak söz konusu engellenmeye karşı vereceği tepkiler daha önceki yaşantılarından da etkilenmektedir. Kişinin ne gibi durumlarda saldırgan tepki verdiği geçmiş yaşantıları ile ilgilidir. Tüm bunlar kişinin saldırgan davranmasını

kolaylaştırıcı etki yapmakta engellenme ise bardağı taşıran son damla olmaktadır (Akt. Deaux, Dane, Wrightsman 1993).

Diğer taraftan Berkowitz ve arkadaşları ortamda saldırganlığa ilişkin bir işaret olabilecek eşyaların bulunmasının saldırganlık eğilimini artırdığını belirtmektedirler. Berkowitz ve arkadaşları sıkça saldırganlığa ilişkin bir işaret olabilen silah görüntüsünün saldırganlığı artırabileceğini bulmuşlardır. Bir deneyde, önce silahlarla oynamalarına izin verildikten sonra diğer çocuklarla oynamalarına izin verilen çocukların, oyun esnasında diğer çocukların yaptıklarını bozmak konusunda daha hevesli hale geldikleri görülmüştür. Bir diğer deneyde ise sinirlendirilmiş bir üniversiteli genç yakınında bir önceki deneyden bırakılan tüfek ve silah varken yanında oyun raketinin bulunduğu durumdan daha fazla elektrik şoku vermiştir (Berkowitz, LePage 1967). Bazı deneylerde ise önceki bulgularla çelişkili olarak saldırganlığın ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir işaret sayılabilecek bıçak, sopa, silah ve kesici nesnelerin ortamda olmasının saldırganlığa bir etkisi görülmemiştir (Akt. Berkowitz 1973).

Berkowitz fiziksel acının da insanda saldırganlığı artırdığını belirtmektedir. Berkowitz ve diğerleri bunu Wisconsin Üniversitesi'nden bir grup öğrenci ile yaptıkları deneyde göstermeye çalışmışlardır. Öğrencilerin ellerini ılık suya ya da çok soğuk sudan birine sokmalarını istemişlerdir. Ellerini soğuk suya sokanlar daha öfke verici ve rahatsız edici duygular hissettiklerini söylemişler ve diğer kişiye olumsuz bir ses tonuyla bağırarak konusunda daha istekli görünmüşlerdir (Akt. Myers 1993).

Bu sonuçlar ışığında, Berkowitz (1973,) engellenmeden çok hoşnutsuzluk uyandırıcı uyarıların düşmanca saldırganlığın temel ateşleyicisi olduğuna inanmaktadır. Engellenme de insan için nahoş bir durum olmakla beraber, engellenmiş bir beklenti, bir hakaret ya da fiziksel acı duygusal bir patlamaya yol açabilir. Baskıcı bir denetimle uygulanan eziyet de düşmanca saldırgan davranışların ortaya çıkma olasılığını artırabilir.

Yön Değiştirmiş Saldırganlık: Engellenme-saldırganlık kuramına göre engellenme sonucu ortaya çıkan saldırganlık bazı durumlarda olanaksız ya da tehlikeli olması nedeniyle engellenme kaynağına yöneltilmemekte ve saldırganlık yön değiştirerek tahrik eden kişiden ya da olaydan farklı bir objeye ya da bireye yöneltilebilmektedir (Bilgin 1988). Çünkü bazı durumlarda engelleyen kişi ya çok güçlüdür, ya ulaşılmazdır ya da engellenenler çok kaygılı ve çekingendirler. Bu nedenle engellenen kişi saldırganlığı gerçek hedefin yerine geçen bir başka hedefe yöneltmektedir. Bu hedef bir insan olabileceği gibi bir hayvan ya da eşya da olabilir. Gerçek hedefe ise daha çok dolaylı ve pasif biçimde saldırgan davranılmaktadır.

Yön değiştirmeye, engellenme ya da rahatsızlık kaynağına saldırılmadığı zaman başvurulur. Ancak engellemelerin kaynağının görülebilir ve tanımlanabilir olmadığı zamanlar da vardır. Evlerine yıldırım düşmesi, şehirlerarası yolda arabalarının lastiğinin patlaması, ekonomilerinin çöküntüye girmesi gibi durumlarında da insanlar engellenme ve kızgınlık yaşarlar, fakat bu durumlarda ortada açıkça suçlu biri yoktur. Bu koşullar altındaki insanda saldırgan davranışlarını üzerine kanalize edilebileceği birini bulma eğilimi görülmektedir. Bu durumda kişi kurban olarak kendinden daha zayıf birini ya da azınlık gruplarını seçmektedirler.

Konu ile ilgili olarak Tedeschi, Lindskold ve Rosenfeld (1985) saldırganlığın yön değiştirmesinin iki şekilde gerçekleşebileceğini belirtmişlerdir. Birincisi, organizma engelleyici etmene yönelik olan tepkisini gizler ve daha dolaylı tepkiler verir. Örneğin kişi, engelleyiciye, yüzyüzeiken birşeyler yapmak ya da söylemek yerine, arkasından dedikodu yapabilir ya da o kişinin üçüncü şahıslarla olan iletişimindeki desteğini çekebilir. Saldırganlığın bu tür yön değiştirmesi "tepkinin yer değiştirmesi" diye adlandırılabilir. İkincisi, engelleyici etmene yönelik saldırganlığın gizlenmesi, bireyin saldırganlığı üçüncü şahıslara yöneltmesine neden olması biçiminde gerçekleşebilir.

Kısaca, engellenme-saldırganlık kuramı saldırgan davranışların nede-nini engellenmeye bağlamış, bunun her zaman geçerli olmayacağı şeklindeki eleştiriler nedeniyle engellenme ile bazı faktörlerin birleşmesi sonucunda saldırganlığın ortaya çıkacağı şeklinde sınırlandırılmıştır. Ancak bu kuram sosyal ödüller kazanmak için yapılan araçsal saldırganlık ya da kendini sa-vunmak için yapılan saldırganlık gibi engellenme olmaksızın yapılan saldır-gan davranışları açıklamak için yeterli olmamaktadır.

III. SOSYAL ÖĞRENME KURAMI

İçgüdü kuramları, saldırganlığı birincil olarak içsel ve önceden belir-lenmiş programlanmış süreçler tarafından yönlendirilen bir olgu olarak ta-nımlarken, engellenme-saldırganlık kuramları, saldırganlık dürtüleri ile sal-dırganlığın ortaya çıkmasına neden olan çevresel işaretler arasında bir etki-leşim olduğunu belirtmektedirler. Bunların tam tersine, içsel süreçleri daha az vurgulayan ve bunun yerine çevredeki koşullara odaklaşan bir yaklaşım vardır ki o da sosyal öğrenme kuramcıları tarafından savunulmaktadır. İn-sanların saldırgan davranışlarının, içsel dürtülerle düzenlenemeyeceğine inanan toplumcu kuramcılardan Scott (1958) kavga etmek için herhangi bir kendiliğinden içsel gereksinim ya da dürtü olduğunu kanıtlayan hiçbir psiko-lojik kanıtın olmadığını, saldırganlığı harekete geçiren uyarıcıların sonuç ola-rak fiziksel ortamda varolan güçlerden kaynaklandığını belirtmektedir (Akt. Deaux, Dane, Wrightsman 1993). Sosyal öğrenme kuramcılarına göre, sal-dırgan davranışlar temel olarak öğrenilmiş davranışlardır ve bunları anlamak için bu tür davranışların edinilmesi ve sürdürülmesinde yeri olan ödüllendir-me ve cezalandırmalara bakmak gerekmektedir (Bandura 1973; Zillman 1978; Akt. Feldman 1985).

Sosyal öğrenme kuramının başta gelen savunucularından Bandura'ya (1983) göre insanlar genelde öfkelerini, karşıdaki kişinin aynı şekilde karşılık vermesi ihtimalinin yüksek olduğu durumlarda yaşamazlar. İnsanlar daha

çok saldırganlıklarını belli etmemeye çalışarak dolaylı ve pasif şekillerde ortaya koyarlar.

Bandura' nın saldırgan davranışın nasıl geliştiği, saldırgan davranışı hangi faktörlerin belirlediği ve düzenlediğine ilişkin görüşlerine ait şema Tablo B'de sunulmuştur.

TABLO B

Bandura (1983)'ya Göre Saldırganlığın Kaynakları, Belirleyicileri ve Düzenleyicileri

SALDIRGANLIĞIN KAYNAKLARI	SALDIRGANLIĞIN BELİRLEYİCİLERİ	SALDIRGANLIĞIN DÜZENLEYİCİLERİ
GÖZLEME DAYALI ÖĞRENME PEKİŞTİRİLMİŞ DAVRANIŞLAR YAPISAL BELİRLEYİCİLER	MODELİN ETKİLERİ Kolaylaştırıcı Uyarıcı Yasaklamayıcı DÜŞMANCA DAVRANMA Fiziksel Saldırıları Sözel Tehdit Ve Aşağılamalar Engelleme DÜRTÜSEL TEŞVİKLER YAPISAL KONTROL SEMBOLİK KONTROL	DIŞSAL PEKİŞTİREÇLER Somut Ödüller Sosyal ve Statü Ödülleri Zararın İfade Edilmesi Düşmanca Tehdidin Hafifletilmesi CEZALANDIRMA Engelleme Bilgi Verme ÇEŞİTLİ PEKİŞTİRMELER Gözlemlenmiş Ödüller Gözlemlenmiş Cezalar KENDİNİ PEKİŞTİRME Kendini Ödüllendirme Kendini Cezalandırma Kendini Cezalandırmanın Giderilmesi Ahlaki Değerlendirme Hafifletici Karşılaştırmalar Üstünü Kapama Sorumluluğun Yer Değiştirmesi Sorumluluğun Belirsizleştirilmesi Kurbanların İnsanlıkdışılaştırılması (İnsan Yerine Koymama) Kurbanların Suçlanması Sonuçların Yanlış Sunulması

Bandura (1983)'ya göre saldırgan davranışları öğrenmedeki en temel mekanizma doğrudan pekiştirme ve cezalandırmadır. Örneğin annesinin eve gitme konusundaki ısrarına rağmen parktaki kum havuzunda oynamayı sürdürmek isteyen ve bağırarak tepkide bulunan bir çocuk ele alındığında, eğer anne çocuğun oyununa devam etmesine izin verirse saldırganlığı ödüllendirmiş olacaktır ve çocuğun benzer bir yaşantıda aynı tepkide bulunma olasılığı pekişecektir. Eğer bu çocuk bu davranışı nedeniyle cezalandırılırsa, davranışın tekrarlanma olasılığı azalacaktır.

Bandura ve Walters (1959)'a göre, önceleri anne-babanın pekiştirmesi ile biçimlenen saldırgan davranışlar, daha sonra arkadaş, öğretmen ve diğer bireylerden oluşan çevre tarafından pekiştirilerek bir davranış biçimine dönüşmektedir. Anne-babalar ya da öğretmenler çocuğun saldırgan davranışlarını onaylamasalar bile, bazen azarlayarak bazen de davranışlarını değiştirmeye çalışarak onu dikkat odağı haline getirmektedirler. Yetişkinlerin dikkatini çekmek isteyen bir çocuk için azarlanma bile saldırganlığı pekiştirebilmektedir (Akt. Çetinkaya 1991). Anlaşılabacağı gibi, ilgisiz kalmaktansa olumsuz davranışlarla ilgi çekmeyi yeğleyen insanlar için cezalandırma adeta saldırganlığı destekleyici olmaktadır. O nedenle özellikle anne-baba ve öğretmenlerin bu konuda duyarlı olmaları gerekmektedir.

Pekiştirmenin saldırgan davranışı artırdığı deneylerle de kanıtlanmıştır. Örneğin Geen ve Pigg (1970) tarafından yapılan bir çalışmada denekler, bir yalancı deneğe elektrik şoku verdikleri için sözel olarak "iyi, iyi gidiyorsun" şeklinde ödüllendirilmişlerdir. Kontrol grubundaki deneklerse, yalancı deneğe şok vermişler fakat bunun için ödüllendirilmemişlerdir. Ödüllendirilen deneklerin, ödüllendirilmeyenlerle kıyaslandıklarında, küçümsenemeyecek ölçüde, daha şiddetli şoklar verdikleri görülmüştür (Akt. Freedman, Sears, Carlsmith 1989).

Bandura (1983) saldırgan davranışları öğrenmede bir diğer temel mekanizmanın da taklit ve biraz daha karmaşık olan model alma süreçleri oldu-

ğunu savunmaktadır. Model, gözlemleyen kişi tarafından davranışları taklit edilebilen ya da model alınabilen kişidir. Sosyal öğrenme kuramı, bir modelin yaptıklarını ve bunlardan kaynaklanan sonuçları gözlemleyen kişinin, saldırganlığı öğrenebileceğini savunmaktadır.

Tüm insanlarda, özellikle de çocuklarda, güçlü bir model alma eğilimi vardır. Bir çocuk insanları çatalla yemek yerken izler, konuşurken dinler ve aynısını yapmaya çalışır. Bu taklit ve model alma süreçleri çoğu davranışın öğrenilmesinde temeldir. Bir çocuk diğer insanları, saldırgan davranıyorken, saldırganlıklarını kontrol ederken gözler ve onları taklit eder ya da model alır. Sözle saldırmayı, insanlara bağırmayı, insanlara vurmayı ve bunların hangi durumlarda hoş sıklıkla bu yolla ya da kendi yaşantısıyla öğrenir. (Freedman, Sears, Carlsmith 1989). Bandura (1983)' ya göre, pekçok örnekte, model olarak alınan davranış, temel olarak aynı biçimiyle öğrenilmektedir. Ancak modeller daha daha farklı kavramlar da öğretmektedirler. İnsanlar diğerlerinin davranışlarını gözlemleyerek daha genel taktik ve stratejiler çıkarabilmekte ve bunlar da onların gördükleri ya da duyduklarından daha da ileri gitmelerini olanaklı kılmaktadır. Gözlemci, farklı model örneklerinin sentezini yaparak yeni bileşimler oluşturup yeni saldırganlık biçimleri ortaya çıkarabilmektedir. Bu süreç taklitte değil, model almada geçerlidir. Dolayısıyla taklitten daha karmaşıktır.

Sears ve diğerleri (1988)'ne göre, çocuklar her modeli aynı oranda taklit etmemekte ya da model almamaktadır. Diğer insanlar, önemli, güçlü, başarılı ve sevilen kişiler olmaları ölçüsünde, bir çocuk tarafından taklit edilmekte ya da model alınmaktadır. Genel olarak çocukların en çok taklit ettikleri ya da model aldıkları kişiler en çok gördükleri kişilerdir. Ayrıca her çocuk bu ölçütlere uyan her modelin davranışlarını model almayabilir ya da taklit etmeyebilir. Bu konuda, bireysel ayrılıklar çocuğun hangi modelin davranışlarını içselleştireceğini belirler. Anne-babalar, ilk yıllarda bir çocuk için temel modelleri oluştururlar. Anne-babalar hem temel pekiştirme kaynakları, hem de en etkili modeller oldukları için, bir çocuğun gelecekteki saldırgan

davranışı büyük ölçüde anne-babanın çocuğa ve birbirlerine karşı nasıl davrandıklarına bağlıdır. Çocuk anne-babasının davranışlarını gözleyerek hangi davranışlara saldırgan tepkiler verdiklerini öğrenir ve kendisi de buna göre davranır. Ayrıca çocuk anne-babasından hangi saldırgan davranışların kabul edilebilir, hangilerinin ise kabul edilemez olduğunu gözleyerek öğrenir. Ancak kabul edilebilir saldırgan davranışlar kültürden kültüre değiştiği gibi aileden aileye de farklılık gösterebilmektedir.

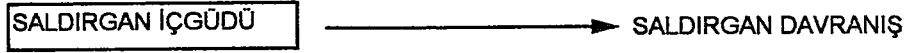
Walters ve Willows (1968)'a göre gözlenen davranışın taklit edilip edilmeyeceğini belirleyen bir diğer faktör de modelin davranışlarının doğurduğu sonuçtur. Saldırgan davranışta bulunan bir modelin bu davranışı sonuçta ödüllendirildiği takdirde çocukların bu davranışı taklit etme ve model alma olasılığı artmakta, cezalandırıldığı takdirde ise azalmaktadır (Akt. Çetinkaya 1991).

Bandura (1983) ailenin, aile dışındaki kültürün ve kitle iletişim araçlarının birer saldırganlık modeli oluşturduğunu belirtmiştir. Ancak bu noktada açıklanması gereken husus, gözlem ve taklit yoluyla öğrenildiği belirtilen saldırganlığın hangi durumlarda çıktığıdır. Bandura'ya göre saldırgan davranış insanda hoşnutsuzluk yaratıcı yaşantıların neden olduğu güdüleyicilerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Davranış güdüleyicileri iki geniş sınıfa ayrılmaktadır: Birincisi, biyolojik kökenli güdüleyiciler ki bunlar beden salgılarının azlığından kaynaklanan içsel hoşnutsuzluk uyarıcı kaynaklarını içermektedir. Davranımın teşvik edilmesinin ikinci temel kaynağı ise bilişsel temelli güdüleyicilerdir. Gelecekteki sonuçların bilişsel olarak temsil edilmesiyle, bireyler davranışlarına güncel güdüleyiciler yaratabilirler. Saldırgan davranışın getireceği düşünülen sonuca ilişkin beklenti, maddi ya da sosyal olabilir. Şekil 1'de içgüdü, engellenme ve sosyal öğrenme kuramlarına göre saldırganlığın güdüsel analiz şeması verilmiştir.

ŞEKİL 1

Bandura (1973)'nin Saldırganlığın Alternatif GÜDÜSEL Analizine İlişkin Şeması
(Akt. Bandura 1983)

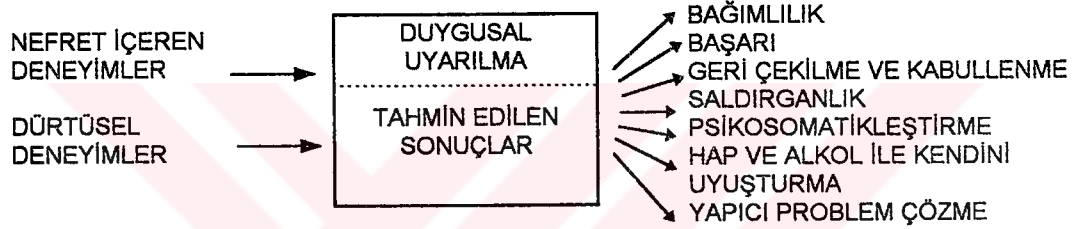
İÇGÜDÜ KURAMI

DÜRTÜ KURAMI

SOSYAL ÖĞRENME KURAMI

Şekil 1'de görüldüğü gibi sosyal öğrenme saldırganlık anlayışına göre hoşnutsuzluk uyandırıcı bir yaşantıdan kaynaklanan duygusal uyarılma saldırganlığı güdüler. Bu kurama göre saldırganlık ya da bir başka davranışın gerçekten ortaya çıkıp çıkmaması, ortaya çıkacağı öğrenilen sonuçlara bağlıdır.

Feldman (1985)'a göre, saldırganlığa içgüdü açısından bakan görüşler ve engellenme-saldırganlık yaklaşımıyla karşılaştırıldığında sosyal öğrenme yaklaşımını benzersiz kılan şey, saldırganlığı değiştirilebilir ve engellenebilir bir olgu olarak görmesidir. Oysa saldırganlığı içgüdüyle açıklayan görüşler, saldırganlığı kaçınılmaz ve genetik olarak programlanmış bir davranış olarak görme eğilimindedirler. Sosyal öğrenme yaklaşımı, saldırganlığın öğrenildiği gibi unutulabileceğini ya da uygun koşullar altında hiç öğrenilmeyebileceğini savunmaktadır. Engellenme-saldırganlık kuramının, engellenmenin pek çok insan için sık sık karşılaşılan bir durum olduğunu savunan engellenmenin

dolayısıyla da saldırganlığın kontrol edilmesinin olanaklı olmadığını savunduğu noktada sosyal öğrenme kuramı daha iyimserdir. Bu yaklaşıma göre, saldırganlık azaltılabilir ve ortamın ya da koşulların kontrol edilmesi yoluyla önlenabilir.

Sosyal Öğrenme Kuramcıları, saldırgan davranışları çevresel faktörlerle açıklamakta, bunda da model alma ve pekiştirme-cezalandırma süreçlerinin önemli olduğunu savunmaktadırlar. Çocukların en çok anne-babalarının davranışlarını model aldıkları ve çocukların davranışlarının en çok anne-babaları tarafından pekiştirilip cezalandırıldığı gözönüne alındığında bu kurama göre saldırganlık davranışının gelişiminde anne-baba tutumlarının etkisi önem kazanmaktadır.

SALDIRGANLIĞI ETKİLEYEN DİĞER ETMENLER

Bu bölümde gürültü, ısı, alkol gibi etmenler ile saldırganlık arasındaki ilişkiler ve saldırganlıkta cinsiyet farklılıkları, cinsel uyarılma ve saldırganlık ile kitle iletişim araçlarının saldırganlığa etkileri konularına değinilecektir.

Gürültü: Hoş olmayan derecede yüksek sesler saldırgan davranışlarda artışa neden olabilir. Örneğin laboratuvar deneylerinde yüksek oranda gürültüye tabi tutulan deneklerin hiç gürültüye tabi tutulmayan deneklere oranla daha şiddetli tepkiler verdikleri saptanmıştır (Donnerstein, Wilson 1976; Akt. Deaux, Dane ve Wrightsman 1993). Ancak genel olarak saldırganlıktaki bu artışın, yalnızca denekler tahrik edildiklerinde ya da kızdırıldıklarında ortaya çıktığı bulunmuştur. Başka bir deyişle dışsal uyarıcının kendisi saldırganlığın ortaya çıkması için tek başına yeterli değildir. Ancak bununla birlikte bu eşiği düşürmekte ve böylece saldırganlığa yönelik herhangi bir uyarıcı var olduğunda, saldırgan davranışın daha kolay dışa vurulmasına neden olmaktadır.

Konecni (1975) denekleri hakarete uğradıktan sonra 73 dB veya 97 dB tonunda sese maruz bırakmıştır. Yüksek tonda ses duyan denekler, daha düşük tonda ses duyanlara oranla, oradaki kişiye daha fazla tepki göster-

miştir. Bu sonuçları yorumlarken Konecni bunu, kişilerin sesten kaynaklanan uyarılmayı öfke olarak nitelendirmeleri ve bu nedenle hakarete uğramayan deneklere oranla daha fazla saldırganlaştıkları şeklinde açıklamıştır (Akt. Genn ve O'Neal 1976).

Araştırmaların çoğu, aşırı gürültünün yüksek derecede uyarılamaya neden olduğu, bunun da saldırganlığın ortaya çıkışını kolaylaştırdığı görüşünü desteklemekte ise de gürültünün saldırganlığa yol açmasının önemli bir koşulu olduğunu belirten açıklamalar da vardır. Buna göre gürültünün saldırganlığı ortaya çıkarması için kişinin saldırgan bir film görmüş olması ya da biri tarafından öfkelenirilmiş olması (Konecni 1975; Donnerstein ve Wilson 1976; Akt. Feldman 1985), gürültüyü engelleyici olarak algılaması ve sözkonusu gürültüyü kendisi için tercih edilen bir durum değil, zorunluluk olarak görmesi gereklidir gereklidir.

Sıcaklık ve Hava Koşulları: Geen ve O'Neal (1976) insanda sıcaklık ve saldırganlık ile ilgili laboratuvar çalışmalarının sonuçlarının, bazen sıcaklığın gerçekten saldırganlığı artırmakta olduğunu gösterdiğini kabul etmekte ancak, bunun tam tersinin de doğru olduğunu savunmaktadırlar. Artan sıcaklığın bazen de saldırgan davranışı azalttığını belirtmektedirler. Ancak sıcaklığın ne zaman artırıcı, ne zaman düşürücü etki yaptığının belirtilmesi için yeterince veri olmadığını belirtmektedirler.

Baron, Russel ve Arms (1984) ise kanıtların büyük çoğunluğunun sıcaklık ile saldırganlık arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna işaret ettiğini, sıcaklık yükseldikçe, saldırganlığın artma olasılığının da yükseldiğini belirtmektedirler (Akt. Feldman 1985). Bununla birlikte yazarlar saldırganlığa iten hava sıcaklığı gibi çevresel etmenlerin de açık seçik ortada olan uyarıcılar olmadığını, bir çalışmada olduğu gibi, havadaki negatif iyonlar gibi varlığı zor farkedilir etkilerin bile saldırganlıkta artış yaratabileceğine işaret etmektedirler.

Anderson (1989) sıcaklık ve saldırganlık ilişkisi ile ilgili olarak çeşitli laboratuvar ve alan çalışmalarından elde edilmiş bulguları yeniden sınamış ve şu sonuca varmıştır: Isının etkisi doğrudan olmaktadır, bunlar bireysel düzeyde işlemektedir. Isı, toplum için zararlı tüm sosyal olmayan davranışlar üzerinde artırıcı etki yapmaktadır. Isının etkilerini çok belirgin olarak açıklayan bilgiler yoktur. Yazara göre deneyler sonucu elde edilmiş açıklamaların büyük çoğunluğu, sıcaklığın neden saldırganlığı teşvik ettiğini açıklamamanın, sıcaklığın saldırganlığı teşvik ettiğini göstermekten daha da karmaşık bir şey olduğunu göstermektedir.

Dumanlı, sisli hava gibi olumsuz hava koşullarının da saldırganlığa olan eğilimi etkilediği belirtilmektedir. Havanın niteliği, havadaki kirletici madde düzeyini gösteren ozon düzeyi ölçülerek bulunabilir. Rotton ve Frey (1985) bu ölçüyü kullanarak, hava koşulları ve şiddete dayalı suç oranları arasındaki ilişkiyi ortaya koyan arşive dayalı bir çalışma yapmışlardır. Ozon düzeyi yükseldikçe aile içi huzursuzlukları gösteren olaylarda da artış gözlenmiştir. Belirli bir düzen içinde, havadaki zararlı maddelerin dağılmasını engelleyen sıcak ve alçak rüzgarların olduğu günlerin, şiddet olaylarını da beraberinde getirdiği belirlenmiştir (Akt. Deaux, Dane, Wrightsman 1993).

Özetle, belli bir düzeydeki sıcaklığın ve olumsuz hava koşullarının saldırganlıkta artışa neden olduğuna ilişkin bulgular vardır. Ancak bunların her durumda ve koşulda saldırganlığı artırıcı etkisi olduğunu söylemek için yeterli bilimsel verinin olmadığı görülmektedir.

Alkol ve Uyuşturucular: Alkol ve uyuşturucu almış insanlarda şiddet olaylarına sıkça rastlanması, alkolün saldırganlık üzerinde genel olarak, davranış kontrolünü gevşetici bir etkisinin olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir ve konu ile ilgili birçok araştırmalar yapılmıştır.

Taylor (1975)'in yaptığı araştırma sonuçları en azından yüksek düzeyde alkol alınmasının saldırganlığın ortaya çıkışını kolay hale getirdiğini orta-

ya koymuştur. Ancak alkol her zaman saldırganlığı artırmamaktadır. Alkolün alınan miktara bağlı olarak farklı etkilerde bulunduğu ortaya konulmuştur: az miktarda alkol, saldırganlığı ortadan kaldıracak şekilde, fazlası davranış kontrolünü ortadan kaldırıp saldırganlığı artırmaktadır (Akt. Feldman 1985). Alkolün saldırganlığa neden olması, alkol alınmadan önceki ruh hali ve engellenmiş olmak gibi faktörler tarafından da etkilenmektedir. Uyuşturucu maddelerden marijuananın ise insanı pasifize ettiği ve kullanımı arttıkça saldırganlığı azalttığı belirtilmektedir (Bilgin 1988).

Cinsiyet Farklılıkları: Mitchell (1981) türlerdeki saldırganlığa ilişkin görüşlerinde erkeklerin fiziksel olarak saldırganlığa daha fazla olanak sağlayan bir şekilde gelişmiş olduklarını belirtmiştir. Yazar, ayrıca insanların çeşitli gelişim dönemlerindeki saldırgan davranışlarına ilişkin olarak şu bulgulara söz etmektedir: anneleri hamilelik esnasında androjen hormonu almış olan kız çocuklar daha fazla saldırganlık göstermektedirler. Anaokulu çocuklarında, erkek çocuklar kız çocuklara oranla daha fazla diğerlerini itme, kovalama, vurma ve bağırma davranışları göstermektedirler. Çocukluğun ilerleyen dönemlerinde de erkek çocuklar kız çocuklardan daha fazla saldırgan davranmaktadırlar. Yazar, erkeklerdeki saldırganlığın en yoğun olarak ergenlik çağında dışa vurulduğunu, erkeklerin işlediği suçların oranının kadınlarınkine göre 2-5 kat daha yüksek olduğunu belirtmektedir.

Cinsiyetler arasında saldırganlığı yaşama biçimleri açısından farklar olduğunu gösteren başka çalışma sonuçları da vardır. Buna göre, erkekler daha çok fiziksel ve sosyal ya da maddi ödül, statü kazandırma gibi yararlı sonuçlarına bağlı olarak saldırgan davranışlar göstermektedirler. Araç olarak kullanılan saldırganlığın statü oluşturmadaki faydası, kişilerarası uzaklığı artırması, kadınsı davranışlar göstermekle suçlanmaktan kaçınmayı sağlaması açısından erkekler tarafından daha fazla yeğlendiği görülmektedir (Akt. Korkut 1995b).

Erkeklerin kadınlara oranla daha çok saldırgan davranış göstermeleri, bazı bilim adamlarında bu farklılaşmanın biyolojik öğelere dayandığı inancını oluşturmuştur. Bu konudaki bazı bulgular ise cinsiyetler arası farklılaşmanın sanıldığı kadar tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır. Örneğin bir çalışmada, yinelenen tahrik edilme sonucu kadınların erkeklere oranla daha saldırgan davrandıkları görülmüştür (Da Gloria ve De Riddar 1979; Akt. Bilgin 1988).

Cinsiyetler arasında saldırganlık açısından farklılıklar olmasının önemli nedenlerinden biri de sosyalleşme süreci içinde kız ve erkek çocukların davranışlarına karşı farklı tepkiler gösterilmesidir. Örneğin toplumda erkeklerin saldırgan davranış göstermelerine kızlara oranla daha olumlu bakılır. Erkek çocukların saldırganlık içeren oyunlar oynamaları normal karşılanıp engellenmezken kız çocukların bebekleriyle oynamaları beklenir. Hatta erkek çocuklar kadınsı davranışlar geliştirmeleri kaygısından dolayı saldırgan davranmaya teşvik edilirler. Tüm bunlar erkeklerde saldırganlığın daha fazla gelişmesine birer neden oluşturmaktadır.

Cinsel Uyarılma: Yapılan araştırmalar açık bir şekilde göstermektedir ki, film, resim ya da konu ile ilgili metinler gibi erotik uyarıcılar saldırgan davranışları geliştirebilmektedir. Konu ile ilgili olarak Zilmann (1978) bir deneyde bir grup deneğe bir seks filmi, bir grup deneğe de ilginç bir yolculuk filmi izletmiş, ve ardından deneye katılan tüm denekler yanlarındaki bir kişi tarafından öfkelenirilmişlerdir. Sonuçlara göre seks filmi izleyen denekler kendilerini kızdıran kişiye en yüksek oranda tepki verirken, yolculuk filmi izleyenlerde bu oran en düşük düzeylerde olmuştur (Akt. Bilgin 1988).

Cinsel uyarılmanın her koşulda olmasa bile bazı koşullarda saldırganlığa neden olması, cinsel uyarılma ile cinsel isteği uyanan kişinin cinsel eylemde bulunmayla ilgili yarattığı engellenmenin düşmanca saldırganlık tepkilerine dönüşmesi şeklinde yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak cinsel uyarılmanın tek başına saldırganlığa neden olmadığı, ancak kişi öfkeli yada engellenmiş durumda ise saldırganlığın ortaya çıkışını hızlandırdığı anlaşılmaktadır.

Kitle İletişim Araçları: İnsanları saldırganlık davranışlarını etkileyen faktörlerden birisi de kitle iletişim araçları, özellikle de televizyondur. Bandura (1983) televizyondaki şiddete maruz kalmanın izleyiciler üzerinde farklı etkilerinin olabileceğini belirtmektedir. Televizyondaki şiddet görüntüleri : (a) saldırgan davranışların değişik biçimlerini öğretmektedir, (b) saldırgan davranış üzerindeki engellemeleri değiştirmektedir, (c) insanların şiddete olan duyarlılığını azaltmakta ve onları şiddete alışkın duruma getirmektedir.

Aydın ve Aydın (1993) televizyonda izlenen şiddetin çocukların saldırgan davranışlarının artmasına neden olup-olmadığını inceleyen 100 civarında araştırma makalesini incelemişlerdir. Sonuç olarak, değişik yaklaşımlarla yüz civarında araştırma yapılmış olmasına rağmen, ekranda izlenen şiddetin çocukların saldırgan davranışlarının artmasına neden olup olmadığı konusunda bir görüş birliğinin oluşmadığı görülmüştür. Konuyla ilgilenen psikologların çoğu, araştırma bulgularının tutarlı sayılabilecek bir biçimde ekranda izlenen şiddetin çocukların saldırgan davranışlarının artmasına neden olduğunu ortaya koyduğunu kabul etmektedirler ancak gözardı edilemeyecek gerekçelerle bu görüşe karşı çıkanların sayısı da az değildir. Aydın ve Aydın ise saldırgan içerikli filmlerin, çocukların saldırgan davranışlarını belirlemede doğrudan bir rolünün olmadığı görüşündedirler. Çocuğun ne ölçüde geniş bir saldırgan davranış repertuarı oluşturacağını ve bu repertuvardaki davranışları hangi sıklıkla sergileyeceğini belirleyen temel etkenin, içinde yetiştiği toplumun ve yakın çevresinin saldırganlığa ilişkin tutum ve değerleri olduğunu belirtmektedirler.

Yapılan çalışmalar genelde televizyondaki şiddetin çeşitli saldırganlık modelleri ortaya koyduğu ve şiddeti olağan bir olgu haline getirdiği için sal-

dırgan davranışlarda artmaya neden olduğu şeklindedir. Ancak televizyon ve diğer kitle iletişim araçlarında sergilenen saldırganlığın tüm bireyler özellikle de çocuklar için saldırganlığı artırıcı etki yapması beklenemez. Aydın ve Aydın (1993)'ın da belirttiği gibi kitle iletişim araçlarındaki saldırganlığın kimleri ne oranda etkileyeceği, kişilerin saldırganlıkla ilgili geçmiş yaşantıları, bireysel ayrılıklar ve toplumun saldırganlığa takındığı tutum gibi değişkenlere bağlıdır.

SALDIRGANLIĞI KONTROL ETME YOLLARINA İLİŞKİN

GÖRÜŞLER

Saldırganlığın önlenebilirliği ya da kontrol edilebilirliği konusunda farklı kuramcılar birbirinden ayrı görüşleri savunmaktadırlar. Örneğin Freud saldırganlığın önlenilebileceği konusunda pek iyimser değildir. Freud saldırganlık dürtülerinin ancak saldırganlığın açığa vurulması ya da boşaltılması ile azaltılabileceği görüşündedir. Bu sürece, Freud, saldırganlık duygularının boşalımı (katarsis) adını vermiştir. Saldırganlığın anlatım bulması sonucu insan daha az saldırgan davranır. Boşalma görüşüne göre, saldırganlık yemek yemeye çok benzemektedir. Bir kişinin yemek yiyip yemeyeceği, kısmen ne kadar aç olduğuna, kısmen de içinde bulunduğu duruma bağlıdır. Kişi acıktığında birşeyler yerse, bu onun açlığını azaltacak ve daha sonra daha az yemek yiyecektir. Bu görüşe göre, saldırganlık da benzer biçimde boşalım imkanı bulursa, bir sonraki saldırganlık davranışında azalma olacaktır (Freedman, Sears ve Carlsmith 1989).

Psikoanalitikçiler, saldırganlığın ifade edilme biçimlerinden olan şiddete yönelik davranışlarımızı kontrol etmek konusunda insanın çok az şansı olduğunu savunmaktadırlar. Freud (1970) "insanlığın saldırgan eğilimlerini bastırabilecek bir beceriye sahip olma olasılığı yoktur." demiştir. Deaux, Dane ve Wrightsman (1993) ise bunlara ek olarak iki tür etkinliğin biraz umut verebileceğini, bunlardan ilkinin güçlü ulusların saldırgan eylemlerini engellemek

için güçlerin biraraya gelmesi, diğerinin saldırgan dürtüleri dizginlemek üzere süperegönün gelişmesi olduğunu belirtmektedirler. Freud'un kuramının temel ilkelerini kabul eden ancak belirli bazı önermelerine katılmayan Yeni Freudcular saldırgan enerjinin toplumsal olarak kabul gören spor, tartışma vb. etkinliklere katılarak salıverilmesinin yararlı olabileceğini savunmaktadırlar.

Saldırganlığı azaltma yollarına ilişkin olarak Sosyal Öğrenme Kuramcılarının üzerinde durdukları yollar, saldırgan davranışların cezalandırılması ya da alternatif davranışların ödüllendirilmesidir. Sosyal Öğrenme Kuramcılarına göre çocuğun saldırgan davranışları cezalandırıldığında çocuk yaptığının olumsuz bir davranış olduğunu anlayacak ve bir daha tekrarlamayacaktır. Diğer yandan saldırgan davranış yerine yapılan alternatif davranışların ödüllendirilmesinin alternatif davranışların gelişmesini sağlamak için yararlı olacağı savunulmaktadır.

Saldırganlığı azaltmada bir diğer yol öfkeye hakim olabilmektir. Bu, toplumsal kontrol yerine insanların kendi saldırgan davranışlarını denetim altına almayı öğrenmeleri anlamına gelmektedir. Aranson (1980) insanların öfke ve kızgınlık gibi duygularına hakim olabileceklerini belirtmektedir. Çünkü Aranson'a göre olaylar ile duygular arasındaki ilişkiyi doğrudan olayların niteliği etkilememekte, olaylara insanların verecekleri duygusal tepkileri insanın düşünce biçimi etkilemektedir. Başka bir deyişle insanların saldırganlıkları, duygularından değil, düşünce sistemlerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Aranson'a göre insanların düşünce sistemlerinin yeniden düzenlenmesi saldırganlıklarını azaltıcı etki yapabilir. Sears ve arkadaşları (1988)'na göre öğrenilmiş ket vurma yani kendini tutma, saldırganlığa hakim olmada insanın en güçlü kontrolünü temsil etmektedir. İnsan çocukluktan itibaren neyin kabul edilemez saldırganlık neyin nisbeten daha anlayışla karşılanabilir saldırganlık olduğunu öğrenir ve bu öğrenmeler saldırgan davranışı kontrol etmeye yardımcı olur.

Baron (1983)'a göre öfkeli olmakla, şiddete başvurmak arasında fark vardır. Öfkeyi uygun şekillerde yaşamak zararsızdır. Ancak öfkeyi ifade etmenin tek yolu şiddet değildir, bunun farklı yolları vardır. Kişi öfkeli olduğunda bu karşıdaki kişiye uygun bir şekilde söyleyebilir. Bu hem aradaki gerginliği hem de kişinin öfkesini azaltır.

Bazı kuramcılar tarafından, kurbanda acı belirtilerinin olmasının saldırganın kendini onun yerine koymasını sağladığı ve bunun da saldırganlığı azalttığı belirtilir. Bu açıklama, empatinin saldırganlıkla olumsuz bir ilişkisi olduğu şeklindeki yaklaşımın ürünüdür. Baron (1983) empatinin ilerde ortaya çıkacak saldırganlığın azalmasına neden olabileceğini kabul etmekle beraber, bunun yalnızca saldırgan kişinin aşırı derecede öfkeli olmadığı zamanlarda geçerli olduğunu savunmaktadır. Bu tür kişiler çok öfkeli olduklarında kurbanda görülen acı belirtileri saldırgan davranışların dizginlenmesi yerine ortaya çıkmasını kolaylaştırıcı rol de oynayabilmektedir. Bununla birlikte, saldırgan olmayan mizah, cinsel mizah ve saldırgan nitelikli mizahın kişiye saldırganlığa ilişkin ipuçları sunduğu zaman açık saldırganlığı artırıcı rol oynadığı belirtilmektedir. Hafif erotik uyarılarla ortaya çıkan hafif cinsel uyarılma saldırganlığı dizginleyebilmekte, ancak daha şiddetli cinsel uyarılmaya maruz kalma, insandaki saldırganlığın ortaya çıkışını kolaylaştırabilmektedir.

Saldırganlık bir davranışken bu davranışa neden olduğu savunulan duygular kızgınlık, öfke ve nefret gibi duygulardır. Aranson (1980)'un insanların saldırgan davranışları ile duyguları arasında düşünce sistemlerinin olduğu şeklindeki görüşü akılcı görünmektedir. Çünkü bir kişide kızgınlık ya da öfke yaratan durum ya da olay bir başka kişide aynı duyguları yaratmayabilir. Bu da kişinin o durum ya da olayı nitelendirmesi ile açıklanabilir. Dolayısıyla kişilerin düşünce sistemlerinin yeniden düzenlenmesi, kızgınlık ve öfke duygularının kontrol edilmesi ve saldırganlık yerine daha akılcı yollarla ifade etme becerilerinin kazandırılması gibi konularda psikolojik danışma hizmetleri önemli bir işlevi yerine getirmek durumundadır. Nitekim Bilge (1996) kızgınlıkla başa çıkmada bazı bilişsel ve davranışçı yaklaşımlara dayalı prog-

ramların etkili olduğunu belirtmektedir, bunlar: sistematik duyarsızlaştırma, sosyal beceri eğitimi, bilişsel-davranışçı müdahale, Novaco'nun strese bağlılık geliştirme eğitimi ve bilişsel-gevşeme terapisi'dir. Bu programlar psikolojik danışma çalışmalarında kullanılarak bireylerin kızgınlık duyguları ile daha yapıcı bir şekilde başa çıkma becerisi kazanmaları sağlanmaktadır.

Bilge (1996), danışandan hız alan ve bilişsel davranışçı yaklaşımlara dayalı olarak yapılan grupla psikolojik danışmanın üniversite öğrencilerinin kızgınlık duyguları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda danışandan hızalan ve bilişsel-davranışçı yaklaşımlarla yapılan grup danışmaları sonunda deney grubunun sürekli kızgınlığında kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde azalma olduğu ve danışmaların olumlu etkisinin izleme döneminde de korunduğu bulunmuştur. Yine izleme döneminde deney grubunda kızgınlığın kontrolü üzerinde danışmanın etkilerinin kontrol grubuna göre anlamlı bir düzeyde arttığı saptanmıştır.

Görüldüğü gibi saldırganlık davranışına yol açan kızgınlık duygusuyla başa çıkma becerisi grup danışmalarında verilen eğitimle kazanılabilmektedir. Bu da saldırganlık davranışının kontrol edilebilir ve azaltılabilir bir davranış olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

B. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

B 1. ANA-BABA TUTUMLARI İLE İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

Ana-baba tutumları yıllardır üzerinde durulan ve pekçok araştırmaların yapıldığı bir konudur. Bu kısımda konu ile ilgili önce yurtdışında, ardından yurtiçinde yapılmış olan araştırmalardan bazı örnekler verilmiştir:

Elder (1971)'in 7400 genç üzerinde yaptığı araştırmada, orta sınıflardan gelen gençlerin çoğunun ana-babalarını demokratik, eşitlikçi ve hoşgörülü; alt sınıflardan ve kırsal kesimden gelen gençlerin ise ana babalarını daha çok otokratik ve otoriter olarak tanımladıkları görülmüştür. Ana-babalarını baskıcı ve katı tutumlu olarak nitelendiren gençlerin % 40'ı benimsenmedikleri, istenmedikleri duygusu taşıdıklarını belirtmişlerdir. Demokratik ana-babası olan gençler arasında istenmediği duygusu taşıyanların oranı % 10'dur. Araştırma bulguları, ailede gençlere söz ve kararlara katılma hakkı verildikçe gençlerin dışlanma duygusuna kapılmadıklarını, demokratik tutumlu ana-babaların, çocuklarının benlik saygıları ve kendilerine güvenlerinin daha yüksek olduğunu ve davranışlarında daha bağımsız olduklarını göstermektedir (Akt. Düzgün 1995).

Anne-baba tutumlarının kişiliğin çeşitli yönlerine etkisini inceleyen araştırmalardan bazıları şöyledir:

Ana-baba tutumlarının gençlerin kendini kabul düzeyine etkisini inceleyen Jogawars (1982), çocuklarına değer veren, onlarla sevgi ve saygıya dayalı bir ilişki kuran, çocuklarını hoşgörülü ve demokratik bir ortamda yetiştiren ana-babalara sahip gençlerin kendine kabul düzeylerinin, çocuklarını reddeden, onların ihtiyaçlarını yeterince karşılamayan ana-babalara sahip gençlerinkinden daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Buri ve Louiselle (1988) ise 111 erkek ve 119 kız kolej öğrencisinin benlik saygıları üzerine anne-babanın otoriter davranışının etkisini araştırmıştır. Anne-babanın otoriter tutumunun, çocukların benlik saygısıyla anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu, otoriter tutumun benlik saygısını düşürücü bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Anne-babanın serbestlik tanımasının benlik saygısı ile anlamlı bir ilişkisi bulunmamıştır (Akt. İkizoğlu 1993).

Benzer bir araştırmada, anne-babanın reddedici ve hırpalayıcı davranışının kolej öğrencilerinin benlik saygısı ve yalnızlık düzeylerine etkilerini inceleyen Walker (1990), algılanan reddetme ve hırpalayıcı davranışın çocuğun benlik saygısının düşmesine ve kendini yalnız hissetmesine yol açtığını belirtmiştir.

Ailesel destek ve çocuğun özgüveni arasındaki ilişkiyi inceleyen Felson ve Zelinski (1989), bu iki değişken arasında olumlu bir korelasyon bulmuşlardır. Araştırmacılara göre, özgüven ve ailesel destek arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Düşük özgüven çocuğun, birtakım problemlerle karşılaşmasına neden olur, bu problemlerin varlığı ise çocuğun ailesi ile ilişkisini bozar ve dolayısıyla ailesel destekten yoksun kalan çocuğun özgüveni düşer (Akt. Akbağ 1994).

Görüldüğü gibi ana-baba tutumları çocukların özgüven, benlik saygısı, kendini kabul ve yalnızlık düzeyi gibi kişilik özellikleri üzerinde etkili bir değişkendir. Çocuklarını reddeden, otoriter, sevgi ve şevkatten uzak ailelerin çocuklarında bu özelliklerin olumsuz yönde geliştiğı görülmektedir.

Ana-baba tutumları ile ilgili Türkiye’de yapılmış birçok araştırma mevcuttur. Araştırmalar genelde ana-baba tutumlarının kişiliğin çeşitli yönlerine etkilerini incelemeye yöneliktir.

Geçtan (1969) Ankara Üniversitesi Mediko Sosyal Merkezi, psikolojik Danışma Bölümü’ne başvuran ve ailenin kısmen veya tamamen patojen etmen olduğı kesin olan bir grup öğrenci ile yaptığı araştırmada aşırı baskı, otoriterlik gibi ana-baba tutumlarının çocuğun bağımsız bir kimlik kazanmasını önlediğini ortaya koymuştur (Akt. Aksaray 1992).

Demokratik ve otoriter olarak algılanan ana-baba tutumlarının çocukların uyum düzeyleri üzerindeki etkisini inceleyen Bilal (1984), Ankara İl Mer-

kezi' ndeki 23 lisenin son sınıflarında okumakta olan 815 öğrenci üzerinde bir araştırma yapmıştır. Araştırma bulguları anne-babalar gerek ayrı ayrı gerekse birlikte ele alındıklarında, anne-babalarını demokratik olarak algılayan çocukların uyum düzeylerinin otoriter olarak algılayanlara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Topaloğlu Becet (1989), yaptığı araştırmada ana-baba tutumlarının ve bazı sosyo-ekonomik faktörlerin lise son sınıf öğrencilerinin atılganlık düzeylerine etkisini incelemiştir. Bulgular, ana-babalarını "demokratik" olarak algılayan öğrencilerin atılganlık düzeylerinin, ana-babalarını "otoriter" olarak algılayan öğrencilerin atılganlık düzeylerinden yüksek olduğunu göstermiştir.

Bir başka araştırmada Aksaray (1992), ergenler üzerinde yaptığı çalışmada ana-baba tutum algısının benlik imajına etkisini incelemiştir. Araştırma bulguları, "demokratik" ana-baba tutumunun gencin benlik imajını olumlu; "otoriter" ana-baba tutumunun ise olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir. Demokratik ve otoriter tutumların hangi ebeveynden gelirse gelsin aynı etkiyi yaptığı, kız ve erkekleri eşit biçimde etkilediği görülmüştür.

Lise öğrencilerinin psikolojik belirtileri ile ana-baba tutumları arasındaki ilişkiyi inceleyen Düzgün (1995), otoriter ana-baba tutumuna sahip öğrencilerin düşmanlık, bedenleştirme, depresyon, kaygı ve olumsuz benlik belirtileri düzeylerinin, "demokratik" ana-baba tutumuna sahip öğrencilerinkinden anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi ana-baba tutumları kişilik gelişimini etkileyen en önemli çevresel faktörlerdendir. Bireyin atılganlık düzeyi, benlik imajı ve uyum düzeyi gibi önemli kişilik özellikleri anne-babanın çocuğu ile ilişkilerinden etkilenmektedir.

B 2. SALDIRGANLIKLA İLGİLİ YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

Yurtdışında ve yurtiçinde saldırganlık davranışı ile çeşitli değişkenlerin ilişkisini inceleyen birçok araştırma yapılmıştır. Araştırmalar önce yurtdışı sonra yurtiçindekiler olmak üzere bu değişkenler açısından gruplanarak verilmiştir. Kişiliğin çeşitli yönleri ile saldırganlık arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik araştırmalar şöyledir:

Williams ve Winters (1969) 235 üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları bir araştırmada denetim odağı ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçta, dış pekiştireçlere inanan insanların iç pekiştireçlere inananlardan daha saldırgan oldukları ve dış denetimli bireylerin saldırganlık ölçeğinden daha yüksek puan aldıkları görülmüştür (Akt. Köksal 1991).

Fedakarlık ve saldırganlık konusunda bir araştırma yapan Rushton ve arkadaşları (1986), araştırma sonuçlarına göre, fedakarlık özelliğinin 19 yaşından başlayarak 60 yaşına kadar arttığını, oysa saldırganlığın azaldığını belirtmişlerdir. Ayrıca her bir yaşta, kadınların fedakarlık test puanlarının erkeklerinkinden yüksek, saldırganlık puanlarının ise düşük olduğu görülmüştür.

Feshbach ve Feshbach (1981) ise yaptıkları deneylerde, saldırganlığın empati ile bağdaştırılamayacağını ortaya koymuşlardır. Bir deneylerinde bir grup Los Angeles'li ilkokul çocuğunu, diğerlerinin duygularını tanıma, görüş açılarını çıkartma ve duygularını paylaşma eğitimi verdikleri 10 haftalık bir eğitime tabi tutmuşlardır. Kontrol grubundaki diğer çocuklarla karşılaştırıldıklarında, empati eğitiminden geçmiş olanların, okuldaki davranışlarında önemli oranda daha az saldırgan duruma gelmiş oldukları görülmüştür (Akt. Myers 1993).

Aynı değişkenlerin ilişkisini incelemeye yönelik bir diğer araştırmada Ohbuchi, Ohno ve Mukai (1993) kendini açma ve yardım talep etmenin saldırganlığı ne yönde etkilediğini araştırmışlardır. Japonya'da yapılan araştırmada, bir gruptaki bayanlardan elektrik çarpmasından korktuklarını dile getirmeleri istenmiştir ve elektrik verecek deneklerin bunu dinlemesi sağlanmıştır. Diğer gruptaki bayanların ise bir açıklama yapmaması istenmiştir. Sonra bir başka grup Japon bayanın bu deneyde düğmeye basarak bu iki gruba elektrik vermeleri istenmiştir. Elektrik veren grubun, kendini açan ve elektrik çarpmasından korktuğunu söylemiş olan birinci gruba daha az elektrik verdiği, bunu yapmamış ikinci gruba ise daha çok elektrik verme eğilimi olduğu gözlenmiştir. Birinci gruptakilerin yüzlerindeki korku ifadesinin elektrik veren kişinin saldırganlık eğilimini azaltığı belirlenmiştir. Kısaca, kişinin korkusunu açıklaması ve olumsuz duygusal durumunu belli etmesinin karşıdaki insanda empati duygusuna, dolayısıyla saldırganlık eğiliminde azalmaya yol açtığı görölmüştür. Benzer konu üzerinde Richardson ve diğerleri (1994) 95 erkek ve 94 kız üniversite öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada empatinin kişilerarası ilişkilerde saldırgan tepkileri engelleyici bir faktör olduğu sonucuna varmışlardır.

Crick (1996) ise, çocukların gelecekteki sosyal uyumlarını yordamada, açık ve gizli saldırganlığın ve sosyal davranışların rolünü incelemiştir. Araştırma sonucunda gizli saldırganlığın açık saldırganlığın ötesinde gelecekteki sosyal uyumsuzluğu yordamada yardımcı olduğunu belirtmiştir. Prososyal davranışlar ise açık ve gizli saldırganlığın verdiği ipucuna göre gelecekteki sosyal uyumu yordamada yardımcı bilgi olmaktadır.

Saldırganlık davranışı ve tahrik edilme, alkol gibi diş etkenlerin ilişkisini inceleyen araştırmalar ise şöyle sıralanabilir:

Tahrik unsurunun saldırganlık davranışına etkisini incelemek için O'Leary ve Degerink (1973) tarafından bir araştırma yapılmıştır. Deneklerin

birbirlerine verebilecekleri şok miktarını denetleyebildikleri bir deney düzende, deneklerin kendilerine verilen şok düzeyinin artırılması durumunda, diğer deneğe uyguladıkları şok miktarının arttığı gözlenmiştir (Akt. Bilgin 1988).

Bazı araştırmacılar kurban durumundaki kişinin cezbediciliğinin ona karşı saldırganlık eğilimini etkilediğini belirtmişlerdir. Ohbuchi ve Izutsu (1982) tarafından yapılan araştırmada erkek denekler biri fiziksel olarak çekici diğeri olmayan iki ayrı bayan tarafından öfkelenendirilmek amacıyla provoke edilmiştir. Erkek deneklerin tahrik eden çekici bayandan daha çok hoşlandıkları ve çekici bayana daha az öfkelenedikleri görülmüştür.

Chermack, Berman ve Taylor (1997), erkeklerde duyguların tahrik edilmesinin , saldırganlık üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu araştırmada 54 erkek denekten, hayali bir rakibe elektrik akımı vermeleri istenmiş ve saldırganlık düzeyleri verdikleri elektriğin şiddeti ile tanımlanmıştır. Denekler düşük tahrik edilme ve artan tahrik edilme durumlarında incelenmişlerdir. Sonuçta saldırgan tepkiler ve olumsuz duyguların, tahriğin yoğunluğuna bağlı olarak arttığı görülmüştür. Ayrıca duyguların saldırganlık ve provakasyon ilişkisinde önemli bir değişken olduğu görülmüştür.

Saldırgan mizaçlıların, alkollü ve alkolsüzken yaptıkları saldırgan davranışlar arasındaki farkı inceleyen Phil, Lau ve Assaad (1997) deneklerin daha önceki saldırganlık düzeylerini bir envanter ile belirlenmişlerdir. Puanların ikiye bölünmesiyle, 28 denek yüksek oranda, 29 tanesi de düşük saldırganlık gösteren grup olarak belirlenmiştir. Her iki mizaç grubundaki denekler hayali bir rakibe elektrik şoku verme yarışına tabi tutulmuşlardır. Saldırganlık, sahte rakibe verilen şokun yoğunluk düzeyine göre belirlenmiştir. Yüksek oranda tahrik edildiğinde, yüksek saldırganlık gösteren gruba ait ayık kişi, düşük saldırganlık gösteren gruba dahil kişiye oranla önemli derecede fazla saldırgan davranmıştır. Alkol aldıklarında, hem yüksek hem düşük saldırganlık

oranı olan mizaç grubundaki çok fazla tahrik edilmiş bireyler eşit saldırganlık düzeyi göstermişlerdir. Alkol aldıklarında saldırgan davranımda önemli bir artış ile tahrike karşılık veren grup, düşük saldırganlık grubu olmuştur. Bu sonuçlar, alkolün farmakolojik etkilerinin saldırgan davranışları artırdığı düşüncesini destekler bulunmuştur.

Erkeklik hormonu olan androjenin saldırganlık üzerindeki etkisine ilişkin araştırmalar ise şöyledir:

O'Carroll ve Bancroft (1985) tarafından androjen hormonu ve saldırganlık ilişkisini incelemek üzere kontrollü bir vaka çalışması yapılmıştır. Özel bir kurumda bakılan, zeka geriliği olan bir erkek hasta daha önce kasa enjekte edilen testosteron ester hormonu ile tedavi edilmiş, ancak tedavi, androjenin zamanından önce sık sık yinelenen şiddet devrelerine neden olmasının ardından durdurulmak zorunda kalmıştır. Kurum çalışanlarının davranış değerlendirmelerini kullanarak, ağızdan alınınca etkili olan yeni androjen, testosteron, undecannoate (TU) hormonları kullanılarak yeni bir tedaviye geçilmiştir. Gittikçe artan yeni TU dozunun saldırgan davranış üzerinde herhangi bir uyarıcı etkisi olmamıştır. Çalışma sonucunda androjenin saldırganlığı artırıcı bir etken olduğu görüşünü bir destekleyen bir de desteklemeyen iki ayrı bulgu elde edilmiştir.

Saldırganlıkla aynı değişkenin ilişkisini incelemek üzere Simon ve Whalen (1986) farelerle bir deney yapmışlardır. Fareler androjenlere (testesteron, dihidrotestosteron, metiltrenolon) tabi tutulmuşlar ve saldırgan davranışlar için üzerlerinde testler yapılmıştır. Sonuçta androjenin saldırganlığı artırdığına ilişkin bilgiyi destekleyici bulgular elde edilmiştir.

Saldırganlık davranışına ilişkin cinsiyet farklılıklarını inceleyen araştırmalar şöyledir:

Lagerspetz, Björqvist ve Peltonen (1988) yaptıkları araştırma sonucuna göre, ergenlik çağındaki erkeklerin fiziksel saldırganlığa kızlardan daha çok başvurmalarına rağmen kızların dolaylı saldırganlık davranışlarını erkeklere nazaran daha çok kullandıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca doğrudan sözel saldırganlığın her iki cins tarafından da eşit oranda kullanıldığı araştırmacıların bulguları arasındadır.

Saldırganlıkla ilgili cinsiyet farklılıklarını inceledikleri çalışmalarında Campbell, Saporhnik ve Muncer (1997) araştırma sonuçlarına dayanarak, kadınların dolaylı saldırganlık davranışına erkeklerden daha çok başvurduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca kadınların saldırganlığı özdenetimin yitirilmesi olarak tanımlamalarının yanı sıra, etkileyici sosyal temsil edilme olarak görme eğiliminde olduklarını belirtmişlerdir. Buna karşın erkeklerin saldırganlığı başkalarını kontrol etme çabasını amaçlayan yararlı bir eylem olarak tanımlama eğiliminde oldukları görülmüştür.

Dodge ve arkadaşları (1997), 1585 kız ve erkek çocukta tepkisel ve yapıcı saldırganlığı incelemişlerdir. Sadece tepkisel saldırgan sınıflandırmaya giren çocukların geçmişlerinde, sürekli fiziksel şiddete maruz kaldıkları belirlenmiştir. Aynı gruptaki çocuklarda kişilik sorunlar, yaşıtlarla şiddetli geçimsizlikler, algılamada sorunlar ve sorun çözme becerilerinde yetersizlikler görülmüştür.

Aile içi sorunlarla saldırganlık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar şunlardır:

Aile içi sorunlar yaşayan ve çözüm için psikolojik yardıma başvuran çiftler üzerinde klinik bir araştırma yapan Cascardi, Langhinrichsen ve Vivian

(1992), psikolojik yardım için başvuran 93 çift ve mutlu bir evliliği olan 16 çifti incelenmişlerdir. Evliliğinde sorun olan çiftlerin % 71'i son bir yıl içerisinde en az bir aile içi şiddet olayı yaşamış olduklarını belirtmişlerdir. Bu şiddet olaylarının % 86'sı her iki eş arasında karşılıklı olarak yaşanmıştır. Fakat erkeklerin kadınlara göre daha az bedensel yara aldıkları tespit edilmiştir.

O'Leary, Malone ve Tyree (1994) ise yaptıkları araştırmada 393 genç evli çift üzerinde ilk evlilik yıllarındaki fiziksel saldırganlık ve bunu etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, aile içi şiddetin yaşandığı bir ailede yetişenlerin, çocukluk ve ergenlik yıllarında şiddete maruz kalanların, savunmacı ve impulsif kişilik özellikleri taşıyanların evliliklerinde eşlerine karşı psikolojik ve fiziksel saldırganlıkta bulundukları görülmüştür.

Kitle iletişim araçları ve şiddet içeren film ve oyunların saldırganlığa etkisine ilişkin birçok araştırma bulunmaktadır:

Saldırganlık ve televizyon programları arasındaki ilişkiyi araştıran Loye, Gorney ve Stede (1977) gönüllü evli çiftlerle bir çalışma yapmışlardır. Erkek deneklerden her birine yüksek düzeyde sosyal davranış içerikli, yüksek düzeyde şiddet içerikli, her ikisi bakımından da yüksek içerikli ve nötr programlardan bir grubu bir hafta boyunca seyrettirilmiştir. Aynı zamanda kadın eşler de değişik ölçekler üzerinde kocalarının davranışlarını gözleyip değerlendirmişler ve kocalarının davranışlarındaki değişiklikleri saptamışlardır. Sonuçta, şiddet içeren televizyon programı seyredenlerin daha saldırgan oldukları, öteki koşullardakilerin ise değişmedikleri görülmüştür (Akt. Mihandoust 1989).

Benzer konudaki bir diğer araştırma Schutte, Malouff, Post-Garden ve Rodasta (1988) tarafından yapılmıştır. Araştırmada denekler cinsiyet açısından eşleştirilerek, saldırgan içerikli ve saldırgan olmayan içerikli video oyunu koşullarında incelenmişlerdir. Deneysel oturumların ardından deneklere bir

serbest oyun süresi verilmiş ve bu süre boyunca saldırganlık açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, saldırgan içerikli video oyunu koşulunda bulunan deneklerin, serbest oyun süresince daha fazla saldırgan davranışlar sergilediklerini ve video oyunundaki karakterlerin davranışlarına benzer davranışlarda bulunduklarını göstermiştir (Akt. Çetinkaya 1991).

Popüler bilgisayar oyunlarının saldırgan davranışların artmasına neden olup olmadığını inceleyen Scott (1995), çalışmasını İskoçya'da üniversite öğrencileri üzerinde yapmıştır. Öğrenciler şiddet içeren üç farklı bilgisayar oyununu oynamışlardır. Öğrencilerde oyunu oynadıktan sonra belirgin bir saldırganlık eğilimi görülmemiştir. Genelde bilgisayar oyunlarının saldırgan davranışlara yol açtığına dair görüşe bu çalışmada yeterli kanıt bulunamamıştır.

Şiddet içeren sinema klipleri ile kişilerin duygu ve düşüncelerine etkilerini araştıran Anderson (1997), şiddet içeren sinema klipleri izleyenlerin, şiddet içermeyen klipler izleyenlerin aksine, gergin ve saldırgan hisler içinde olduklarını belirtmiştir. İkinci olarak saldırganlığa kalıtsal yatkınlık bir faktör olarak ele alınmış ve deney çabuk öfkelenildiği bilinen kişiler üzerinde tekrarlanmıştır. Çabuk öfkelenildiği bilinen katılımcılarda saldırgan eğilimlerin arttığı gözlenmiştir.

Saldırganlıkla ilgili olarak yapılan diğer çalışmalar ise şöyledir:

Patterson, Littman ve Bricker (1967) yaptıkları araştırma sonuçlarına dayanarak, bireylerin saldırganlığının daha önceki saldırgan davranışlarının onlara getirisi diğer bir deyişle başarısı ile orantılı olarak devam ettiğini belirtmektedirler. Saldırganlık ne kadar başarılı olursa sıklığı da başarıyla orantılı olarak artış göstermektedir (Akt. Attili 1985).

Çocuklukta saldırganlığı etkileyen faktörleri inceleyen Attili (1985), araştırmasında çocuklarda saldırganlığı, kişilik özelliklerinin, cinsiyetin, yakın aile çevresi ve diğer büyüklerle olan ilişkilerin, ev ortamlarının, yetiştiği toplumun saldırganlığa takındığı tavrın etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca çocuğun kurban olarak seçtiği yaşıtlarının kişiliği ve onunla olan yakınlık derecesinin de saldırganlık davranışını etkilediği belirtilmektedir.

Bir başka çalışmada Keltikangas ve Keinonen (1988) ergenlik çağında bulunan 36 erkek genç üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada rekabet ortamlarında kalp hastalığının gelişimi için risk faktörleri olarak bilinen saldırganlık, yarışmacı bir tutum ve kalbin bunlara tepkisi gibi etmenler arasındaki bağlar incelenmiştir. Sonuçlara göre, yarışmacı ortamlarda saldırganlık eğilimli kişilerin performanslarının bu özelliklerinden olumsuz etkilendiği belirlenmiştir. Fakat saldırganlık eğilimi, özgüvenle birleştiğinde performansın yükseldiği görülmüştür. Kalp atışlarının ve kan dolaşımının hızlanması gibi etkinliklerin saldırganlıktan ziyade, yarışmacı olmakla ilgili olduğu görülmüştür.

Keanon ve Shaw (1994) ise düşük gelirli ailelerin henüz yürüme çağındaki çocuklarının saldırganlık davranışlarının nedenleri üzerinde yaptığı çalışmada 18-24 aylık 52 erkek ve 37 kız çocuğunun davranışları laboratuvar ortamında izlemişlerdir. Çalışmalar sonucunda henüz yürüme aşamasındaki çocuklarda saldırganlık davranışının çıkmasındaki tahmini etkenlerin suça eğilimli aile, annede depresif belirtiler bulunması ve çocuğun asi bir karaktere sahip olması olduğu belirtilmiştir.

Saldırganlıkla ilgili olarak yapılan araştırmalar, saldırganlığın denetim odağı, empati gibi kişiliğin çeşitli yönleri, geçmiş yaşantılar, alkol ve kitle iletişim araçları gibi birçok faktörden etkilenen bir davranış olduğunu göstermektedir.

Saldırganlık konusu ile ilgili olarak Türkiye’de yapılmış araştırmalar şunlardır:

Kocatürk (1982) üniversitede eğitim ve spor alanlarında öğrenim gören öğrencilerin saldırganlık düzeylerini incelemiştir. Çalışmada spor alanını seçen öğrencilerin saldırganlık puanlarının eğitim alanındaki öğrencilerin saldırganlık puanlarından daha yüksek olacağı, ayrıca her iki grupta, bireysel mücadeleyi gerektiren spor türlerinden olan boks, güreş ve yüzme sporlarına karşı ilgi duyanlarla, duymayanların saldırganlık puanları arasında fark olacağı denenceleri kurulmuştur. Bulgular hipotezleri destekleyici yönde çıkmamıştır.

Ailede eşler arasındaki şiddet düzeyi ile çocuğa yönelik şiddet düzeyi arasındaki ilişkiyi ve bu değişkenlerden her birinin çocuğun davranış problemleriyle ilişkisini araştıran Uz (1989) çalışmasını ilkökul çağında çocuğu olan 40 anne ile yürütmüştür. Çatışmayla Başetme Taktikleri Ölçeği ile ailenin farklı fertleri arasındaki şiddet düzeyi saptanarak denekler şiddet puanlarına göre, şiddet düzeyi düşük ve yüksek olarak ayrılmıştır. Şiddet düzeyi yüksek gruptaki ailelerin usavurma dışındaki, sözel saldırıdan fiziksel saldırıya kadar uzanan tüm yaklaşımlarda, şiddet düzeyi düşük gruptaki ailelerden daha yüksek puan aldıkları yani, sorunlara saldırgan bir yaklaşım gösterdikleri saptanmıştır.

Saldırgan içerikli video oyunu oynama ve izlemenin çocukların saldırgan davranışları üzerindeki etkisini inceleyen Çetinkaya (1991), araştırmasını 9-11 yaşlarında, 60’ı kız ve 60’ı erkek toplam 120 ilkökul öğrencisi üzerinde yapmıştır. Araştırmada saldırgan içerikli video oyunu, saldırgan içerikli olmayan video oyunu ve saldırgan içerikli olmayan kağıt kalem oyunu olmak üzere üç oyun koşulu yer almıştır. Bulgular, saldırgan içerikli video oyunu oynayan, deneklerin hem aynı oyunu oynayan hem de diğer iki oyunu oynayan,

yan ve izleyen deneklerden daha fazla saldırgan davrandıklarını göstermiştir.

Denetim odağı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Köksal (1991) araştırmasını 1988-1989 akademik yılında Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi'nin son sınıfında okuyan 196 üniversite öğrencisi üzerinde yapmıştır. Bulgular, dıştan denetim inançlı bireylerin, içten denetim inançlı bireylerden daha saldırgan olduklarını göstermiştir.

Futbol münasabakalarında seyircilerin saldırgan davranışları ve şiddet sebepleri Çepe (1992) tarafından yapılan bir araştırmayla incelemiştir. Araştırmacı hazırladığı anketi, 1990-1991 Ankara bölgesi 1. lig 1. dönem futbol karşılaşmalarında, 8 ayrı maçta, açık tribünde oturan ve aynı takım taraftarı 30 kişiye olmak üzere toplam 240 kişiye uygulamıştır. İzleyicilere göre, seyircileri maç öncesi saldırganlığa yönelten etkenlerin başında klüp yöneticileri gelmektedir. Futbol karşılaşmaları sırasında ise, seyirciler daha çok birbirlerini saldırganlığa yönelten tutum ve davranışların benzerini sergilemektedirler. Seyirciler saldırgan davranışlara daha çok kendi dışındaki etkilerle yönelmektedir.

Güner (1995) 14-17 yaş arasındaki ergenlerin dinledikleri müzik türünün, yaş, cinsiyet, ailelerinin aylık gelir düzeyi, anne-babalarının eğitim düzeyi ve mesleklerinin ergenlerin depresyon ve saldırganlık düzeylerini ne derece etkilediğini incelemiştir. Saldırganlıkla ilgili bulgulara göre, heavy metal müzik dinleyenlerin saldırganlık düzeyleri ve erkek öğrencilerin saldırganlık düzeyleri diğerlerinininkinden daha yüksektir. 16 yaşındaki ergenlerin, ana-babaları lisansüstü eğitim görmüş olanların ve anneleri serbest meslek (doktor, avukat, tüccar, sanayici) sahibi olan ergenlerin saldırganlık düzeyleri aynı değişkenlerin diğer gruplarındaki ergenlerden daha yüksek çıkmıştır.

B3. ANA-BABA TUTUMLARI İLE SALDIRGANLIĞIN İLİŞKİSİNİ İNCELEYEN ARAŞTIRMALAR

Ana-baba tutumları ile saldırganlığın ilişkisini inceleyen araştırma sayısı pek fazla değildir. Yurtiçinde bu değişkenlerin ilişkisini inceleyen iki araştırma ve bulguları hakkında aşağıda bilgi verilmiştir.

Ana-baba davranışlarıyla çocuğun saldırganlık ve bağımlılık eğilimi arasındaki ilişkileri araştıran Uluğtekin (1984), 11-12 yaşları arasındaki 203 ilkokul öğrencisi ve bu öğrencilerin anne-babalarıyla çalışmış ve araştırma sonucunda saldırganlık ve bağımlılık eğilimine ilişkin olarak anne-çocuk ilişkisinin baba-çocuk ilişkisinden daha önemli olduğunu, reddeden ve kısıtlayan anne-baba davranışlarının çocuklarda saldırganlık eğilimlerinin oluşmasına yol açtığını bulmuştur (Akt. Akbağ 1994).

Öztürk (1990) üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada “demokratik” ve “otoriter” olarak algılanan ana-baba tutumlarının öğrencilerin, bağımsızlık, duyguları anlama, yakınlık, başatlık, kendini suçlama ve saldırganlık düzeylerine etkisini incelemiştir. Sonuçlara göre, ana-babalarını “demokratik” olarak algılayan öğrencilerin, bağımsızlık, duyguları anlama, yakınlık ve başatlık düzeyleri, ana-babalarını “otoriter”, annelerini “demokratik” babalarını “otoriter”, ve annelerini “otoriter” babalarını “demokratik” olarak algılayan öğrencilerinkinden daha yüksektir. Buna karşın kendini suçlama ve saldırganlık düzeyleri daha düşük çıkmıştır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama araçları ve çözümleme yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evrenini, 1996-1997 öğretim yılı bahar döneminde, Yenimahalle ilçesinde bulunan 7 devlet lisesinin (süper lise kısımları dahil) hazırlık, birinci ve ikinci sınıflarında okuyan yaklaşık 10.000 öğrenci oluşturmaktadır.

Örneklem ise 3'ü genel ve 4'ü süper lise olan bu 7 lisede okuyan 465 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem evrenin yaklaşık % 5'i kadardır. Başlangıçta örnekleme giren kişi sayısı 584 olmasına rağmen, envanterleri eksik ya da yanlış dolduranların çıkarılması sonucu sayı 550'ye inmiştir. Veri kaybına neden olan bir diğer sebep demokratik ve otoriter ana-baba tutumlarını belirlemek için Ana-Baba Tutum Ölçeği puan ortalamalarının bir puan altında ve üstünde olanların değerlendirmeye katılmaması olmuştur.

Örnekleme giren öğrencilerin cinsiyet, yaş, okullar, annelerinin ve babalarının öğrenim durumu ve ailelerinin gelir düzeylerine göre dağılımları Tablo C'de gösterilmiştir.

TABLO C

Örnekleme Giren Öğrencilerin Değişkenlere Göre Dağılımları

		n	%
Cinsiyet	Kız	292	62.8
	Erkek	173	37.2
Yaş	14,15	188	40.4
	16	180	38.7
	17, 18	97	20.9
Okullar	Mustafa Kemal Lisesi	93	20
	Alpaslan Süper Lisesi	75	16.1
	Kaya Bayazıtöğlü Lisesi	31	6.7
	Kaya Bayazıtöğlü Süper Lisesi	48	10.3
	Batıkent Süper Lisesi	82	17.6
	Şentepe Süper Lisesi	49	10.6
	Mobil Lisesi	87	18.7
Okul Türü	Genel Lise	227	48.8
	Süper Lise	238	51.2
Öğrencilerin Annelerinin Öğrenim Durumları	Okula Gitmemiş/İlkokul Mezunu	249	53.5
	Ortaokul veya lise mezunu	165	35.5
	Yükseköğretim Mezunu	51	11
Öğrencilerin Babalarının Öğrenim Durumları	Okula Gitmemiş/İlkokul Mezunu	111	23.9
	Ortaokul veya Lise mezunu	229	49.2
	Yükseköğretim Mezunu	125	26.9
Ailenin Aylık Gelir Düzeyi	50 Milyon TL. ve Daha Az	278	59.8
	51-75 Milyon TL. Arasında	104	22.4
	76 Milyon TL. ve Daha Fazla	83	17.8
Ana-Baba Tutumları	İkisi de Otoriter	167	35.9
	İkisi de Demokratik	214	46
	Karma Tutum	84	18.1

VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu araştırmada, araştırmanın bağımsız değişkeni olan ana-baba tutumunu belirlemek için Bilal (1984) tarafından geliştirilen Ana-Baba Tutum Ölçeği (ABTÖ) (Ek-I) ; bağımlı değişken olan saldırganlık düzeyini belirlemek için ise Kocatürk (1982) tarafından geliştirilen Saldırganlık Envanteri'nden yararlanılarak araştırmacı tarafından geliştirilen Saldırganlık Ölçeği kullanılmıştır (Ek-II).

Diğer bağımsız değişkenlerden yaş, cinsiyet, okul, annenin öğrenim durumu, babanın öğrenim durumu ve ailenin gelir düzeyine ilişkin bilgiler Saldırganlık Ölçeği'nin cevap kağıdında yer ayrılan Kişisel Bilgi Formu'na yazdırılmıştır (Ek III).

1. Ana-Baba Tutum Ölçeği

Bu ölçek, Bilal (1984) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek geliştirilirken bazı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bunlardan en önemlisi, Kuzgun tarafından geliştirilen Ana-Baba Tutum Envanteri'dir. Bu envanterdeki "otoriter" ve "demokratik" ana-baba tutumlarını saptayan maddelerden kendisinin izni alınarak faydalanılmış; bir kısım maddeler olduğu gibi alınmış, bazılarında dil ve ifade yönünden değişiklik yapılmış, bazı maddelerden ise fikir alınmıştır. Ayrıca konu ile ilgili çeşitli kaynaklar taranarak, otoriter ve demokratik ana-baba tutumlarına örnek olabilecek davranışlar saptanmış, bunlar maddeler halinde ifade edilerek toplam 70 maddelik bir ana-baba tutum ölçeği deneme formu hazırlanmıştır.

Hazırlanan deneme formu, demokratik veya otoriter ana-baba tutumlarından hangisini ve ne ölçüde yansıttığı konusunda seçilen 30 kişilik bir uzman grubunun geçerlemesine sunularak kendilerinden her ifade için, kişisel görüşlerine göre demokratik veya otoriter tutumlardan hangisini yansıttığına karar vermeleri, daha sonra ifadenin ilgili tutumu yansıtma yoğunluğunu 3 derece içinde saptamaları, ifade ne demokratik ne de otoriter ana-baba tutumunu yansıtmıyorsa hiçbir işaret koymamaları istenmiştir. Uzman kanılarına göre gerek otoriter, gerekse demokratik ifadeler için "kesinlikle yansıtıyor" ve "yansıtıyor" şeklinde belirtilen maddelerden toplam yüzdelerin %74'ünün altına düşmeyenler envantere alınmıştır.

Böylece 25'i demokratik, 25'i otoriter ifadeden oluşan toplam 50 maddelik likert tipinde bir ölçek geliştirilmiştir. Maddelerin bazıları olumlu, bazıla-

rı ise olumsuz olarak ifade edilmiş, otoriter ve demokratik maddeler karışık olarak düzenlenmiştir.

Ana-Baba Tutum Ölçeği'nin (ABTÖ) Puanlanması

ABTÖ'de anne ve babaların çocuklarına karşı tavır ve davranışlarını içeren maddeler vardır. Cevaplama anne ve baba için ayrı ayrı yapılmakta ve ilgili maddenin kişinin anne ve babasının davranışlarına ne denli uygun olduğunu kişi 1 ile 5 arasındaki sayılardan birini işaretleyerek belirtmektedir. Belirtilen sayılar, (1) Hiç Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Tamamen Katılıyorum ifadelerine karşılık gelmektedir. Puanlama, anne ve baba için belirtilen tüm sayıların tersine çevrilip toplanması şeklinde yapılmakta, böylece anne ve babaya ilişkin toplam puanlar elde edilmektedir. Aritmetik ortalama ve üstündeki puanlar demokratik tutumu, ortalamanın altındaki puanlar otoriter tutumu göstermektedir. Ancak bu araştırmada aritmetik ortalama puanı ve aritmetik ortalamanın bir puan alt ve üstündeki puanlar demokratik ve otoriter ana-baba tutumuna sahip bireylerin daha belirgin şekilde tespit edilebilmesi amacıyla araştırma kapsamına alınmamıştır.

Ana-Baba Tutum Ölçeği'nin Güvenirliği

Maddenin her birine verilen yanıtların kararlılığı hakkında bilgi edinmek için ölçek lise son sınıf öğrencilerinden 89 kişilik bir gruba 15 gün arayla iki kez uygulanmıştır. Test-tekrar-test yöntemi ile elde edilen güvenilirlik katsayıları, anne için 0.75, baba için 0.78 bulunmuştur (Öztürk 1990).

Ana-Baba Tutum Ölçeği'nin Geçerliği

ABTÖ'nün maddeleri önceden geliştirilmiş, geçerlik ve güvenirliği saptanmış bir ölçme aracından yararlanılarak, ilgili araştırma ve kaynaklar taranarak; bu alanda uzmanlaşmış kişilerin fikirleri alınarak oluşturulmuş, böylece aracın mantıksal ve kapsam geçerliği sağlanmaya çalışılmıştır.

2.Saldırganlık Ölçeği

Saldırganlık Ölçeği araştırmacı tarafından Kocatürk (1982)' ün geliştirdiği Saldırganlık Envanteri'nden yararlanılarak oluşturulmuştur. Saldırganlık Ölçeği gençlerde açık, gizli, fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlıkla ilgili davranışları ölçmeye yöneliktir.

Saldırganlık Ölçeği 45 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte 30 saldırgan içerikli, 15 saldırgan olmayan içerikli madde vardır. Ölçekteki saldırgan olmayan ifadeler şunlardır: 2, 4, 8, 10, 13, 16, 24, 28, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 44, diğer maddeler saldırgan içerikli maddelerdir. Ayrıca 9 madde geçerlik puanı elde etmek üzere biri durumun o kişi için geçerli olduğunu diğeri olmadığını ifade edecek şekilde iki defa sorulmuştur. Ölçekteki geçerlik maddelerinin numaraları şöyledir: (4;20), (18;24), (10;26), (22;33), (8;36), (14;37), (19;39), (23;40), (34;44).

Saldırganlık Ölçeği' nin Puanlanması

Ölçek 5'li derecelendirilmiş cevaplama sistemine sahiptir. Ölçekte bireylerin kendi duygu ve davranışlarını içeren maddeler yer almaktadır. Birey okuduğu ifadenin kendine ne derece uygun olduğunu belirtmek için (5) Her Zaman, (4) Sıklıkla, (3) Arasıra, (2) Nadiren, (1) Hiçbir Zaman şeklindeki seçeneklerden birini işaretlemektedir. Ölçekte 13 madde negatif ifade oldu-

ğundan puanlamaları da tersine çevrilerek yapılmaktadır. Tersine çevrilen sayılar ve diğerlerinin toplamı kişinin saldırganlık puanını oluşturmaktadır. Aritmetik ortalamanın üstündeki puanlar yüksek saldırganlık düzeyini, altındaki puanlar düşük saldırganlık düzeyini temsil etmektedir.

Saldırganlık Ölçeği'nin Güvenirliği

Saldırganlık Ölçeği, araştırmacı tarafından 55 öğrenciden oluşan bir gruba 2 hafta ara ile uygulanmış ve Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu r : 0.75 olarak elde edilmiştir. Başlangıçta 50 madde olan Saldırganlık Ölçeği'nde maddeler arası korelasyonlara bakılmış, en az 3 madde ile 0.25 oranında ilişkili olan maddeler seçilmiş ve bu şartlara uymayan 5 madde ölçekten çıkarılmıştır. Böylece envanterin madde sayısı 45'e düşmüştür. Ölçeğin bu hali ile Cronbach α güvenirliği hesaplanmış ve .71 bulunmuştur. Pearson Momentler Çarpım Korelasyonu katsayısı tekrar hesaplanmış ve r : 0.85 bulunmuştur. Bu değerler ölçeğin kullanılabilir olduğunu göstermektedir.

Saldırganlık Ölçeği'nin Geçerliği

Araştırmacı tarafından Saldırganlık Ölçeği için yapılan geçerlik çalışmasında, araştırmacının çalıştığı lisede derslere giren 20 öğretmenle görüşülmüştür. Saldırgan davranışlar gözlemledikleri öğrencilerin isimleri belirlenmiştir. Ancak öğretmenler, saldırgan öğrenci ile derslerin akışını bozan ilgisiz ya da aşırı hareketli öğrencileri karıştırmamaları konusunda uyarılmış, "saldırganlık"tan ne kastedildiği açıklanmıştır. Böylece en az üç öğretmenin "saldırgan" olarak tanımladığı 45 öğrenci belirlenmiş ve bu öğrencilere ölçek uygulanmıştır. Daha önce uygulama yapılan 45 kişilik saldırgan olarak tanımlanmamış bir grup ile saldırgan davranışları olduğu kabul edilen grubun puan ortalamaları arasında t testi uygulanmış ve t değeri 3.25 olarak sap-

tanmıştır. Böylece ölçeğin saldırgan davranışları ölçtüğü yönünde karar verilmiştir.

3.Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu araştırmanın bağımsız değişkenlerine ilişkin veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Bu formda öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları, okulları, annelerinin ve babalarının öğrenim durumları ve ailelerinin gelir düzeylerine ilişkin bilgileri almaya yönelik ifadeler bulunmaktadır.

VERİLERİN TOPLANMASI VE UYGULAMA

Ölçme araçlarının öğrencilere uygulanması 1997 yılında Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir.

Uygulama yapılacak liselere gidilmiş, okul müdürlerine yapılmak istenen uygulama ve uygulanacak ölçekler hakkında bilgi verilmiş, onay alındıktan sonra ders sorumluları ile görüşülerek, uygulama için uygun gün ve ders saatleri öğrenilmiştir. Belirlenen gün ve saatlerde uygulamalara gidilerek, Ana-Baba Tutum Ölçeği ve Saldırganlık Ölçeği bir oturumda öğrencilere uygulanmıştır.

Girilen sınıflara araştırmacı ve araştırma hakkında bilgiler verilmiş, uygulamaya katılıp-katılmama konusunda serbest oldukları belirtilmiştir. İsimlerini yazmayabilecekleri, rumuz kullanabilecekleri ancak rumuzun her iki cevap kağıdında ve Kişisel Bilgi Formu'nda aynı olması gerektiği söylenmiştir. Cevaplamayı içten ve samimi bir şekilde yapmalarının gerekliliği ve bilgilerin gizli tutulacağı belirtilmiştir. Uygulamalar sırasında hemen hemen bütün öğ-

rencilerin uygulamaya katıldıkları, cevaplamayı ciddi bir şekilde ve ilgiyle yaptıkları gözlenmiştir.

Her sınıfta envanterlerin ve kişisel bilgilerle ilgili soruların nasıl cevaplanacağı açıklanmıştır. ABTÖ anne ve baba için ayrı ayrı puanlar vermesinden dolayı her ikisi için de cevaplama gerektirdiğinden anne-babası boşanmış ya da anne veya babasından birini kaybetmiş öğrencilerin ABTÖ cevap kağıdına bunu belirtmeleri gerektiği belirtilmiştir. Öğrencilerin ABTÖ'yü yaklaşık olarak 30 dakikada, Saldırganlık Ölçeği'ni ise 25 dakikada cevapladıkları gözlenmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Öğrencilerin ABTÖ ve Saldırganlık Ölçeği'ne verdikleri cevaplar araştırmacı tarafından puanlanmıştır. Daha sonra kişisel bilgiler ve öğrencilerin ölçeklerden elde ettikleri puanlar kodlanmıştır.

Araştırmanın istatistiksel analizinde SPSS (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programlar) ve SYSTAT adlı paket programlar kullanılmış ve iki yönlü varyans analizi uygulanmıştır. Sonucun anlamlı çıktığı durumlarda farkın kaynağını anlamak için F testi sonrası çoklu karşılaştırmalarda en güçlü test olan Scheffé'nin S testi (Hovardaoğlu 1994) kullanılmıştır. Araştırmada hata payı 0.05 olarak alınmıştır. Anlamlılık düzeyinin daha yüksek bulunduğu durumlarda hata payı tabloda ayrıca belirtilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu bölümde cinsiyet, yaş, okul, annenin öğrenim durumu, babanın öğrenim durumu ve ailenin gelir düzeyi değişkenlerinin ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine etkisine ilişkin bulgular denencelerdeki sıraya uygun bir biçimde sunulmuştur.

1. Ana-Baba Tutumları ve Cinsiyetleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Araştırmanın ilk denencesi ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin erkeklerde ve kızlarda birbirinden farklı olacağı biçimindedir. Denencenin doğruluğunu sınavabilmek için öncelikle ana-baba tutumları ve cinsiyetlere göre oluşturulan gruplardan elde edilen saldırganlık puan ortalamaları bulunmuştur. Tablo 1’de anne-babaları otoriter, demokratik ve anne-babalarından biri otoriter diğeri demokratik kısaca karma tutuma sahip olan kız ve erkek öğrencilerin Saldırganlık Ölçeği’nden elde ettikleri puanların ortalamaları ve standart sapmaları verilmiştir.

TABLO 1

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Cinsiyetlerine Göre Saldırganlık Ölçeği’nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

CİNSİYET \ ANA-BABA TUTUMU	OTORİTER			DEMOKRATİK			KARMA		
	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S
KIZ	100	107.76	18.20	135	106.63	21.13	57	112.46	22.03
ERKEK	67	115.91	19.97	79	119.60	22.17	27	117.82	18.60

Tablo 1 incelendiğinde lise öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği'nden elde ettikleri puan ortalamalarının ana-baba tutumları ve cinsiyetlerine göre değiştiği görülmektedir. Ana-baba tutumu otoriter, demokratik ve karma her üç grupta da erkeklerin saldırganlık puan ortalamaları kızlarınkinden daha yüksektir. Gruplararası ortalama farklarının istatistiksel olarak da anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir.

TABLO 2

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Cinsiyetlerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Testi	Önemlilik Düzeyi
Cinsiyet	7172.66	1	7172.66	17.004	Önemli $p < .01$
Ana-Baba Tutumu	601.85	2	300.93	0.72	Önemsiz
Cinsiyet $\times$ Ana-Baba Tutumu	935.52	2	467.76	1.11	Önemsiz
Hata	92707.19	459	419.84		
Toplam	205087.21	464	441.99		

$F_T(1-459) = 6.63 (p < .01)$

Tablo 2'de görüldüğü gibi cinsiyet ile ana-baba tutumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu ana-baba tutumları farklı kız ve erkek lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunduğunu belirten denenceyi desteklemektedir.

Diğer taraftan ana-baba tutumlarının saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı bulunmamıştır. Bu durum ana-baba tutumları otoriter, demokratik ve karma olan lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını göstermektedir.

Yine Tablo 2’de görüldüğü gibi cinsiyet değişkeninin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Cinsiyetin saldırganlık düzeyine temel etkisinin kaynağının hangi cinsiyet olduğunu belirlemek için ortalamalara bakıldığında erkeklerin saldırganlık puan ortalamalarının (117.89) kızlarınkinden (108.07) daha yüksek olduğu görülmüştür.

2. Ana-Baba Tutumları ve Yaşları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Araştırmanın ikinci denencesinde ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin yaş grupları açısından farklılık göstereceği ifade edilmiştir. Denencenin doğruluğunu sınavabilmek öncelikle için ana-baba tutumlarına ve yaşlara göre oluşturulan gruplardan elde edilen saldırganlık puanlarının ortalamaları bulunmuştur. Tablo 3’de ana-baba tutumlarına ve yaş gruplarına göre saldırganlık puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları sunulmuştur.

TABLO 3

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarına ve Yaşlarına Göre Saldırganlık Ölçeği’nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

YAS	ANA-BABA TUTUMU			DEMOKRATİK			KARMA		
	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S
14-15	78	111.58	19.32	79	108.41	23.76	32	108.53	20.88
16	56	112.02	19.54	90	113.03	21.01	33	116.18	20.64
17-18	33	108.06	19.13	45	113.47	22.42	19	120.21	20.70

Tablo 3 incelendiğinde lise öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği’nden elde ettikleri puan ortalamalarının ana-baba tutumları ve yaş gruplarına göre de-

ğiştiği görülmektedir. Gruplararası ortalama farklarının anlamlı olup-olmadığını belirlemek için varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4'de gösterilmiştir.

TABLO 4

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Yaş Gruplarının Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Testi	Önemlilik Düzeyi
Yaş	1844.02	2	922.01	2.09	Önemsiz
Ana-Baba Tutumu	1072.57	2	536.29	1.22	Önemsiz
Yaş x Ana-Baba Tutumu	1957.72	4	489.43	1.11	Önemsiz
Hata	201111.86	456	441.04		
Toplam	205087.21	464	441.99		

Tablo 4'de görüldüğü gibi yaş ile ana-baba tutumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin yaş gruplarına göre farklılık göstereceğine ilişkin denenceyi desteklememektedir.

Aynı zamanda yaş değişkeninin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır. Bu durum farklı yaş düzeylerinde bulunan lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan ana-baba tutumlarının saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır.

3. Ana-baba Tutumları Farklı Genel ve Süper Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Araştırmanın üçüncü denencesinde ana-baba tutumları farklı genel ve süper lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu ifade edilmiştir. Denencenin doğruluğunu sınavabilmek için öncelikle ana-baba tutumlarına ve okul türüne göre oluşturulan gruplardan elde edilen saldırganlık puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları bulunmuştur. Tablo 5’de ana-baba tutumları ve okul türüne göre saldırganlık puanlarının ortalama ve standart sapmaları sunulmuştur.

TABLO 5

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Okul Türlerine Göre Saldırganlık Ölçeği’nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

OKUL TÜRÜ \ ANA-BABA TUTUMU	OTORİTER			DEMOKRATİK			KARMA		
	N	X	S	N	X	S	N	X	S
SÜPER LİSE	74	108.03	20.08	103	108.97	23.22	43	109.26	17.63
GENEL LİSE	93	113.42	18.41	111	113.69	21.40	41	119.34	23.19

Tablo 5 incelendiğinde ana-baba tutumları farklı genel ve süper lise öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği’nden elde ettikleri puan ortalamalarının ana-baba tutumları ve okul türüne göre değiştiği görülmektedir. Ana-baba tutumu otoriter, demokratik ve karma her üç grupta da süper lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının genel lise öğrencilerinin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmektedir. Gruplararası ortalama farklarının istatistiksel olarak da anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

TABLO 6

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Okul Türlerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Testi	Önemlilik Düzeyi
Okul Türü	4379.62	1	4379.62	10.05	Önemli $p < .01$
Ana-Baba Tutumu	795.78	2	397.89	0.91	Önemsiz
Okul Türü x Ana-Baba Tutumu	467.23	2	233.62	0.54	Önemsiz
Hata	200038.12	459	435.81		
Toplam	205087.21	464	441.99		

$$F_T = (1-459) = 6.63 (p < .01)$$

Tablo 6'da görüldüğü gibi okul türü ile ana-baba tutumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu ana-baba tutumları farklı genel ve süper lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olduğuna ilişkin denenceyi desteklemektedir. Aynı zamanda ana-baba tutumu değişkeninin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır.

Diğer taraftan okul türünün saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Okul türünün saldırganlık düzeyine temel etkisinin kaynağının hangi okul olduğunu belirlemek için ortalamalara bakıldığında genel lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamalarının (114.43) süper lise öğrencilerinininkinden (108.71) daha yüksek olduğu görülmüştür.

4. Ana-Baba Tutumları ve Annelerinin Öğrenim Durumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Araştırmanın dördüncü denencesinde ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin annelerinin öğrenim durumlarına göre farklılık göstereceği ifade edilmiştir. Denencenin doğruluğunu sınavabilmek için öncelikle ana-baba tutumlarına ve annenin öğrenim durumuna göre oluşturulan gruplardan elde edilen saldırganlık puanlarının ortalamaları bulunmuştur. Tablo 7’de ana-baba tutumlarına ve annenin öğrenim durumuna göre saldırganlık puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları sunulmuştur.

TABLO 7

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarına ve Annelerinin Öğrenim Durumlarına Göre Saldırganlık Ölçeği’nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

ANA-BABA TUTUMU ANNENİN ÖĞRENİM DURUMU	OTORİTER			DEMOKRATİK			KARMA		
	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S
OKULA GİTMEYİŞ VEYA İLKOKUL MEZUNU	85	111.20	21.68	17	112.91	21.36	47	115.89	22.11
ORTAOKUL VEYA LİSE MEZUNU	69	111.97	16.59	70	110.44	22.37	26	114.12	21.35
YÜKSEKÖĞRETİM MEZUNU	13	104.85	15.97	27	107.48	26.56	11	107	14.57

Tablo 7 incelendiğinde, lise öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği’nden elde ettikleri puan ortalamalarının ana-baba tutumları ve annelerinin öğrenim durumuna göre değiştiği görülmektedir. Ana-baba tutumu otoriter, demokratik ve karma her üç grupta da annenin öğrenim düzeyi yükseldikçe öğrencile-

rin saldırganlık puan ortalamalarının düştüğü görülmektedir. Gruplararası ortalama farklarının anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir.

TABLO 8

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Annelerinin Öğrenim Durumlarının Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Testi	Önemlilik Düzeyi
Annenin Öğrenim Durumu	1685.66	2	842.83	1.89	Önemsiz
Ana-Baba Tutumu	342.43	2	171.21	0.39	Önemsiz
Annenin Öğrenim Durumu x Ana-Baba Tutumu	373.15	4	93.29	0.21	Önemsiz
Hata	202435.02	456	443.94		
Toplam	205087.21	464	441.99		

Tablo 8'de görüldüğü gibi annenin öğrenim durumu ile ana-baba tutumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin annelerinin öğrenim durumu açısından farklılık göstereceğine ilişkin denenceyi desteklememektedir.

Aynı zamanda ana-baba tutumu değişkeninin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan annenin öğrenim durumunun saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır. Bu durum annelerinin öğrenim durumu farklı lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını göstermektedir.

5. Ana-Baba Tutumları ve Babalarının Öğrenim Durumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Araştırmanın beşinci denencesinde ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin babalarının öğrenim durumuna göre farklılık göstereceği ifade edilmiştir. Denencenin doğruluğunu sınavabilmek için öncelikle ana-baba tutumlarına ve babanın öğrenim durumuna göre oluşturulan gruptan elde edilen saldırganlık puanlarının ortalamaları bulunmuştur. Tablo 9'da ana-baba tutumlarına ve babanın öğrenim durumuna göre saldırganlık puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları sunulmuştur.

TABLO 9

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Babalarının Öğrenim Durumlarına Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

ANA-BABA TUTUMU BABANIN ÖĞRENİM DURUMU	OTORİTER			DEMOKRATİK			KARMA		
	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S
OKULA GİTMEMİŞ YA DA İLKOKUL MEZUNU	38	111.34	19.09	53	113.72	20.16	20	121.05	22.05
ORTAOKUL VEYA LİSE MEZUNU	87	113.00	20.77	102	111.14	21.94	40	112.85	21.54
YÜKSEKÖĞRETİM MEZUNU	42	106.67	15.69	59	109.83	25.09	24	110.67	18.73

Tablo 9 incelendiğinde, lise öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği'nden elde ettikleri puan ortalamalarının ana-baba tutumları ve babalarının öğrenim durumuna göre değiştiği görülmektedir. Gruplararası ortalama farklarının anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

TABLO 10

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Babalarının Öğrenim Durumlarının Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Testi	Önemlilik Düzeyi
Babanın Öğrenim Durumu	1902.69	2	951.34	2.152	Önemsiz
Ana-Baba Tutumu	1137.41	2	568.71	1.287	Önemsiz
Cinsiyet x Ana-Baba Tutumu	1260.29	4	315.07	0.713	Önemsiz
Hata	201556.07	456	442.09		
Toplam	205087.21	464	441.99		

Tablo 10'da görüldüğü gibi babanın öğrenim durumu ile ana-baba tutumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin babalarının öğrenim durumu açısından farklılık göstereceğine ilişkin denenceyi desteklememektedir.

Aynı zamanda ana-baba tutumu değişkeninin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan babanın öğrenim durumunun saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi de anlamlı bulunmamıştır. Bu durum babasının öğrenim durumu farklı lise öğrencilerinin saldırganlık puan ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını göstermektedir.

6. Ana-Baba Tutumları ve Ailelerinin Gelir Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Araştırmanın altıncı denencesinde ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin ailenin gelir düzeyine göre farklılık göstereceği ifade edilmiştir. Denencenin doğruluğunu sınavabilmek için öncelikle ana-baba tutumlarına ve ailenin gelir düzeyine göre oluşturulan gruplardan elde edilen saldırganlık puanlarının ortalamaları bulunmuştur. Tablo 11'de ana-baba tutumlarına ve ailenin gelir düzeyine göre saldırganlık puanlarının ortalamaları ve standart sapmaları sunulmuştur.

TABLO 11
Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumları ve Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Saldırganlık Ölçeği'nden Elde Ettikleri Puanların Ortalama ve Standart Sapmaları

ANA-BABA TUTUMU GELİR DÜZEYİ	OTORİTER			DEMOKRATİK			KARMA		
	N	X	S	N	X	S	N	X	S
50 MİLYON'DAN AZ	99	110.53	19.08	130	111.56	21.90	49	112.25	19.90
51-75 MİLYON ARASINDA	39	109.62	18.59	48	110.54	22.78	17	104.71	17.61
76 MİLYON VE DAHA FAZLA	29	113.79	20.74	36	112.07	24.06	18	128.39	20.86

Tablo 11 incelendiğinde, lise öğrencilerinin Saldırganlık Ölçeği'nden elde ettikleri puan ortalamalarının ana-baba tutumları ve ailenin gelir düzeyine göre değiştiği görülmektedir. Gruplararası ortalama farklarının anlamlı olup olmadığını belirlemek için varyans analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 12'de gösterilmiştir.

TABLO 12

Lise Öğrencilerinin Ana-Baba Tutumlarının ve Gelir Düzeylerinin Saldırganlık Düzeylerine Temel ve Ortak Etkilerini Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F Testi	Önemlilik Düzeyi
Gelir Düzeyi	4073.26	2	2036.63	4.67	Önemli $p < .01$
Ana-Baba Tutumu	766.87	2	383.44	0.88	Önemsiz
Gelir Düzeyi x Ana-Baba Tutumu	3467.26	4	866.82	1.99	Önemsiz
Hata	198723.36	456	435.79		
Toplam	205087.21	464	441.99		

$$F_T = (2-250) = 4.61 (p < .01)$$

Tablo 12’de görüldüğü gibi ailenin gelir düzeyi ile ana-baba tutumu değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu, ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin ailenin gelir düzeyi açısından farklılık göstereceğine ilişkin denenceyi desteklememektedir.

Aynı zamanda ana-baba tutumu değişkeninin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan ailenin gelir düzeyi değişkeninin saldırganlık düzeyine temel etkisi de anlamlı bulunmuştur. Gelir düzeyinin saldırganlık düzeyine temel etkisinin kaynağının hangi gelir düzeyi grupları olduğunu belirlemek için Scheffé testi uygulanmış sonuçlar Tablo 13’de gösterilmiştir.

TABLO 13

Lise Öğrencilerinin Ailelerinin Gelir Düzeylerine Göre Saldırganlık Puanlarının
Scheffé Çoklu Karşılaştırma Tekniği İle Karşılaştırılması

GELİR DÜZEYİ	50 Milyon TL. ve Daha Az ($\bar{x}_1 = 111.31$)	51-75 Milyon TL. Arasında ($\bar{x}_2 = 109.24$)	76 Milyon ve Daha Fazla ($\bar{x}_3 = 116.21$)
50 Milyon TL. ve Daha Az ($\bar{x}_1 = 111.31$)	—	—	—
51-75 Milyon TL. Arasında ($\bar{x}_2 = 109.24$)	7.73 ($\bar{x}_1 - \bar{x}_2 = 2.07$)	—	—
76 Milyon ve Daha Fazla ($\bar{x}_3 = 116.21$)	7.76 ($\bar{x}_3 - \bar{x}_1 = 4.90$)	9.18 ($\bar{x}_3 - \bar{x}_2 = 4.97$)	—

Tablo 13'de görüldüğü gibi, S değerleri olan 7.73, 7.76 ve 9.18, ortalamalar arasındaki farklardan daha büyüktür. Dolayısıyla gelir düzeyleri farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığı anlaşılmaktadır.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE YORUM

Bu bölümde araştırmada ele alınan bağımsız değişkenlerin ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine etkisine ilişkin bulguların denencelerdeki sıraya uygun olarak tartışma ve yorumuna yer verilmiştir.

1. Ana-Baba Tutumları ve Cinsiyetleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu:

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin erkeklerde ve kızlarda birbirinden farklı olacağına ilişkin denence araştırma bulgularınca desteklenmemiştir. Bu denence, literatürde cinsiyetin saldırganlık üzerinde etkili bir değişken olduğu ve erkeklerin genel olarak kızlardan daha saldırgan davrandıklarına ilişkin bulguların olması ve bunda anne-babaların kız ve erkek çocuklarına farklı tutumlar takınmalarının da etkili olacağı düşüncesiyle oluşturulmuştur. Ancak ana-baba tutumları ile cinsiyet değişkenlerinin saldırganlık düzeyi üzerindeki ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Denence ana-baba tutumlarının saldırganlık düzeyini beklendiği ölçüde etkilememesi nedeniyle ya da ana-baba tutumlarının araştırmadaki sınıflama biçiminden dolayı desteklenmemiş olabilir. Diğer taraftan cinsiyetin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi erkeklerin kızlardan daha saldırgan olduğu yönünde anlamlı bulunmuştur.

Attili (1985) çocuklukta saldırganlığın gelişimini etkileyen faktörlerden birinin de cinsiyet olduğunu belirtmiştir. Björqvist, Österman ve Lagerspetz (1988) ile Campbell, Sapochnik ve Muncer (1997) saldırganlık davranışında cinsiyetler arasında farklılıklar olduğunu, kızların sözel ve dolaylı saldırgan-

lığı, erkeklerin ise fiziksel ve araçsal saldırganlığı diğer cinse oranla daha fazla kullandıklarını belirtmektedirler. Mitchell (1981) çocuklukta, ergenlikte ve yaşamın diğer safhalarında erkeklerin kadınlardan daha saldırgan olduklarını belirtmiştir. Güner (1995) liseli ergenler üzerinde yaptığı araştırmasında erkeklerin saldırganlık düzeyinin kızlarınkinden daha yüksek olduğunu bulmuştur. Bu araştırmanın bulguları da literatürdeki bulguları destekleyici niteliktedir.

2. Ana-Baba Tutumları ve Yaşları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulgular:

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin yaş grupları açısından farklılık göstereceğine ilişkin deneye araştırma bulgularınca desteklenmemiştir.

Rushton ve arkadaşları (1986) ilerleyen yaşla beraber saldırganlığın azaldığını belirtmişlerdir. Denence, genel olarak insanın her geçen gün kişilik özelliklerinin daha olgunlaştığı ve iletişim becerilerinin tecrübeleri sayesinde arttığı ve bunların saldırganlığın azalmasını sağlayacağından hareketle oluşturulmuştur. Ancak araştırma bulgularında ana-baba tutumları ve yaş grupları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bunun nedeni araştırmadaki yaş grupları arasındaki farkın fazla olmaması olabilir. Yaş gruplarının hala ergenlik döneminin sıkıntılarının sürebileceği yaşları içermesi nedeniyle, yaşı henüz saldırganlık konusunda fark yaratmadığı düşünülebilir.

3. Ana-Baba Tutumları ve Okul Türleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu:

Ana-baba tutumları ve okul türleri farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin birbirinden farklı olacağına ilişkin denence araştırma bulgula-

rinca desteklenmemiştir. Denence, ana-baba tutumlarının araştırmadaki sınıflamasından dolayı desteklenmemiş olabilir. Ancak okul türünün saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı bulunmuştur.

Okul türü değişkeni kapsamındaki iki gruptan birini genel lise öğrencileri, diğerini ise süper lise öğrencileri oluşturmaktadır. Bu iki okul türünün öğrencilerin saldırganlık düzeylerine etkisinin incelenmek istenmesinin altındaki amaç, akademik başarının saldırganlık düzeyi ile ilişkisini araştırmaktır. Çünkü süper liseye ilköğretimdeki diploma notları dikkate alınarak nisbeten başarılı öğrenciler alınmaktadır (M.E.B. Yönetmeliği 1994). Genel liseye öğrenci alınırken ise ilköğretimden mezun olma şartı dışında başka bir koşul aranmamaktadır. Bu nedenle genel olarak süper lise öğrencilerinin akademik başarıları genel lise öğrencilerinininkinden daha iyi olmaktadır. Akademik beceriler, problemler ve engellenmeler karşısında daha akılcı çözümler üretmeyi kolaylaştırabilir, bu da bireyin saldırganlık davranışını azaltabilir. Bu gözlemlerden yola çıkarak süper ve genel lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri incelenmek istenmiş ve bu iki okulun öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin birbirinden farklı olacağı ifade edilmiştir. Bulguların beklenen şekilde olduğu görülmüştür. Buradan, akademik başarısı yüksek lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin akademik başarısı düşük olan lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinden daha düşük olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu farklılığın çeşitli nedenleri olabilir. Süper lise öğrencilerinin başarılı olarak tanınmaları, öğretmen ve okul idaresinin onlara yaklaşımlarında bu yargının olması nedeniyle öğrencilerle olumlu ilişkiler kurmaları, öğrencilerde davranışlarında daha özenli olma güdüsü yaratıyor olabilir. Aynı zamanda süper lise öğrencileri genel olarak akademik ve mesleki beklentileri olan ve bu amaçla yoğun olarak çalışan öğrenciler oldukları için saldırgan davranışlarla kendilerini ifade etme ya da bu yolla dikkat çekme ihtiyacı duymuyor olabilirler. Oysa genel lisede akademik ve mesleki amaçları olmayan, liseye ailesinin baskısıyla gelen ve kapasite olarak genel lise müfredatını kaldıramayan öğrenci sayısı süper liseye oranla daha fazladır. Dolayısıyla genel

lise öğrencileri bu olumsuzlukların dışavurumu olarak saldırgan davranışlara başvuruyor olabilirler. Genel liselerde öğretmenlerin saldırgan davranışlarının olduğunu belirttiği öğrencilerin birçoğunda aynı zamanda derslerde başarısızlık ve geleceğe dair akademik beklentilerinde umutsuzluk sorununun olduğu rehberlik servislerince gözlenmektedir. Bu nedenle bazı saldırganlık davranışlarını başarısızlığın yarattığı engellenmenin etkilediği sonucu çıkarılabilir.

4 ve 5. Ana-Baba Tutumları ve Anne-Babalarının Öğrenim Durumları Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu:

Ana-baba tutumları ve anne-babalarının öğrenim durumları farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin farklı olacağına ilişkin denenceler araştırma bulgularınca desteklenmemiştir. İlgili denenceler, anne-babanın öğrenim durumlarının çocuklarına takındıkları tutumu da etkileyeceği beklentisine dayanılarak oluşturulmuştur. Ancak anne-baba tutumları ve anne-babalarının öğrenim düzeyleri farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine bu değişkenlerin temel ve ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır.

Öner (1983) düşük eğitilmiş anne-babaların gereğinden fazla korumacılığa yöneldikleri, yüksek eğitimlilerin eşitliğe, düşük eğitimlilerden daha fazla önem verdiklerini belirtmiştir (Akt. Yücedağ 1994). Dolayısıyla anne-babanın öğrenim durumu çocuklarına takındıkları tutumu, bu da çocukların kişilik gelişimlerini etkilemektedir. Ayrıca eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin saldırgan duygularını kontrol edebilme becerilerinin gelişeceği, problemlere daha akılcı çözümler bulabilecekleri, anne-babanın bu özelliklerinin çocuğa model olacağı, böylece anne-babanın öğrenim durumu ile çocuklarındaki saldırganlık davranışı arasında ilişki olabileceği düşünülmüştür. Güner (1995) anne-babaları lisansüstü eğitim görmüş olan ergenlerin saldırganlık düzeylerinin anne-babası diğer eğitim düzeylerine sahip olan ergenlerinkinden daha

yüksek olduğunu belirtmiştir. Ana-babanın öğrenim durumu çocuklarına karşı takındıkları tutumu sanıldığı gibi doğrudan etkileyen bir faktör olmayabilir. Türk toplumunda genel olarak geleneksel çocuk yetiştirme kalıplarının hakim olduğu ve bireylerin eğitim düzeyleri farklılaşsa da bu kalıpların dışına pek çıkamadıkları gözlenmektedir. İlgili denencenin desteklenmemesinin olası nedenleri bunlar olabilir.

6. Ana-Baba Tutumları ve Ailelerinin Gelir Düzeyleri Farklı Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesine İlişkin Bulguların Tartışma ve Yorumu:

Ana-baba tutumları ve ailelerinin gelir düzeyleri farklı lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerinin farklı olacağına ilişkin denence araştırma bulgularınca desteklenmemiştir. Türkiye'deki literatürde ailenin gelir düzeyi ile saldırganlık arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu bulgu önem kazanmaktadır. İlgili denence gelir düzeyinin bireylerin yaşam tarzını ve ilişkilerini etkileyen bir değişken olduğu, dolayısıyla anne-baba tutumlarında ve gençlerin kişilik gelişiminde de etkili olabileceği düşüncesiyle oluşturulmuştur. Gelir düzeyinin anne-babaların çocuklarına karşı takındıkları tutumu etkileyen bir faktör olduğunu belirten araştırmalardan birinde Güneysu (1987), ailenin sosyo-ekonomik düzeyi yükseldikçe çocuğunu cezalandırma davranışının arttığını belirtmektedir (Akt. Akbağ 1994), bu da dolaylı olarak çocukta saldırgan davranışların gelişmesinde etkili olabilmektedir. Ancak ana-baba tutumları ve ailenin gelir düzeyinin öğrencilerin saldırganlık düzeyine ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Bunun nedeni gelir düzeyleri arasındaki farklılığın fazla olmaması olabilir.

Diğer taraftan gelir düzeyinin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı çıkmış olmasına rağmen gruplararasıda anlamlı bir fark bulunmamıştır. Farkın çıkmamasının nedeni kullanılan testin özellikleri olabilir. Hicks (1985) Scheffé testinde diğer testlerde önemli bulunan farkların önemsiz

bulunabileceğini belirtmektedir. Gruplararasıda anlamlı farkların bulunmaması gelir düzeyi grupları arasındaki farkların fazla olmamasından kaynaklanabilir.

BÖLÜM VI

VARGI VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgulara bağlı olarak ulaşılan genel sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

Bu araştırmada ana-baba tutumları farklı lise öğrencilerinin cinsiyetleri, yaşları, okul türleri, anne ve babalarının öğrenim durumları ile ailelerinin gelir düzeylerinin saldırganlık düzeylerine etkisi incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencileri cinsiyetleri açısından karşılaştırıldıklarında bu değişkenlerin saldırganlık düzeylerine ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan cinsiyet değişkeninin saldırganlık düzeyine temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Erkek lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri kızlarınkinden daha yüksek bulunmuştur.

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencileri yaşları açısından karşılaştırılmıştır. Ana-baba tutumu ve yaş değişkenlerinin saldırganlık düzeylerine temel ve ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır.

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencileri okul türü açısından karşılaştırıldığında bu değişkenlerin saldırganlık düzeylerine ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan okul türünün lise öğrencilerinin saldırganlık düzeylerine temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Genel lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri süper lise öğrencilerinininkinden daha yüksek bulunmuştur.

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencileri anneleri ve babalarının öğrenim durumları açısından karşılaştırılmıştır. Bu değişkenlerin saldırganlık düzeylerine temel ve ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır.

Ana-baba tutumları farklı lise öğrencileri ailelerinin gelir düzeyleri açısından karşılaştırıldıklarında bu değişkenlerin saldırganlık düzeylerine ortak etkileri anlamlı bulunmamıştır. Diğer taraftan ailenin gelir düzeyinin saldırganlık düzeyi üzerindeki temel etkisi anlamlı bulunmuştur. Ancak farkın kaynağı incelendiğinde farklı gelir düzeylerine sahip öğrencilerin saldırganlık düzeyleri arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Saldırganlık, kişilerarası ilişkilerde problem yaratıcı ve istenmeyen bir durumdur. İnsanların problemlerini saldırgan davranışlara başvurmadan çözümlene ya da kızgınlıklarını etkili şekillerde ifade etme becerisi kazanmaları gerekmektedir. Lise yılları sosyal ilişkilerin arttığı, arkadaşlığın önem kazandığı ve insanların kendilerini ve birbirlerini tanımaya başladıkları bir dönemdir. Bu nedenle okul rehberlik servisleri öğrencilerin saldırgan davranışlarının kaynağına inmeli, bu nedenleri ortadan kaldırmak için gereken önleyici ve bilgi verici çalışmalar yapmalıdır.

Öğrencilerin problem çözme, iletişim becerilerini kazanma, öfkelerini yapıcı yollarla ifade etme, kızgınlık ve engellenme duygularıyla sağlıklı olarak başa çıkabilme becerilerini kazanmaları amacıyla iletişim ve etkileşim gruplarının oluşturulması yararlı olabilir. Ayrıca bu gruplar empati becerisini kazandırmaya yönelik olabilir. Öğrencilerin saldırganlığa başvurmadan kendilerini etkili olarak ortaya koymaları için atılganlık eğitimi çalışmaları yapılabilir.

Öğrencilerin, özellikle erkeklerin enerjilerini spor, sanat vb. alanlara yönlteceklerini sağlamak amacıyla okullarda gereken imkanları oluşturma çabası artırılabilir. Genel lise öğrencilerinin okul başarılarının artırılması ve

akademik ve mesleki amaçlar edinmelerinin sağlanması için yapılan çalışmalar artırılabilir. Ayrıca liselerde öğretim dışı etkinliklerin yoğunlaştırılması saldırganlık gibi istenmeyen davranışların azalmasını sağlayabilir. Okul idaresi, öğretmenler ve rehberlik servisleri bu çalışmaları yaparken anne-babalarla da iletişime geçebilir, onları da bu konularda bilgilendirebilir, yardım ve desteklerini alabilirler. Psikolojik danışmanlar okullarda anne-babalara yönelik olarak iletişim becerileri kazandırmak ya da saldırganlığın kontrolü ya da yapıcı yollarla ifade edilmesi konusunda eğitim çalışmaları yapabilirler. Psikolojik danışmanlar Bilge (1996)'nın araştırmasında belirttiği, sistematik duyarsızlaştırma, sosyal beceri eğitimi, bilişsel-davranışçı müdahale, Novaco'nun strese bağışıklık geliştirme eğitimi ve bilişsel-gevşeme terapisi gibi programlara yer vererek grupla psikolojik danışma çalışmaları yapabilirler.

Konuyla ilgilenen diğer araştırmacılara yapılabilecek yeni araştırmalar için şu önerilerde bulunulabilir:

1- Araştırma Ankara İli Yenimahalle ilçesinde bulunan genel ve süper liselerde yapılmıştır. Ankara dışındaki diğer liselerde ve geniş bir örneklem grubu üzerinde yapılarak bulguların genellenebilirliği genişletilebilir.

2- Araştırma üniversite gibi farklı eğitim düzeylerinde ve farklı yaş grupları üzerinde yapılabilir.

3- Yapılacak bir araştırma ile köy ve kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinde yaşayanlar ile kentte yaşayanlar karşılaştırılabilir.

4- Farklı bir araştırma ile sosyo-ekonomik düzey daha belirgin olarak ele alınarak alt ve üst sosyo-ekonomik düzeylerdeki kişilerin saldırganlık düzeyleri incelenebilir.

5- Ana-baba tutumları ile saldırganlık arasındaki ilişki farklı ölçekler kullanılarak yeniden incelenebilir.

6- Yetiştirme yurtlarında kalan ve aileleriyle kalan gençlerin saldırganlık düzeyleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

7- Araştırma Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencileri üzerinde yapılarak sanatla ilgilenmenin saldırganlık düzeyine etkisi araştırılabilir.

8- Saldırganlığın empatik eğilim, özsaygı, kendini kabul, ihtiyaçlar, stresle başa çıkma becerisi, kaygı ve yalnızlık düzeyi gibi değişkenlerle ilgisi araştırılabilir.

KAYNAKÇA

AKBAĞ, M.

- 1994 "Liseli Ergenlerin Anne-Baba Tutumlarını Algılamaları ile Uyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi."
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

AKSARAY, S.

- 1992 "Adölesanların Benlik İmajlarını Etkileyen Etmenlerden Ana-Baba Tutum Algısı." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
Adana: Çukurova Üniversitesi.

ANDERSON, C. A.

- 1989 "Temperature and Aggression: Ubiquitous Effects of Heat on Occurrence of Human Violence."
Psychological Bulletin, 106, 1: 74-96.
- 1997 "Effect of Violent Movies and Trait Hostility on Hostile Feeling and Aggressive Thoughts."
Aggressive Behavior, 23, 161-178.

ARANSON, E.

- 1980 *The Social Animal*. San Francisco: W. H. Freeman and Company.

ATTILI, G.

- 1985 "Concomitants and Factors Influencing Children's Aggression."
Aggressive Behavior, 11, 291-301.

AYDIN, O., AYDIN, G.

- 1993 "Ekranla İzlenen Şiddet Saldırgan Davranışları Artırır mı?"
Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi, 1, 4: 43-51.

BACKMAN, S.

- 1972 *Social Psychology*. New York: McGraw Hill Kogakuska Ltd.

BANDURA, A.

- 1983 "Psychological Mechanisms of Aggression."
R. G. GEEN, E. I. DONNERSTEIN (Ed.)
Aggression: Theoretical and Empirical Reviews, V:I
New York: Academic Press, 1-35.

BARON, R. A.

- 1983 "The Control of Human Aggression: A Strategy Based on
Incompatible Responses."
R. G. GEEN, E. I. DONNERSTEIN (Ed.)
Aggression: Theoretical and Empirical Reviews, V:II
New York: Academic Press, 173-190.

BECET, K. T.

- 1989 "Ana-Baba Tutumlarının ve Bazı Sosyo-Ekonomik
Faktörlerin Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Atılganlık
Düzeylerine Etkisi." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

BERKOWITZ, L.

- 1973 "Simple Views of Aggression."
A. MONTAGU (Ed.)
Man and Aggression. New York: Oxford University Press,
39-52.

BIASS, T.

1976 *Contemporary Social Psychology Representative Reading.*
New York: E. Peacock Publishers Inc.

BİLAL, G.

1984 "Demokratik ve Otoriter Olarak Algılanan Ana-Baba Tutumlarının Çocukların Uyum Düzeylerine Etkisi."
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

BİLGE, F.

1996 "Danışandan Hız Alan ve Bilişsel-Davranışçı Yaklaşımlarla Yapılan Grupla Psikolojik Danışmanın Üniversite Öğrencilerinin Kızgınlık Düzeyleri Üzerindeki Etkileri."
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

BİLGİN, N.

1988 *Sosyal Psikolojiye Giriş.* İzmir: Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BJÖRKQVIST, K., K. ÖSTERMAN, M. J. LAGERSPETZ

1994 "Sex Differences in Covert Aggression Among Adults."
Aggressive Behavior, 20, 27-33.

CAMPBELL, A., M. SAPOCHNIK, S. MUNCER

1997 "Sex Differences in Agression: Does Social Representation Mediate From of Aggression."
British Journal of Social Psychology, 36, 161-171.

CASCARDI, M., J. LANGHINRICHSEN, D. VIVIAN

1992 "Marital Aggression."

Archives of Internal Medicine, 152, 6: 1178-1185.

CHERMACK, S. T., M. BERMAN, S. P. TAYLOR

1997 "Effect of Provocation on Emotions and Aggression in Males."

Aggressive Behavior, 23, 1-10.

CRICK, N. R.

1996 "The Role of Overt Aggression, Relational Aggression and Prosocial Behavior in the Prediction of Children's Future Social Adjustment."

Child Development, 67, 2317-2327.

ÇEPE, K.

1992 "Futbol Münasabakalarında Seyircilerin Saldırganlıkları ve Şiddet Sebepleri Üzerine Bir Araştırma." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.

✓ ÇETİNKAYA, H.

1991 "Video Oyunlarının Çocuklarda Saldırganlığa Etkisi." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

DEAUX, K., F. C. DANE, L. S. WRIGHTSMAN

1993 *Social Psychology in the 90's*. 6th edition.

California: Brooks / Cole Publishing Company.

DODGE, K. A. ve DİĞERLERİ

- 1997 "Reactive and Proactive Aggression in School Children and Psychiatrically Impaired Chronically Assaultive Youth."
Journal of Abnormal Psychology, 106, 1: 37-51.

DÜZGÜN, Ş.

- 1995 "Lise Öğrencilerinin Psikolojik Belirtileri ile Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişkiler". (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

EKŞİ, A.

- 1990 *Çocuk, Genç, Ana Babalar*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

FELDMAN, R. S.

- 1985 *Social Psychology. Theories, Research and Applications*. New York: McGraw-Hill Book Company.

FREEDMAN, J. L., D. O. SEARS, J. M. CARLSMITH

- 1989 *Sosyal Psikoloji*. (Çev. Ali Dönmez). İstanbul: Ara Yayıncılık.

FREUD, S.

- 1970 "Why War?"
E. I. MEGARGE, J. E. HOKANSON (Ed.)
The Dynamics of Aggression. New York: Harper & Row Publishers.

FROMM, E.

- 1982 *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*. 3. Basım. (Çev. Yurdanur Salman, Nalan İçten). İstanbul: Payel Yayınevi.

GEEN, R. G., E. C. O'NEAL

1976 *Perspectives On Aggression*. New York: Academic Press Inc.

GEÇTAN, E.

1989 *Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

GÜNER, N.

1995 "Ergenlerin Dinledikleri Müzik Türünün Depresyon ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

HICK, C. R.

1985 *Deneyisel Düzenlemede İstatistiksel Yöntemler*. (Çev: Z. MULUK, Ö. TOKTAMIŞ, S. KURT, E. KARAAĞAOĞLU) Ankara: Akademi Matbaası.

HOVARDAOĞLU, S.

1994 *Davranış Bilimleri İçin İstatistik*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.

İKİZOĞLU, M.

1993 "Demokratik ve Otoriter Ana-Baba Tutumlarının Lise Son Sınıf Öğrencilerinin Benlik Saygısı Üzerindeki Etkisi." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

JOGAWARS, V. V.

1982 "Development of Self Concept During Adolescence and Acceptence of the Child By Parents." Indian Psychological Rewiew, 22, 6-8.

KARADAYI, F.

- 1994 "Üniversite Gençlerinin Algılanan Ana-Baba Tutumları, Ana-Babalarıyla İlişkileri ve Bunların Bazı Kişilik Özellikleri ile Bağlantısı."
Türk Psikoloji Dergisi, 9, 32: 15-25.

KEENAN, K., D. S. SHAW

- 1994 "The Development of Aggression in Toddlers: A Study of Low-Income Families."
Journal of Abnormal Child Psychology, 22,1, 53-76.

KELTIKANGAS, L., M. KEINONEN

- 1988 "Aggression, Self-Confidence, and Cardiovascular Reactions in Competitive Performance in Adolescent Boys."
Aggressive Behavior, 14, 245-254.

KILIÇÇI, Y.

- 1989 *Okulda Ruh Sağlığı*. Ankara: Tipo Matbaacılık.

KOCATÜRK, R.

- 1982 "Saldırganlık Güdüsünün Spor ve Eğitim Alanında Meslek Seçimine Etkisi." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

KORKUT, F.

- 1995a "Toplu İletişim Araçlarındaki Saldırganlığın İzleyiciler Üzerindeki Etkisi."
Eğitim ve Bilim Dergisi, 19, 96: 13-22.

- 1995b "İfade Edici Saldırganlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği Üzerine Bir Ön Çalışma."
II.Eğitim Bilimleri Kongresi'nde Sunulan Bildiri, Ankara.

KÖKNEL, Ö.

- 1996 *Bireysel ve Toplumsal Şiddet*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

KÖKSAL, F.

- 1991 "Denetim Odağı ile Saldırgan Davranışlar Arası İlişkiler."
(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

LAGERSPETZ, K. M. J., K. BJÖRKQVIST, K., PELTONEN

- 1988 "Is Indirect Aggression Typical of Females? Gender Differences in Aggressiveness in 11 to 12 Year Old Children."
Aggressive Behavior, 14, 403-414.

LORENZ, K.

- 1970 "On Aggression"
E. I. MERGARGEE, J.E. HOKANSON (Ed.)
The Dynamics of Aggression. New York: Harper & Row Publisher, 5-21.

MCCORD, W., J.MCCORD, A. HOWARD

- 1972 "Familial Correlates of Aggression in Nondelinquent Male Children."
E. I. MERGARGEE, J. E. HOKANSON (Ed.)
The Dynamics of Aggression. New York: Harper&Row Publishers, 41-65.

M.E.B. Yönetmeliği

1994 Tebliğler Dergisi, 57, 2405: 298-302.

MİHANDOUST, N.

1989 "Televizyonda Yer Alan Şiddet Programlarının Çocuk ve Gençlere Etkisi." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

MISCHEL, W.

1971 *Introduction To Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston, Inc.

MITCHELL, G.

1981 *Human Sex Differences. A Primatologist's Perspective*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

MORGAN, C. T.

1988 *Psikolojiye Giriş Ders Kitabı*. Ankara: Meteksan.

MYERS, D. G.

1993 *Social Psychology*. New York: McGraw-Hill Inc.

O'CARROL, R. E., J. BANCROFT

1985 "Androgens and Aggression in Man: A Controlled Case Study."

Aggressive Behavior, 23, 11-18.

OHBUCHI, K., T. OHNO, H. MUKAI

- 1993 "Empathy and Aggression: Effects of Self-Disclosure and Fearful Appeal."
The Journal of Social Psychology, 133,2: 243-253.

O'LEARY, K. D., J. MALONE, A. TYREE

- 1994 "Pysical Aggression in Early Marriage: Prerelationship and Relationship Effects."
Journal of Consulting and Clinical Psychology, 62, 3. 594-602.

ÖZTÜRK, İ.

- 1990 "Ana-Baba Tutumlarının Üniversite Öğrencilerinin Bağımsızlık, Duyguları Anlama, Yakınlık, Başatlık, Kendini Suçlama ve Saldırganlık Düzeylerine Etkisi."
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

PATTERSON, C. H.

- 1974 *Relationship Conseling and Psychoterapy*. New York: Harper & Row Publishers.

PERLMAN, D., P. C. COZBY

- 1983 *Social Psychology*. New York: CBS College Publishing.

PIHL, R. O., M. L. LAU, J. M. ASSAAD

- 1997 "Aggressive Disposition, Alcohol, and Aggression."
Aggressive Behavior, 23, 11-18.

RICHARDSON D. R. ve DIĞERLERİ

- 1994 "Empathy as a Cognitive Inhibitor of Interpersonal Aggression."
Aggressive Behavior, 20, 275-289.

RUSHTON, J. P. Ve DIĞERLERİ

- 1986 "Altruism and Aggression: The Heritability of Individual Differences."
Journal of Personality and Social Psychology, 50, 6: 1192-1198.

SCOTT, D.

- 1995 "The Effect of Video Games on Feelings of Aggression."
The Journal of Psychology, 129,2: 121-132.

SEARS, D. O., ve DIĞERLERİ

- 1988 *Social Psychology*. 6th edition. New Jersey: Englewood Cliffs.

SIMON, N. G., R. E. WHALLEN

- 1986 "Hormonal Regulation of Aggression: Evidence for a Relationship Among Genotype, Receptor Binding, and Behavioral Sensitivity to Androgen and Estrogen."
Aggressive Behavior, 12, 255-266.

TEDESCHI, J. T., S. LINDSKOLD, P. ROSENFELD

- 1985 *Introduction to Social Psychology*. New York: West Publishing Company.

TUZGÖL, M.

- 1996 "Ana-Baba Tutumlarının Kişiliğin Gelişimine Etkisi."
Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi, 90: 13.

UZ, Ç.

- 1989 "Aile İçindeki Şiddetin Çocuk Üzerindeki Etkileri."
(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi.

WALKER, N.

- 1991 "Effects of Perceived Parental Rejection, Maltreatment and Attachment Style on Self-Esteem, Loneliness and Psychological Distress in College Students A Causal Model 1990."
Dissertation Abstracts International, 2326-A, 51-57.

YAVUZER, H.

- 1990 "Yaygın Ana-Baba Tutumları."
K. AYDOĞMUŞ ve DİĞERLERİ
Ana-Baba Okulu, İstanbul: Remzi Kitabevi, 107-122.

- 1991 *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

YÖRÜKOĞLU, A.

- 1991 *Çocuk Ruh Sağlığı*. İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım.

YÜCEDAĞ, Ş.

- 1994 "Ergenlik Dönemi Problemleri ile Ana-Baba Tutumları Arasındaki İlişki." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

EK I

ANA-BABA TUTUM ÖLÇEĞİ (ABTÖ)

AÇIKLAMA:

Bu ölçek, çocukların gözüyle ana-baba tutumlarını ölçmek amacıyla hazırlanmış olup, ölçekte ana-babaların çocukları ile olan ilişkilerini gösteren bazı durumlar verilmiştir.

Cevaplamaya başlamadan önce, lütfen her madde de belirtilen ifadeyi, kendi anne-babanızı düşünerek dikkatle okuyunuz. Daha sonra ilgili ifadede belirtilen davranışa uygunluğu açısından, anne ve babanızın tutumunu 5 derece içinde değerlendiriniz. Her dereceleme yapıldığında, anne ve babanızın tutumunun verilen ifadeye uygunluğunu düşünüp, ifadeye "tamamen katılıyorsanız (5)", "katılıyorsunuz (4)", bu konuda "kararsızsınız (3)", ifadeye "katılmıyorsanız (2)", "hiç katılmıyorsanız (1)" ile derecelendiriniz. Daha sonra bu dereceleri size verilen cevap kağıdında, aynı numaranın karşısındaki ilgili parantezin içine rakamla yazınız. Annenizle ilgili dereceyi, cevap kağıdında (A) harfinin altındaki parantezin içine, babanızla ilgili dereceyi ise (B) harfinin altındaki parantezin içine yazınız. Cevaplarınızı içten ve samimi vermeniz, sonuçların geçerli olması için çok önemlidir. Cevaplarınız gizli tutulacak, değerlendirmeler grup olarak yapılacaktır. Bu nedenle görüşlerinizi açıkça belirtmekten çekinmeyiniz. Her maddeyi atlamadan sırayla yanıtlayınız.

(Aşağıda ölçeğin maddelerinden bazıları sunulmuştur.)

1. İyi bir çocuğun, ana-babasının istediği biçimde yetişen, onların dediklerini aynen yerine getiren kimse olduğunu söyler.
3. Karşı cinsten arkadaşlar edinmeme izin vermez.
5. Hiçbir konuda kişisel görüşümü sormaz.
7. Bana önemli ve değerli bir kişi olduğum inancını vermiştir.
9. Paramı nerelere harcadığımı ayrıntılı bir biçimde kontrol eder.

11. Beni aklımı kullanmaya, kararlarımı kendim vermeye özendirir.
13. Ders dışı uğraşlarımı hoş karşılamaz.
15. Haklı olduğum zaman bunu bana açıkça söyler.
17. Konuşma düzeyinde bile cinsel konulara ilgi göstermemi istemez.
19. Evden fazla uzak olmayan bir yere giderken bile izin almamı ister.
21. Nedenlerini bile bilmediğim cezalar verir.
23. Yerinde ve duruma uygun kararlar verebileceğime inanır.
25. Gençlerin, ailelerin seçeceği kimselerle evlenmesi gerektiği görüşündedir.
27. Aynı fikirde olmadığımız zaman benimle alay eder bu konuları anlayacak düzeye gelmediğimi söyler.
29. Bir çatışmaya girdiğim zaman, kendi fikrini kabul ettirmeye çalışmadan kimin neden haklı olduğunu görmeme yardım eder.
31. Hoşlanmadığı kimselerle arkadaşlık etmemi kesinlikle yasaklar.
33. Arkadaşlarımı eve çağdırmama ve arkadaş toplantılarına katılmama izin verir.
35. Bir güçlkle karşılaştığımda istediğim yardımı sağlar fakat kararı bana bırakır.
37. Küçük hatalarımı bile şiddetle cezalandırır.
39. Karşı cinsten bir arkadaşımın aramda geçenleri kendine rahatça anlatma olanağı verir.
41. Bana çok hükmeder.
43. Karşı cins hakkında korku ve güvensizlik uyandıracak telkinlerde bulunur.
45. Beni yapabileceğimden fazlasını yapmaya zorlar.
47. Bana rehberlik eder, hiçbir zaman davranışlarıma hükmetmez.
49. İçten bir çabayla beni anlamaya çalışır.

ABTÖ
CEVAP KAĞIDI

Adı-Soyadı:

Sınıf:

Tarih:

(5) : Tamamen Katılıyorum

(4) : Katılıyorum

(3) : Kararsızım

(2) : Katılmıyorum

(1) : Hiç Katılmıyorum

	(A)	(B)		(A)	(B)
1.	()	()	26.	()	()
2.	()	()	27.	()	()
3.	()	()	28.	()	()
4.	()	()	29.	()	()
5.	()	()	30.	()	()
6.	()	()	31.	()	()
7.	()	()	32.	()	()
8.	()	()	33.	()	()
9.	()	()	34.	()	()
10.	()	()	35.	()	()
11.	()	()	36.	()	()
12.	()	()	37.	()	()
13.	()	()	38.	()	()
14.	()	()	39.	()	()
15.	()	()	40.	()	()
16.	()	()	41.	()	()
17.	()	()	42.	()	()
18.	()	()	43.	()	()
19.	()	()	44.	()	()
20.	()	()	45.	()	()
21.	()	()	46.	()	()
22.	()	()	47.	()	()
23.	()	()	48.	()	()
24.	()	()	49.	()	()
25.	()	()	50.	()	()

EK II**SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ****AÇIKLAMA:**

Bu envanter kişilere uygun bazı etkinlikleri ya da duygusal durumları içeren ifadelerden oluşmaktadır. Siz bu ifadeleri tek tek okuyarak, ifadenin size ne derece uyduğuna karar vereceksiniz. İfade sizin için “Her Zaman” geçerli ise cevap kağıdındaki (5); “Sıklıkla” geçerli ise (4); “Arasına” geçerli ise (3); “Nadiren” geçerli ise (2); “Hiç” geçerli değilse cevap kağıdındaki (1) numaralı boşluğun altına (X) işareti koyacaksınız. Tüm ifadelere bu şekilde boş bırakmadan cevap vereceksiniz.

Araştırma sonuçlarının gerçekleri yansıtmayı, cevapları içten ve samimi bir şekilde vermenize bağlıdır. Cevaplarınız gizli tutulacak, değerlendirmeler grup olarak yapılacaktır. Lütfen tüm maddelere cevap veriniz.

(Aşağıda ölçeğin maddelerinden bazıları sunulmuştur.)

1. Kendime kazandığım başarı derecesine göre değer veririm.
3. Benim görüşlerime zıt olan görüşleri alt etmekten hoşlanırım.
6. İnsanları eğitmek için hatalarını cezalandırmak gerekir.
8. Konuşurken karşımdakinin anlamını bilmediğini düşündüğüm kelimeleri kullanmaktan kaçınırım.
9. İnsanın her durumda kendi çıkarını koruması doğaldır.
11. Bana yapılan her tür eleştiri kendime duyduğum saygıyı zedeler. duyarım.
14. Konuşmalarımda küfür kullanırım.
15. İnsanlar bencil ve acımasızdır.
18. Karşımdakiler üstünlüğümü kabul etmedikleri zaman bozulurum.
20. İnsanların özünde kavgacı ve yıkıcı olma eğiliminin olduğuna inanırım.
23. Televizyonda cinayet sahnelerini seyretmekten hoşlanırım.

25. Sokakta kavga eden insanları gördüğümde ilgiyle seyrederim.
28. İnsanları eğitmek için iyi davranışları ödüllendirilmeli.
30. Bu dünyada yaşamının tek olu sert ve acımasız olmaktır.
31. Bana biri zarar verdiğinde "öcümü almalıyım" şeklinde düşünürüm.
33. Elime geçeni atıp kırmak isteyecek kadar öfkelenmişim olmaz.
35. Eleştiriye kendimi geliştirmek için bir fırsat sayıp hoş karşılarım.
36. Başkalarının anlamını bilmedikleri kelimeleri kullanmaktan hoşlanırım.
38. Bir yarışmayı kazanamadığım zaman rakibimin zayıf yanlarını düşünerek avunurum.
40. Filmlerdeki cinayet sahnelerine bakamam.
41. Akıllıca davranmayan kimseler alaya alınmaya mahkumdur.
43. İnsanlara yanıtlayamayacaklarını bildiğim sorular sorarım.
45. Kızdığım insanların kusurlarını bulur, çevremdekilere anlatırım.

SALDIRGANLIK ÖLÇEĞİ**CEVAP KAĞIDI**

Adı Soyadı:

Sınıfı:

Tarih:

(5) : Her Zaman

(4) : Sıklıkla

(3) : Arasira

(2) : Nadiren

(1) Hiç

(5)	(4)	(3)	(2)	(1)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
1. ()	()	()	()	()	23. ()	()	()	()	()
2. ()	()	()	()	()	24. ()	()	()	()	()
3. ()	()	()	()	()	25. ()	()	()	()	()
4. ()	()	()	()	()	26. ()	()	()	()	()
5. ()	()	()	()	()	27. ()	()	()	()	()
6. ()	()	()	()	()	28. ()	()	()	()	()
7. ()	()	()	()	()	29. ()	()	()	()	()
8. ()	()	()	()	()	30. ()	()	()	()	()
9. ()	()	()	()	()	31. ()	()	()	()	()
10. ()	()	()	()	()	32. ()	()	()	()	()
11. ()	()	()	()	()	33. ()	()	()	()	()
12. ()	()	()	()	()	34. ()	()	()	()	()
13. ()	()	()	()	()	35. ()	()	()	()	()
14. ()	()	()	()	()	36. ()	()	()	()	()
15. ()	()	()	()	()	37. ()	()	()	()	()
16. ()	()	()	()	()	38. ()	()	()	()	()
17. ()	()	()	()	()	39. ()	()	()	()	()
18. ()	()	()	()	()	40. ()	()	()	()	()
19. ()	()	()	()	()	41. ()	()	()	()	()
20. ()	()	()	()	()	42. ()	()	()	()	()
21. ()	()	()	()	()	43. ()	()	()	()	()
22. ()	()	()	()	()	44. ()	()	()	()	()
					45. ()	()	()	()	()

EK III

KİŞİSEL BİLGİ FORMU**ACIKLAMA:**

Bu form, siz ve aileniz hakkında bazı bilgiler edinmek için hazırlanmıştır. İfadelerin yanındaki boşluklara gerekli bilgileri yazmanız gerekmektedir. Bilgiler gizli tutulacak, değerlendirmeler grup olarak yapılacaktır. Lütfen içtenlikle cevaplayınız. Katkılarınız için teşekkür ederim.

Meliha TUZGÖL

Adınız, Soyadınız (Rumuzunuz) :

Cinsiyetiniz :

Doğum Tarihiniz :

Okulunuz :

Sınıf ve Şubeniz :

Annenizin Öğrenim Durumu :

Babanızın Öğrenim Durumu :

Ailenizin Aylık Net Geliri :